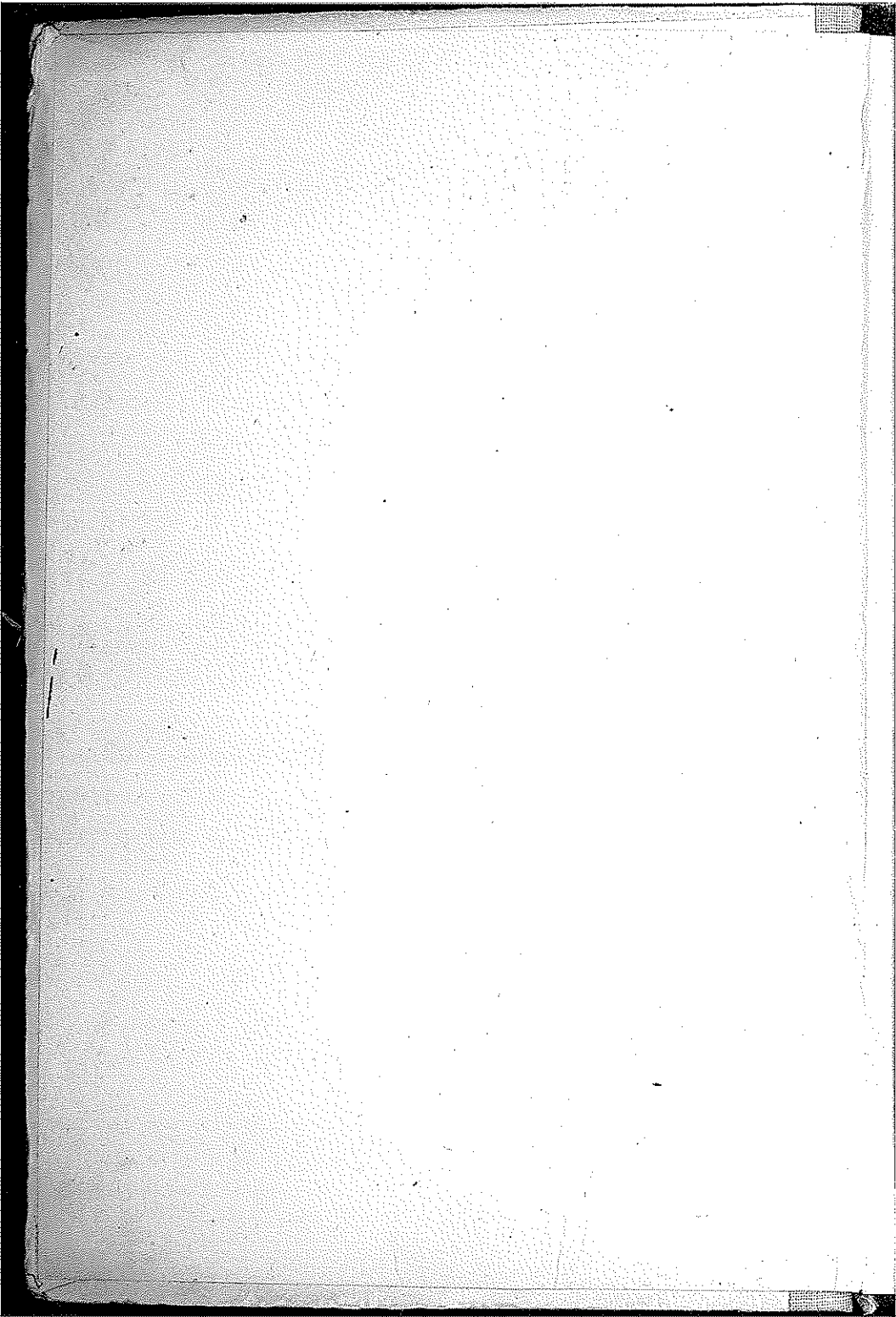

ALBER KAMY

I HUEJI

Taulant Ymeri

Taulant Ymeri

Alber Kamy

I HUEJI

SHKRIMTARË BOTNORË

*Shkrimi
Alibonaj*

ALBER KAMY

I HUEJI

r o m a n

RILINDJA

Sipërmarrje gazetare — botuese
PRISHTINË

1961

Titulli i origjinalit:

ALBERT CAMUS

L'ETRANGER

roman

E përkthyer prej frëngjishtes:
FERID PEROLLI E GANI LUBOTENI

Redaktor

SULEJMAN DRINI

Mbulesën e ilustroi
HILMI QATOVIQ

PARATHANJE

„Asht e vërtetë se njeriu ka nevojë për fatbardhësi, porse ai duhet të gjejë edhe definicionin e vet.”

Alber Kamy

Alber Kamy, një prej shkrimtarëve më të mëdhej francezë të ditëve tona, lindi më 17 nanduer 1913 në Mondovi, n'Algjerinë e Veriut. Prindët e tij kanë qenë tepër të vorfën. Mirëpo, kjo nuk qe as e para as e vetmja fatkeqësi në jetën e tij. Vorfënia randoi mbi familjen e tij edhe më fort mbas vdekjes së t'jatis. Kështu, zemra djaloshare e Alberit të shkretë shijoi fort heret gjithë idhtësinë e skamjes dhe të vdekjes. Në kohën kur gjithë mo-shatarët e tij bredhshin nëpër livadhe mbas fluturave dhe thurshin kunora të bukura me lule gjithfarësh, ai përjetonte gaste tejet të zymta. Shkollën fillore kreu në Balkar, ndërsa gjimnazin vijoi n'Algjer. Jeta e vështirë, lufta për egzistencë, fëmënija e papërjetueme dhe rrethi shoqruer sikur ia hapën sytë dhe ndikuen pozitivisht në zhvillimin e mëvonshëm të tij si njeri. Këto rrethana shpejtuen procesin e formimit të tij dhe i hapën perspektiva të ndritshme në fushën e artit. Alberi filloi me lexue heret. Librat i hapën një horizont të gjanë dhe plotsuen mungesën e jetës shpirtnore të tij. Në këtë mënyrë u zgjue heret edhe interesimi i tij ndaj letërsisë. Kështu, më 1925 dramatizoi romanin e André Zhidit „Farkuesit e të hollave të rrëjshme”. Më vonë dramatizoi edhe disa vepra të Molros e të Monterlandit. Më 1930 Kamy pësoi një fatkeqsi tjetër — u sëmu prej tuberkulozit. Kjo sëmundje e randë e shkëputi

përkohësisht prej krijimtarisë letrare. Vetëm mbasi u shërue plotsisht, vijoi përsëri veprimtarinë e vet të mëparshme. Nji etapë të re në zhvillimin e tij si shkrimtar shënon viti 1938. Kët vit ai filloi karrierën e vet si fletorar. Krahas me këtë Kamy nisi edhe veprimtarinë e vet artistike dhe erdh tue u zhvillue e përparue përherë si letrar.

Gjatë Luftës së Dytë Botnore, Kamy u hodh në luftë kundër nazizmit dhe fashizmit dhe muer pjesë aktive në lëvizjen e rezistencës. Në këtë kohë zhvilloi nji veprimtari të gjanë revolucionare dhe qe nji prej themeluesve të fletores „Komba”. Mbrenda kësaj kohe botoi dramat „Mosmarrëveshja” dhe „Kaligula”. Mbas lufte duel prej shtypit romanë i parë i tij, titullue „I hueji”, e fill mbas tij edhe „Murtaja” dhe „Ramja”. Mandej e panë dritën njana mbas tjetrës veprat e tij „Gjendje rrethimi”, „Të drejtët”, „Ikja e mbretinija”, „Njeriu i revoltuem”, „Vera”, „Miti i Sizi-fit”, „Letrat dërgue nji miku gjerman”, „Aktualitete, kronika” I e II, „Kronikat e Algjerisë” etj.

Më 1958 Alber Kamy fitoi çmimin Nobel për letërsi, me romanin „I hueji”. Më 4 kallnuer të 1960, ndërsa ishte tue u kthye prej pushimit të Vitit të ri prej vilës së vet në rivierën franceze, u vra në mënyrë shumë tragjike, në nji fatkeqësi automobilistike.

* *
* *
* *

„I hueji” është romani i parë i Alber Kamysë dhe njiherit e para vepër e tij që po përkthehet në gjuhë shqipe, në gjun e planit të veprimtarisë botuese të Shtëpëmarrjes Gazetare-Botuese „RILINDJA”, prandej dalja në dritë e kësaj vepre shënon nji ngjarje me randësi në jetën tonë kulturore. Mu për këtë arsye e pamë të udhës me thanë disa fjalë për autorin e saj dhe famën që gëzojnë sot veprat e tij.

Paraqitja e romanit „I hueji” zgjoi nji varg komentesh dhe polemikash në kritikën letrare franceze. Gjaja e parë që u theksue qe fakti se ishte nji punë bukur e vështirë me kuptue aty për aty idenë qendrore të këtij romani, mbasi mënyra si çfaqet kjo është e paqartë dhe e çuditshme. Kët mister, që i mundoi në fillim kritikët e atjeshëm, e

ndriçoi disa muej më vonë një vepër tjetër e Kamysë, titullue „Miti i Sizifit”. Ky traktat filozofik i tij, kushtue absurditetit, u bë çelës jo vetëm për mirëkuptimin e këtij romani, por edhe të mbarë filozofisë së tij, të cilën si kritika, ashtu edhe ai vetë e pagëzoi me emnin filozofija e absurditetit.

Sot në botën e letrave ka zanë rranjë të thella mendimi se është gjë e pamundur ta kuptojsh mirë e drejt Kamynë pa u njohtë më parë me botëkuptimin filozofik dhe qëndrimin shoqëror të tij. Prandaj kritika letrare ven në dukje me plot të drejtë bamuninë që sa herë të duem me folë për veprën e tij, duhet të kemi parasysh vleftën e dyfishtë të saj: vlerën filozofike dhe atë letrare. Pra, Kamyja është njëherit filozof dhe shkrimtar.

Botëkuptimi filozofik i tij çfaqet më së miri në veprat filozofike „Miti i Sizifit” dhe „Njeriu i revoltuem”, mandej në artikujt e shumtë, botue nëpër fletore dhe revista të ndryshme. Një pjesë e këtyne shkrimevet të tij është mbledhë e botue në trajtë përmbledhjesh, titullue „Aktualitete, kronika”.

Alber Kamy është një nga letrarët e botës kapitaliste, të cilin e mundon çashtja e ekzistencës së njeriut dhe roli i tij në jetën shoqërore. Po kjo gjë brengos sot shumë filozofë të Perëndimit aq sa ky problem është bërë sot çashtje dite, për të cilën shkruajnë të gjithë. Kështu, historiani Zhak Ave, tue shkruar për traditat e filozofisë së ditëve tona thekson se sot për sot problemi më aktual filozofik është njeriu dhe kushtet e qenjes së tij. Edhe Lukaçi është i po këtij mendimi, porse ai e trajton këtë dukuri në dritën e shkencës marksiste. Simbas mendimit të tij qëllimi kryesues i të gjitha drejtimeve filozofike, që janë çfaqë deri më sot në epokën imperialiste, është me të shumtë me çdo kusht luftës klasiste ndërmjet materializmit e idealizmit dhe me gjetë një rrugë të tretë; kjo rrugë e tretë është njeriu, natyra e tij. Tue fillue prej Kierkegarit, themeluesit të filozofisë bashkëkohore të ekzistencës së njeriut, simbas mendimit të të cilit njeriu është një qenje e mjerë, frigacake dhe e kufizuese, e cila qëndron në një çast të jashtëzakonshëm në raport ndaj perëndisë si të vetmit absolut, e këndej në filozofinë e Perëndimit ky problem u bë tejet aktual dhe të thuesh vendimtar. Në këtë drejtim,

filozofët e atjeshëm shkojnë aq larg sa një modus të caktuem të ekzistencës borgjeze, i cili është krijuar në kushte të veçanta shoqërore-historike të klasës borgjeze, madje në vijën e saj dekadente, e tejbartin në një fushë të përgjithshme dhe tue u nisë nga botëkuptimi i klasës borgjeze, e cila ndodhet buzë vorrit, i trajtojnë problemet e përgjithshme të njerëzve. Është interesant me përmendë se me këtë rasë ata nuk e abstrakojnë momentin historik. Kjo, tendencë është shprehë më së miri në filozofinë e Martin Hajdegerit, përfaqësuesit kryesues të ekzistencializmit modern. Simbas mendimit të tij njeriu ka ardhë në këtë jetë, porse genja e tij është e kufizuese nga vdekja. Njeriu s'është tjetër pos figura e një krijese skurige të mbyllun ndërmjet dy poleve të errta — lindjes dhe vdekjes, të mbushun me frigë, e cila ndodhet kurdoherë në qendër të të gjitha veprimeve të njeriut. Sociologjia e Hajdegerit shpreh më së miri qëndrimin anmiksues të tij ndaj shoqërisë, sepse ai përkrah mendimin e mënjanimit të njeriut prej shoqërisë dhe luftës klasiste, çka është plotsisht e gabueshme.

Zhvillimi i ekzistencializmit në Francë ka arsytet e veta specifike, që rrjedhin nga gjendja e ekonomisë franceze mbas luftës, e cila i qëlloi më së shumti interesat e shtresave të mesme. Gjëja e parë që i dallon ekzistencialistët francezë prej Hajdegerit dhe ekzistencialistëve të tjerë është se këta i trajtojnë mendimet e veta tue synue kurdoherë që këto të jenë të qarta e të kuptueshme për të gjitha shtresat shoqërore, tue heqë dorë me çdo kusht nga format abstrakte. Në radhën e filozofëve ekzistencialistë francezë shquhet veçanërisht Zhan—Pol Sartri. Sikurse ngjeti, ashtu edhe në Francë ekzistencializmi është më fort njëfarë filozofi idealiste-subjektive se sa ndonjë drejtim letrar. Botëkuptimi i ekzistencialistëve ndryshon mjaft. Kështu, vetë Sartri i ndan ekzistencialistët në dy grupe: ekzistencialistë të krishtenë me përfaqësues Karl Jaspersin dhe Gabriel Marcelin dhe ekzistencialistë ateistë, ku radhit vehten dhe pararendësin e vet, Martin Hajdegerin. Problemi qendruer i hulumtimeve filozofike të Sartrit është çashtja e lirisë. Ky hedh poshtë pikëpamjet e Hajdegerit, i cili thot se vdekja është e vetmja mundësi me anë të së cilës mund të plotsohet ekzistenca e njeriut dhe i kushton

randësi të veçantë lirisë së njeriut. Mirëpo, lirija e Sartrit
është tejet abstrakte dhe s'ka asgjë të përbashkët me rea-

Asht interesante bamunija se filozofija ekzistencialiste
është mishruar aq fort me letërsinë ekzistencialiste sa kjo
sot s'ka se si të ndahet prej saj. Në lidhje me këtë po për-
mendim mendimin e Merlo-Pontit, të shprehun në studi-
min e tij „Romani dhe metafizika”, i cili thot se ekzisten-
cializmi e ka bërë të mundur që filozofija dhe letërsija të
lidhen ngushtë shoq me shoq. Simbas pohimit të estetikës
ekzistencialiste, ekzistencialistët e kanë tejkaluar njian-
shmëninë e romanit social dhe psikologjik. Tue u ma-
rrë me këtë çështje, Boris Ziherli në studimin „Mbi ekzi-
stencializmin” thot: „Mbasi letërsija ekzistencialiste mbë-
shtetet kryesisht në filozofinë ekzistencialiste, ajo nuk
mund të vlersohet vetëm me masat e kritikës letrare”.

Me veprimtarinë e Sartrit ka lidhje të ngushtë edhe
veprimtaria e Alber Kamyusë si filozof dhe shkrimtar. Në
botën e kritikës letrare Kamyja gëzon sot famën e shkrim-
tarit të madh, sepse, ai, në saje të invencionit të vet shumë
të zhvilluem ka mundur me u thellue në problemet e nje-
riut bashkëkohuer dhe me zanë jo vetëm vendin e shkrim-
tarit të madh, por edhe atë të filozofit. Kështu, nëpër-
mjet traktateve të shumta filozofike ka spjegue më së
mëri kujdeset e veta letrare, tue ua mbyllë në këtë mënyrë
shtegun shtrëmbënimeve dhe interpretimeve të gabue-
shme që kishin për qëllim kinse me vlersue veprat e tij.
Sikundër verën Dragan Nikoliqi, mu kjo simbiozë e
shkrimtarit dhe filozofit, sot aq e dendun në letërsi, i dha
shkas Kamysë të korri rezultate të dukshme dhe e bëri fo-
tografues syçelë të shoqnisë borgjeze, ku personaliteti ndo-
dhet nën mëshirën e fatit dhe ndien orgiet e shkatërrimit
të vet. Fakti se ai ka pasqyruar në veprat e veta struktura-
rën e mbrendshme të njeriut bashkëkohuer, ka depërtue
thellë në psikologjinë e tij dhe e ka mbështjellë me absur-
ditetin e revoltin, është një nga arsytet e popullarizimit të
madh të tij, të famës që gëzon ky shkrimtar jo vetëm në
atdheun e vet, ku zû vend menjherë pranë Malros, Sartrit-
Moriakut, Monterlanit dhe të tjerëve, të cilët krijuen re-
putacionin e vet letrar me vjet, — por në mbarë botën,
kurse veprat e tij, sidomos romanet, po përkthehen gati në

të gjitha gjuhët dhe po dalin në dritë me tirazh mjaft të madh.

Tue folë për Alber Kamyunë, kritikun në zë, Klod Moriaku, shkruen:

„Në një esej, kushtue rimisë së Moris Baresit, profesor Anri Mandori thot se Alber Kamy është një prej shkrimtarëve të rrallë bashkëkohorë, të cilët kanë pague detyrimin e mirënjohjes ndaj autorit të „Kopshtit të Berenisit”. Edhe me të vërtetë, në tekstet e përparshme dhe të reja të Kamy, e në trajtë të përsosun në romanin „Ramja”, hasim at begati shprehjesh, e bashkë me të atë rreptësi të thjeshtë, që dashtë e pa dashtë, ta kujtojnë njeriun, të cilit i thonte Marsel Prusti: „Shkrimet e jëjja kanë disa ndërrime tonesh, të cilat i hasim vetëm në muzikë.” Stil, të cilin, në raport ndaj Baresit, Anri Mondori e përkufizon kështu: fjalor i bukur, magjija e rrokjeve, piktura të fuqishme, begatija e sintaksës dhe e toneve, shfrytzimi i mrekullueshëm i gjanave të panjohtuna, butësija ekstreme e kuantilenit, hollsitë e afërta pitoreske, fuqija e vrullshme e ndërrimeve, shkurtimet dhe guximi i gjuhës juridike. Këto veprojne të Kamyja, sikurse edhe te Baresi (shpesh në mënyrë të papërshtatshme në „Verë”) padysim në mënyrë tejet letrare (në kuptimin e keq të fjalës), porse me gjithë orkestracionin e vet ose mu për shkak të saj, në „Ramje” mbërrijnë një kualitet të rrallë. Megjithatë, përsosmënija dhe karakteri antologjik i fragmenteve bravuroze zgjojnë përherë, ndoshta për së tepërmi, admirimin tonë. Ushtrimet e virtuosizimit, i cili entuziazmohet prej talentit të vet. Porse këto janë të vetmet cenime të rreptësisë së stilit, tensioni i të cilit bie vetëm kur është fjala për këto vendnumrime verbale tranzitore dhe të lejueshme. Vetë Moris Baresi pohonte se me rrëfimet e singerta janë përzie me pjesën tjetër të veprës së tij shumë e shumë faqe, që e plotsojnë vetëm numrin dhe për të cilat thot: „Kur i mendoj të gjitha këto, po e urrej vetvehten”. Këto fjalë të fundit kumbojnë si Kamyja i kulluet. Një Kamy i ri, i zoti për një humor mizuer ndaj vetvehtes, të cilin nuk e marrim seriozisht: ky është Kamyja i „Verës”.

Autori i „Mitit të Sizifit” shkruente në disa faqe të „Verës”, sidomos në kapitullin „Enigma” për idhnimin e vet për arsye se adhuruesit edhe ata që shtiheshin si të

këtitllë e patën mbyllë në filozofinë e absurditetit: „Paj a kam bā gjā tjetër përveç se e kam përpunue një ide, të cilën e kam gjetë në rrugët e kohës sime? Kuptohet vetiu se e kam ushqye atë ide bashkë me tanë brezin tim (dhe një pjesë e qenjes sime e përkrah edhe sot e kësaj dite). Vetëm e vetëm kam mbajtë ndaj saj distancën e nevojshme, në mënyrë që të kem mundësi me e shqyrtue dhe me vendosë përkitazi me logjizmin e saj. Krejt çka kam shkruue mē vonë vërteton këtë. Porse njerëzve ma fort u ka anda me e shfrytzue formulën se sa me depërtue në nyanca. Formulën e zgjodha: jam gozhdue në absurditetin tim të mēparshëm.” Ky reaktion i pakënaqsisë, mos qoftë madje idhnim, në „Ramje” ia lëshon vendin një ndjenje mē të matun dhe mē të thellë në të njajtën kohë. Gati të sëmune. Vërtet, edhe tash e tutje në faqet e para e hasim atë që i përgjigjet mënyrës së Kamysë, i cili është i sigurt në vehte dhe fare lehtë merr shprehjen e dikurshme superiore:

„Kur, simbas detyrës së mjeshtrisë, ose vokacionit jetsuer, mendojmë për njeriun, vijmë në përfundim me ndie nostalgji për majmunët. Ata të paktën nuk kanë prapamendime.” Nëqoftëse lexojnë pjesën tjetër, do të shohim se këtu mē nuk është fjala përmbi atë se çka mendojnë dhe thonë lexuesit, të cilët e simpatizojnë pak a shumë, porse janë indiferentë. Këto prapamendime që i pengojnë — ai i zbulon te miqt e vet: „Një njeri i shkallës suej... më thojshin me njerzi dhe unë zverdhësja. Nuk dojsja nderimin e tyne, mbasi ky nuk ishte i përgjithshëm...” Për një çast po e ndërprej citatin. Duhet të insistojmë në Kamynë, të cilin e habisin miqt e tij, e dëshprojnë dhe e mendojnë. Ata miq, për të cilët, sikurse edhe na të gjithë, ka nevojë në disa momente, e mu atëherë s’janë kurrkund:

„Mos ju gënjej mendja se do t’ju telefonojnë miqt përnatë, sikundër do të duhej, në mënyrë që të shohin pale mos keni vendosë me bā vetëvrasje mu at natë, ose, shkurt, mos keni nevojë për shoqni, mos dëshironi me dalë kund. Por jo, poqese telefonojnë, mos u shqetsoni sepse kjo do të ndodhi me siguri at natë kur nuk do të jeni vetëm dhe kur jeni tue cue jetë të bukur. Vetëvrasje, paj ata kishin me ju nxitë të bani këtë për shkak të të gjitha atyne sendeve që i detyroheni vetvehtes simbas me-

ndimit të tyne. Ju ruejtë qielli, lum zotnija, nga ajo që të mos ju nderojnë për së tepërmi mqi!"

Dhe pak më tutje: „Mora vesh se nuk kam miq. I. Në fund edhe sikur të kisha; nuk do të kisha kurrfarë do-bije. Sikur të kishte mundësi të vritem dhe të shoh si do të duken, atëherë po, kishte me e vleftë barra qeranë.”

Tash mund ta përfundojmë fjalinë, të cilën filluem me e citue, e që na ndihmon të njifemi me një Kamy të ri: „Nuk dojsa nderimin e tyne, mbasi ky nuk ishte i përgjithshëm, vallë si mund të jetë i përgjithshëm derisa unë nuk mundsha me e nda?” Ndoshta më parë nuk kemi qenë mjaft të kujdesshëm? Asht fakt se ky Kamy i ri, i cili dyshon në përsosmëninë e vet, na habit. Padyshim, vetëbesimi për shkak të të cilit ia shihshim për të madhe ishte më fort i jashtëm se sa esencial. Padyshim, këtu kemi të bëjmë me formimin e tij simbas mënyrës vehtjake, tue iu shmangë ballafaqimit me kotësinë. Po del sikur kritikë, madje edhe sulmet objekt i të cilave qe (sidomos sulmet e randa të Sartrit), kanë ndikue me rreptësinë e vet që Alber Kamyja ta shohi vehten. Sado të ketë qenë mungesa e qëllimit të mirë të kundërshtarëve të Kamysë ndaj tij, anmiqsinë e tyne ka qenë dashtë me e marrë parasysja. Nëqoftëse e kanë pá si t'atillë, vallë a nuk është kjo pamja e tij? — Qe, me gjasë, se çka ka përfundue Kamyja. Reakcioni — pasojat e të cilit, jo vetëm estetike po edhe morale, i zbulojmë në „Ramje”. Porse pritja, shpesh e matun hërë-hërë anmiqsore nëse jo edhe e helmatisun, ashtu si iu organizue kjo në Francë me rastin e çmimit Nobel, dëshmoi se kundërshtarët e tij nuk kanë ndjekë me gjeste paralele ndërrimin e tij.

Në „Ramje” Alber Kamyja mohon optimizmin paradoksal e sistematik të veprave të veta të mëparshme, shpresën e lindun prej tmerit që e paraqesin, në trajta të ndryshme, „Miti i Sizifit”, „Murtaja” dhe „Njeriu i revoltuem”. Jo se ai refuzon që këto përpjekje të mëparshme ta zbresin në masën e njeriut paansinë, e cila e asgjëson. Porse për një çast heq dorë nga përpjekja, për të pushue pak dhe për t'u ankue qetas. Jo gjithaq i kënaqun sikur do të dëshironte me i tregue vehtes në mënyrë që të vuejë më pak, Sizifi, i sëmunë e i dëshpruem, kërkon me gjetë ndonjë mënyrë tjetër për të vu në gjumë vehten dhe

për ta largue dhimbjen e vet. Prandej ky është një libër i mrekullueshëm, padyshim më i bukuri, të cilin e ka shkruar Kamyja mbas „Mitet të Sizifit”. Gjithashtu edhe mbas vepërës „I hueji”, tema e njëmendët e të cilit ka qenë faji i të pafajshëmvet. Për t’na spjegue këtë, Kamyja zgjodhi basin e një krimi. Tejmadhimi — i cili e ka bërë të mundun të pranohet së pari faji (Merso ka vra), e mandej pafaj-sija (ai deshti që vrasjen, e cila u bë disi jashtë vullnetit të tij: për shkak të diellit dhe pijes — t’ua spjegojë gjykatësve të vet, të cilët, natyrisht, nuk qenë në gjendje me pranue një arsytim të tillë). Me folë të drejtën, Merso, ndonse nuk mundte me ndie vehten përgjegjës për këtë fatkeqsi, megjithatë e ndiente vehten fajtor, porse faji, i cili ia hapi shtegun krimin. Ç’prej faqeve të para të romanit, derisa është tue riejtë kufomën e nanës së vet, ai menjherë zbulon se edhe pansionerët e strehimores sikundër edhe ai, gjinden përbri kufomës: „Për një çast fitova përshtypje qesharake se ata erdhën këtu për me më gjykue.” Më vonë, porse ende para dramës, në momentin kur kërkon ndjesë për shkak të shkeljes së rregullave të mirësjelljes: „S’do me thanë gjë. Njeriu është kurdoherë pak a shumë fajtor.” Mersoja e „Të huejit” mund të thotë si Klamansi i „Ramjes”: „Me të vërtetë i singertë dhe i entuziazmuem kam qenë vetëm atëherë derisa mirresha me sport dhe, në ushtri, kur merrsha pjesë në pjesët teatrale, të cilat i çfaqshim për qejfin tonë. Në të dy rastet kishite rregulla loje të cilat nuk ishin serioze, e na dëfreheshim për t’i kuptue këto. Edhe sot e kësaj dite, të vetmet vende ku nuk e ndiej vehten fajtor janë ndeshjet e të die-lave në stadiumin e mbushun plot e përplot dhe teatri, të cilët i kam dashtë me epsh të pashuem.” Porse këtu tashmë nuk flet Zhan-Batist Klamansi, por vetë Alber Kamyja. (Dashunija e tij ndaj teatrit dhe sporteve na është e njoh-tun).

Fundi didaktik i „Të huejit” nuk përputhet si duhet me pjesën tjetër të librit. Çfarë është kjo gjallni shpirtnore që lind menjherë te ky njeri, mendimi i të cilit pat qenë i ngathtë dhe i pakultivuem. Gjuha e heroit artikulohe-t në mënyrë tejet të bukur. Këtu autori është bartë në personazhin e vet, këtu ai flet në emën të tij, tue mprojtë tezën, të cilën do ta spjegojë kurdoherë në trajta të ndryshme:

ngadhjimi i njeriut, të cilin e paralajmëron ai midis humbjes. Gjë vërtet artificiale, porse edhe tronditse, sepse dobësija e romanit gfaq fuqinë morale të autorit. Njeriu ai shpreh qëndrimin e vet qysh në faqet e para, në saje të shprehjes së lehtë, e cila ndodhet kësaj radhe në gojë të personazhit. Autori ka dashtë që Klamansi të jetë edhe më i lanun dhe i braktisun nga çdo gjë se kriminelin i „Të huejit“: gabimet e tij duken në të njajtën kohë edhe më të lehta edhe më të randa, sepse janë përjetue në sferën e humorit. Ai gaz, të cilin e ndien një natë Zhan-Batist Klamansi — është gazi i urrejtjes personale. Porse na, për inat, nuk e duem, aq më parë pse atë nuk do ta arsyetojë kurrfarë agimi, sikurse ai në të cilin vdiq Mersoja i gjilotinuem. „Më mbetet vetëm të kërkojë që ditën e ekzekutimit tim të ketë sa më shumë shiques dhe të më presin me klithma plot urrejtje“. Këto fjalë të fundit „Të huejit“ të matuna pak më tepër, kanë marrë tonin e ashpër sardonik të „Ramjes“. Mersoja i „Të huejit“, ai „minus habens“ i papërgjegjësi, për të cilin foli në mënyrë interesante një kritik, ka kuptue se nuk ka kurrfarë rrugëdalje për njeriun, i cili është dënuem me vdekje. Ky është kuptimi i vërtetë i atyne „përseve“?, të qenjeve për të cilët të gjitha sgenat kanë po atë vleft nga se të gjitha së bashku nuk vlejné gjë. Jointeligjenca e tij sa për sy e faqe vepron si inteligjencë e gjallë dhe bujari e vërtetë në të refuzuemit me marrë pjesë në një lojë, e cila është caktue qysh më parë të përfundojë me disfatë. Padyshim. „Ramja“ me kohë do të kuptohet më mirë dhe mbas nja dhetë vjetësh askush nuk do të mundet me pohue, sikundër më ka ra me ndie, se Zhan-Batist Klamansi është i poshtër.

Asht interesant me pá Krishtin e evokuem në këta dy libra, nga të cilët njani shenon pikënisjen, kurse tjetri etapën e largët të një mendimi që shkon drejt përsosmënisë së vet. Krishtin, ngandonjihërë të mohuem, porse në „Ramje“ me vrull më të vogël, me keqardhje, nëqoftëse kjo s'është madje edhe nostalgji. Ky nuk është dyshimi i ateistit. Kamyja tashmë e ndien vehten mjaft të sigurt për të qenë në gjendje me përmendë Krishtinë e pa blasfemuem, madje me njëfarë ngushillimi. Nuk e don ai perëndin në fytyrën e Krishtit (sepse nuk e adhuron këtë),

por njeriun, i cili s'ka qenë gjithashtu krejt i pafajshëm: „Vallë, a nuk kanë vdekë për të fëmijët e masakruem të Ebrejvë, derisa prindët e tyne ishin tue e cue në një vend të sigurt? Natyrisht, ai nuk ka dashtë një gjë të tillë. E tmerojshin ata ushtarë të përgjakun, ata fëmijë të coptuem. Porse ashtu si ishte, jam i sigurt se nuk ka mundë me i harrue. Edhe ai pikëllim, të cilin e dallojmë në të gjitha veprat e tij, a nuk është vallë një melankoli e pashërueshme e njeriut, i cili gjatë netëve të gjata ndiente zanin e Rakelës, e cila vajtonte fëmijët e vet dhe nuk pranonte kurrfarë ngushllimi. Vaji jehonte natën, Rakela thirrte fëmijët e vet të vramë për shkak të tij, kurse ai ishte gjallë...” Porse Kamyja e përshëndet në një mënyrë të veçantë Krishtin „Pse më ke lanë?” „E ai nuk ka qenë mbinjeri më zini besë. Ai bërtitte në agoninë e vet dhe prandej e due, mikun tim, i cili ka vdekë pa marrë vesh arsyen”. Qysh tek „I hueji”, me gjithë refuzimin energjik të Mersos, kemi ndie te Kamyja nostalgjinë ndaj Shpëtimtarit. Gjykatësi hetues, besimtar, me gjithë ekscitet dhe ngathtësinë e vet nuk përshkruhet si njeri antipatik. Madje, herë-herë, zani i tij shpreh një pjesë të Kamysë, të atij Kamyje, i cili kishte dashtë me besue, porse nuk mundte.

— (Më pyeti) a e adhuroj perëndinë. Iu përgjegja se nuk e adhuroj. Ai u ul me zemrim. Më tha se kjo është gjë e pamundun, se gjithë njerzit e adhurojnë perëndinë, deri edhe ata që ia kthejnë shovinën. Kjo ishte bindja e tij dhe sikur t'ishte i detyruem me dyshue në qenjen e tij, jeta e tij nuk do të kishte kurrfarë kuptimi. „A dëshironi që jeta ime të jetë e pakuptim?” bërtiti ai. Simbas mendimit tim kjo gjë nuk më përkitte mue, madje këtë edhe ia thashë. Mirëpo, ai ma zgjati Krishtin përmbi tryezë mu para syve dhe bërtiti si i çmendun: „Unë jam i krishtenë”.

Më vonë gjykatësi hetues pranon ateizmin e të pandehunit dhe qetsohet: „Puna e sotshme muer fund, zotni Antikrisht.” Në Ramje” lexojmë: „Mbi pafajsinë e vdekun ka shumë gjykatës të çdo race, gjykatës Krishta e Antikrishta, që më në fund janë të njajta, të pajtue në gënjeshtërën e përbashkët. Sepse nuk duhet me i akuzue vetëm të krishtenët. Edhe të tjerët kanë pjesën e vet sa i përket përgjegjësisë”. Alber Kamyja nuk izolohet prej fajit të përgjithshëm. Ajo bashkësi pendestare e „Murtajes” për

të është këtu vetëm një bashkësi të vetmuemish, por megjithatë njerzish të solidarizuem. Të gjithë pjesëmarrësit dhe të gjithë buzëplasunit, të gjithë gjyqtarët dhe të gjithë të pandehunit. Së këndejmi buron thirrja e gjykatës-pendestar, të cilit don t'i kushtohet Zhan-Batist Klamansi: „Mbasi çdo gjykatës mbaron një ditë si pendestar, lypset të nisemi rrugës së anasjelltë — të bähemi pendestar në mënyrë që të kemi mundësi të bähemi gjykatës.”:

„Gjâja esenciale është se njeriu mund t'i lejojë vehtes gjithçka, i gatshëm me predikue kohë mbas kohe, me poterë të madhe padenjësine e vet. Përsëri po i lejoj vehtes gjithçka dhe kësaj radhe nuk po qeshi fare. Nuk po e ndryshoj mënyrën e jetesës, po vazhdoj me dashtë dhe me i përdorë si mjet të tjerët. Ndërsa të rrëfyemit e mëkateve më jep leje të filloj rishtas, kët herë më i lehtë, dhe të dëfrehem, së pari në natyrën time, e mandej edhe në pendimin tërheqës.”

Kamyja akuzon këtu deri në absurditet poshtërsinë e Zhan-Batist Klamansit, sikundër tepron me luciditetin e Mersos, tek „I hueji”. Ajo ku ky shkrimtar korr sukses më të dobët, janë synimet e tij të fundit. Qysh më parë përmendëm mbarimin artificial të „Njeriut të revolutuem”, ku Kamyja, me shpresë se do të mundet me iu shmangë kundërthanjëve të temës së vet, e thërret me kënaqësi serioze në Mesdhe, me qëllim që të mësohet përsëri me besue dhe me u gëzue. Kjo përkrahje e shkrimtarit, i cili paraqitet veçanërisht si artist që dëshiron me krye veprën e vet dhe me e rrumbullaksue, herë-herë pengon shumë. Ndoshta diçka më pak në „Ramje” për shkak të gjuhës së stërngarakueme të Kamysë. Porse gjithashtu edhe pak më tepër për shkak të atij vetërandimi, të cilin e çfaq menjherë autori, i cili ka pasë deri atëherë mendim të mirë për vehten e tij, ndoshta tepër të mirë. E poqese ai sjell këtë të goditun të vetvehtes deri në shkallën e antipatisë, vallë, a nuk është qëllimi i fundit i tij me komprometue vehten bashkë me heroin e vet? Alber Kamyja nuk don që ta zavendojë edhe tash e tutje dikush tjetër. Ai dëshiron më fort me iu bashkue rezonimit të gjyqtarëve të vet, sepse në esencë, edhe atëherë kur ndien se është i pafajshëm në punët për të cilat e padisin, ai din se është fajtor në punë të tjera. Aq

mâ tepër kur s'ka njerëz të pafajshëm. Ndoshta kjo është mënyrë suptile që, me çdo kusht, të mprohet ai që nuk është fajtor. Sepse gjithkush përpiqet me gjetë farë shtegu në peshën e ekzistencës”.

Romani „I hueji” zen një vend të veçantë në krijimtarinë letrare të Alber Kamysë. Ky është shkruar me një gjuhë të posaçme — si një rrëfim tejet i pikëllueshëm i historisë së një njeriu, i cili nuk është i vetëdijshëm, prandaj s'është në gjendje me kuptue se çka po ngjet rreth e përçark tij. Ky është Zotni Merso, protagonist i romanit. Ngjarja e romanit çilet me telegramin që merr ky prej Drejtorisë së strehimores, ku e pat vendosë të amën para tre vjetësh. Në telegram thuhet se e ama e tij ka ndërrue jetë dhe se vorrimi i saj do të bëhet nesër. Mersoja pret këtu lajm me një gjakftohtësi të rrallë, gati të pabesueshme. Një qëndrim i tillë sjell lexuesin në dilemë. Ai s'mundet me marrë me mend që një bir të mos derdhi asnjë pikë lot për humbjen e qenjes më të afërt e më të dashur në botë, t'asaj qenje të shtrenjtë që e rriti me gjakun e vet, ia fali jetën, e ushqeu, e mëkambi, e edukoi dhe e burroi me aq dashuni, kujdes e mundime. Mersoja merr leje prej zotnisë së vet dhe nisat në Marengo, ku ishte strehimorja. Në vend që të përqëndrojë gjithë vëmendjen e vet në fatkeqsinë që e ka goditë, ai flen n'auto-bus gjatë gjithë udhtimit. Se sa e çuditshme është sjellja e Mersos ndaj s'amës dhe sa e vogël është dashuniya e tij ndaj saj, mund të gjykonim edhe vetë, porsa t'i lexoni këto pak rreshta, ku ai çfaq haptas gjithë qëndrimin e vet:

„Derisa ishte në shtëpi, nana e kalonte kohën tue më shique me vërejtje e kujdes pa folë gjâ. Ditëve të para, mbasi qe vendosë në strehimore, qante shpesh. Mirëpo, kjo ishte një gjâ e rëndomtë. Sikur disa muej më vonë ta kishim largue prej strehimores, kishte me qe përsëri. Vetëm e vetëm pse këtë e pat bërë si shprehje. Këtu qëndron arsyeja që në vjetët e fundit nuk e vizitojsa më. Përveç kësaj, e humbsha të dielën, e lene më që më duhej me shkue me e zanë autobusin, me nxjerrë biletë e me udhtue plot dy orë”.

Qëndrimi i tij indiferent ndaj s'amës s'ka kufi. Mbërrin në strehimore, takohet me drejtorin, hyn në kapelë, ku qe vendosë kufoma e saj, porse zemra e ngurtë e tij nuk

ligshtohet aspak. Mbas tij, hyn në kapelë portieri tue dihatë dhe ndërmjet tyne zhvillohet kjo bisedë:

„E kanë mbulue, por jam i detyruem me i zhvillue burmat e arkivolit, në mënyrë që të mundeni me e pá. „Porsa iu afrue arkivolit, unë e ndala. Ai më tha: „A nuk doni me e pá? „Unë iu përgjegja: „Jo“. Ai mbeti”.

Para kufomës së saj, Mersoja pin qumësht me kafe, ndez cigare, kotet, flen, refuzon me pá nanën e vet për herë të fundit, ditën e vorrimit të saj sillet në mënyrë të çuditshme, fill mbas vorrimit shkon me u la në plazhë, bie në aventura dashunije, shiqon filmin e Fernandelit, shkon përsëri në plazhë, ku e mbyt njeriun gati pa kurrfarë shkaku. Jo vetëm kaq. Veprimet e tij na habisin ç'prej fillimit e deri në fund të romanit. Kështu, qëndrimi i tij në burg, para gjykatësit hetues, avokatit, ditën e gjykimit është më se i çuditshëm. Ai sillet në këto situata të vështira në mënyrë aq indiferente, thuese të gjitha këto nuk kanë të bëjnë me kokën e tij. Indiferenca e tij do të manifestohet edhe në çastin më kritik të jetës së tij:

„Mbasi kryetari ma komunikoi në një mënyrë të çuditshme se do t'ma presin kryet në një shesh publik në emën të popullit francez, atëherë m'u duk se i njëjsha të gjitha ndiesitë që lexojsha në fytyrat e të pranishëmve. Besoj se kjo ishte një shenjë kujdesi. Gjindarmët silleshin shumë ndaj meje. Avokati vendosi dorën e vet mbi shuplakën time. Nuk mendojsha më kurr gjá. Atëherë kryetari pyeti a kisha me thanë diçka. U mendova. Thashë: „Jo”. Mbas kësaj më cuen”.

Tue u thellue në analizën e personazhit të Mersos, shohim e ai përfaqson këtu njeriun absurd të Kamysë. Ky jeton në botën e absurditetit, në të cilën shprehet në mënyrë shumë të ashpër gremina, e cila e ndan këtë prej shoqnisë. Dëshirat, mundsitë, jeta dhe vdekja e tij janë gjithashtu në kundërthanjë të papajtueshme në marrëdhënje ndaj rrethit shoqnuer. Mersoja nuk është në gjendje me i harmonizue dëshirat dhe marrëdhënjet e veta me shoqinë në të cilën jeton, sepse as bota nuk e qas. Këtu e ka burimin ajo ndjenjë e thellë që e shoqnon si hije gjatë gjithë jetës — ai e ndien vehten si të huej, si qenje tranzitore. Simbas mendimit të autorit një njeri i tillë mund të shpëtojë nga kjo botë absurde vetëm nëpërmjet

revolutimit dhe kryengritjes drejtue kundër shoqnisë. Ky botëkuptim i Kamysë shprehet në mënyrë të qartë kah fundi i këtij romani:

„Asht kurdoherë interesante të ndëgjojsjsh se si flasin njerzit për ty, deri edhe në bankën e të akuzuemit. Gjatë mprojtjes së prokurorit dhe avokatit tim mundem me thanë se u fol shumë për mue dhe ndoshta më tepër për mue se sa për krimin tim. A kanë qenë vallë gjithaq të ndryshme këto mprojtje? Avokati çonte dorën dhe e mpronte fajtorin, porse me arsyttime. Prokurori zgjatte duert dhe zbulonte fajin, por pa arsyttime. . . Me gjithë brengat që kisha, herë — herë provojsja me ndërhy, mirëpo, atëherë, avokati im më qortonte: „Heshtni, asht më mirë për ju. . . Fjala ishte për fatin tim, kurse askush nuk kërkonte me-ndimin tim. . .”

Pjesa e dytë e këtij romani asht më tronditëse dhe më e bukur. Në të hasim një varg situatash dramatike, të cilat, vende-vende shëndërrohen në tragjedi të vërtetë. Z. Merso përjeton shumë çaste të zymta: bie në burg, e marrin në pyetje, e flakin në gjyq, e randojnë me faje të randa dhe më në fund e dënojnë me vdekje. Tash s'i mbetet gjá tjetër pos me mundue për mundësinë e shpëtimit nga vdekja e sigurt:

„Kushedi sa herë i kam shtrua vehtes pyetjen a ka pasë raste që të dënuemit me vdekje të kenë shpëtue prej atij mekanizmi të pamëshirshëm, të jenë zhdukë para zbatimit të dënimit me vdekje, të kenë depërtue përtej kordonit të policëve. E qortojsja vetvehten pse nuk i kisha kushtue më tepër kujdes përshkrimin të ekzekutimeve. Ka qenë dashtë që njeriu të interesohet kurdoherë për këto çashtje, sepse nuk din se çka mund ta gjejë.”

Ai i parafytron mjetet e ndryshme të ekzekutimit tue fillue prej satërit e gjilotinës deri te maqina e ekzekutimit. Përpiqet me gjetë farë mundësije për t'i shpëtue të ndeshkuemit nëpërmjet hartimit të projekt-ligjeve, por më kot, sepse tash ka ra në kundërshtim me rrethin shoqner:

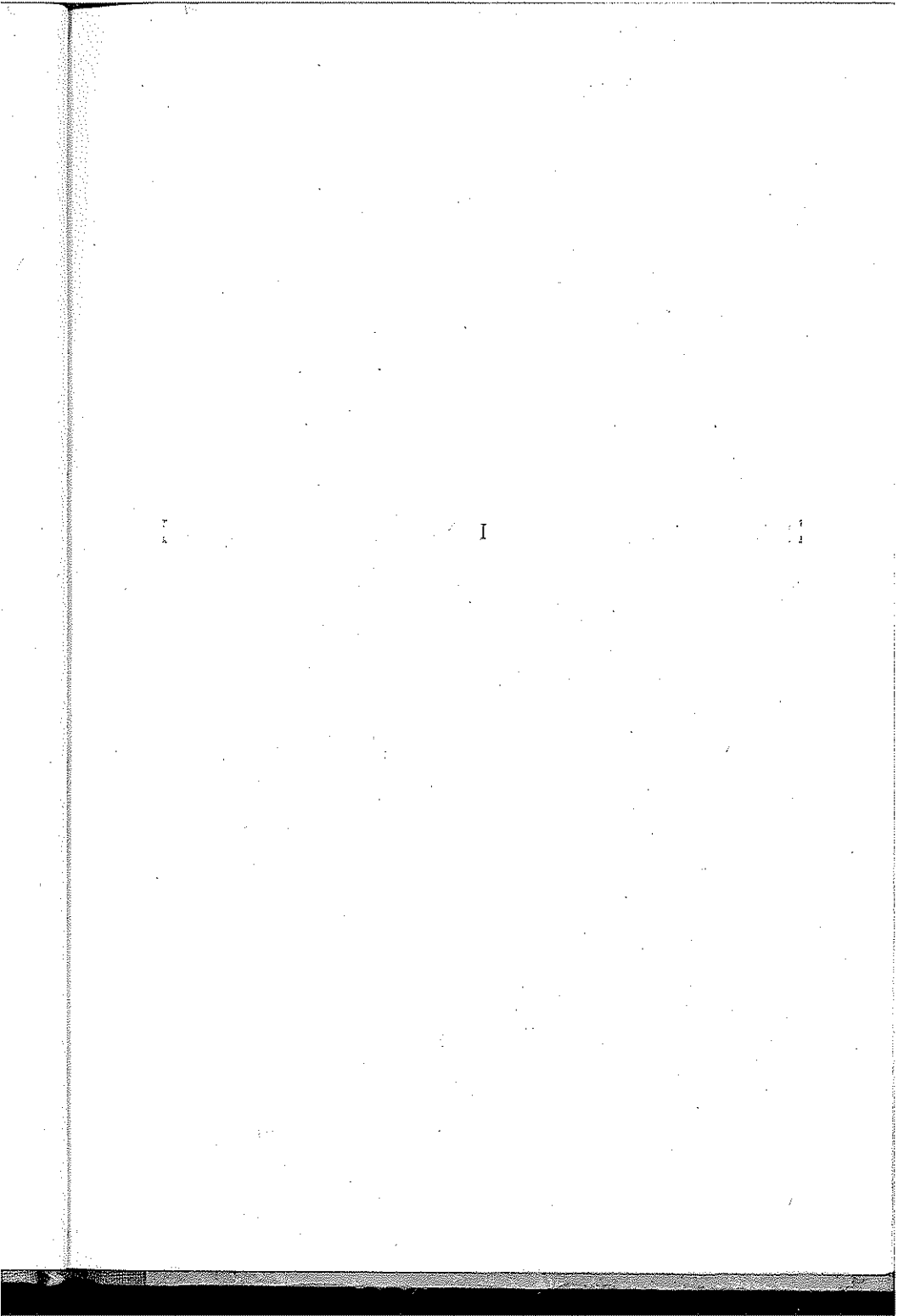
„Bana reformën e sistemit penal. Vuna re se gjája themelore ishte me i dhanë farë mundësije të ndeshkuemit. Sikur prej njimijë vetësh të shpëtonte një, kjo do të mjaftonte me i rregullue çashtjet. M'u dukte se kishte mundësi me gjetë ndonji bashkëdyzim kimik, i cili do të mundte

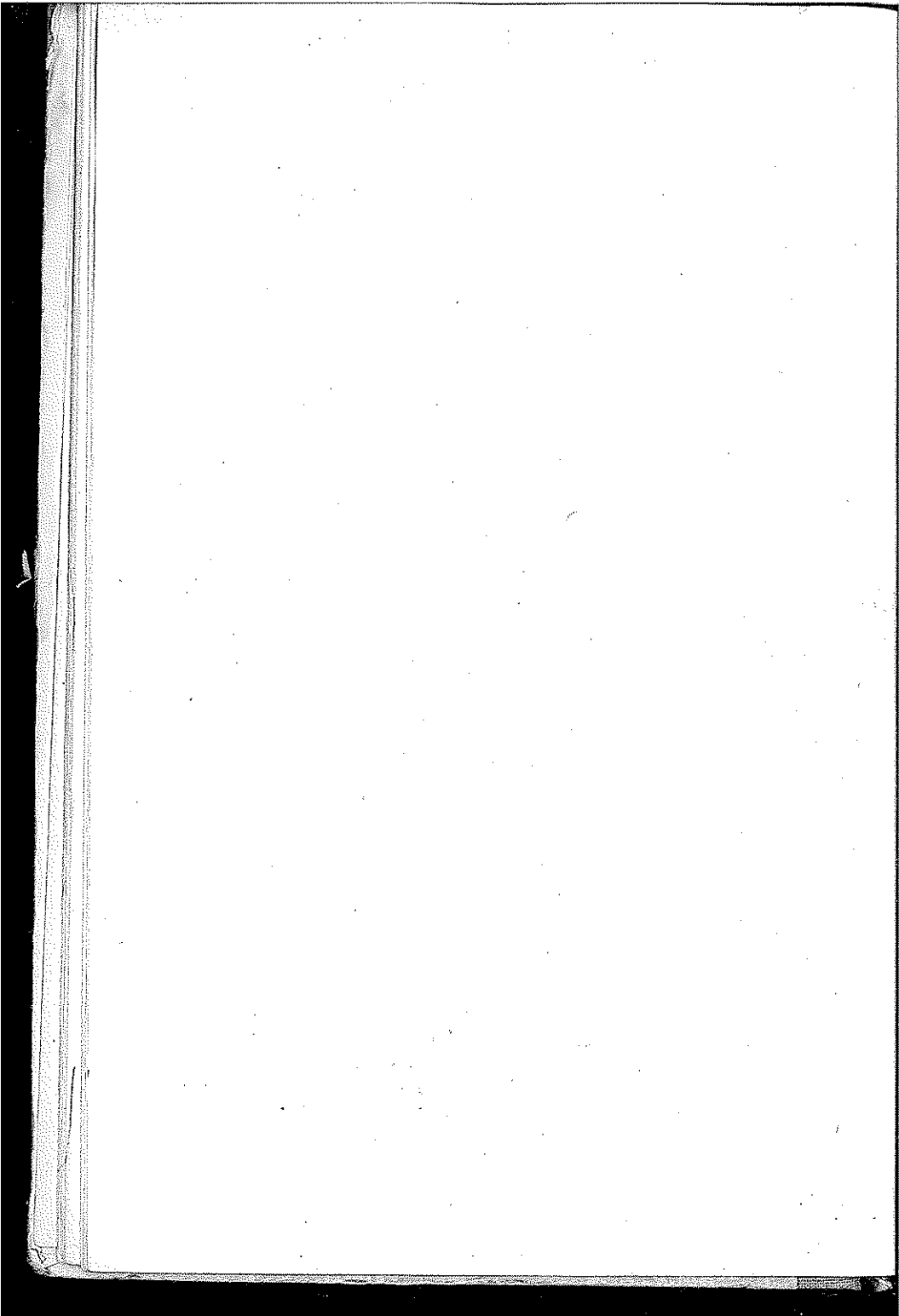
me e helmatisë të ndeshkuemin (mendojsha: të dënuemin me vdekje), kështuqë nga dhetë vetë të shpëtonte vetëm njani.”

I revoltuem thellë kundër shoqnisë borgjeze, Mersoja njihson minutat e fundit të jetës së vet. Porse shpresa se lutja e tij për falje do të pranohet dhe të zbardhunit e agimit, kur pritte se do të vijshin me e marrë për ta ekzekutue, e shoqnojnë gjatë gjithë kësaj kohe. Mirëpo, vendimit të gjyqit nuk mundi me iu shmangë kurrsesi.

Tue lexue këtë roman, para nesh parakalojnë një varg personazhesh. Të gjithë këta Kamyja i ka tipizue për bukur, tue harmonizue sjelljet dhe karakterin e tyre me ambientin në të cilin gjallnojnë. Kështu, Selesti përfaqson tipin e pronarit të një restorani, padroni atë të kapitalistit, Emanueli — njeriun e punës dhe shokun, drejtori — njeriun energjik, Zoja Merso — nanën e mjerë, portieri — plakun e zellshëm, Tomas Pereu — pansionerin, Mari Kardona — aventuristen, Salamano — plakun e lanun, Rejmon Senteu — aventuristin. Gjithashtu janë tipizue në mënyrë mjeshtrorë edhe këto personazhe: hetuesi, avokati improjtës, prokurori, kryetari i gjyqit gazetarët, publiku dhe prifti.

Ndonse ngjarja e këtij romani zhvillohet në trajtë të tregimit, aty këtu hasim edhe dialogje të bukura, plot natyrshmëni e dinamizëm, Alber Kamyja din me tërheqë vemendjen e lexuesit. Tue e shoqnie këtë prej një situate të qetë në atë dinamike, tue kalue prej trajtës së tregimit në atë të dialogut, prej përshkrimit të thjeshtë të ngjarjeve në shprehjen e ndiesive dhe të mendimeve të thella filozofike, ai e sjell lexuesin në një varg situatash, e megjithatë nuk shkakton as shenjën më të vogël të lodhjes. Gjuha e tij e matun, plot me kumbime të natyrshme dhe stili tejet konciz mbërrin me i ekonomizue çuditërisht mjetet e shprehjes, pa cungue aspak pasqyrimin e personazheve dhe përshkrimin e ngjarjeve. Ndoshta këtu duhet kërkue faqja tjetër e popullarizimit aq të madh që gëzojnë sot veprat e tij anembanë botës.

I

Sot, nana ka vdekë. Ndoshta ajo ka vdekë qysh dje, ku ta dij unë. Mora një telegram prej strehimores: „Nana ndërroi jetë. Vorrimi nesër. Ngushllime të thella”. Prej kësaj s’po mundem me marrë vesh gjá. Kjo ka ndodhë ndoshta dje.

Strehimorja e pleqve ndodhet në Marengo, një tetëdhjetë kilometra përtej Algjerit. Do të nisem me autobus, n’orën dy dhe do të mbërrij atje mbasdite. Kështu do të kem mundësi me ndejtë pranë kufomës së saj gjithë natën dhe të nesërmen në mbramje me u kthye. Unë kërkova dy ditë leje prej zotnis e ai nuk pat si me më refuzue, mbasi kisha një arsye aq të fortë. Me gjithë këte atij nuk i shkoi për shtat kjo punë. Unë i thashë deri edhe këte: „ky nuk áshjt faji im.” Ai nuk u përgjegj. Atëherë pashë që nuk duhej t’i thojsha këte. Detyra e tij ka qenë të më ngushllojë. Padyshim, këte do ta bájë mbasnesër, kur të më shohi në zi. Tash për tash gati nuk po duket se më ka vdekë nana. Mbas vorrnimit, përkundrazi, kjo do të jetë një gjá e dijtun. Atëherë çdo gjá do të marri formë zyrtare.

U nisa me autobus n’orën dy. Bante vapë. Hangra drekë në restorantin e Selestit, si çdo herë. Të gjithëve u vinte keq për mue, e Selesti më tha: „Kemi vetëm një nanë”. Kur u nisa, më përcollën deri te dera. Unë qesh pak i hutuem, sepse kisha ndërmend me u ngjitë te Emanueli për t’ia kërkue kravatën e zezë dhe shiritim. Unxhi i tij vdiq para disa muejsh.

Nxitojsha për të mbërrijtë me kohë. Ky nxitim, ky vrapim, padyshim për shkak të gjithë këtyneve dhe mbi të gjitha këto, tundjet, era e benzinës dhe përthymja e ajrit të nxehtë prej rrugës dhe qiellit, banë që të kotem.

Fjeta gati gjatë gjithë udhtimit. Kur më doli gjumi, pashë që i isha mbështetë një ushtari, i cili vunë buzën në gaz dhe më pyeti a mos jam tue ardhë prej së largu. Për mos me e zgjatë, i thashë „po”.

Strehimorja është dy kilometra përtej katundit. Udh-tova në kambë. Deshta të shoh nanën menjherë. Mirëpo, portieri më tha se duhet të takohem më parë me drejto-rin. Tueqenëse qëlloi pak i zanun me punë, m'u desht me pritë pak. Gjatë gjithë kësaj kohe portieri foli vijimisht dhe më në fund pashë drejtorin: më priti në zyrën e vet. Ky ishte një plak i shkurtë, me Legjionin e nderit. Më shiqoi me syt e vet të ndritshëm. Mandej ma shtrëngoi dorën dhe e mbajti për një kohë aq të gjatë sa më bani me mendue për të gjetë mënyrën se si me e lirue. Mbasi shiqoi një dosie, më tha: „Zonja Merso është vendosë këtu para tre vjetësh. Ju këni qenë e vetmja shpresë e saj.” Më shkoi mendja se po don me ma pá diçka për të madhe, prandej fillova me u arsyetue. Mirëpo, ai më ndëpreu: „Ju mos u arsyetoni para meje, bir i im i dashtun. E kam lexue dosien e nanës suëj. Ju s'keni qenë në gjendje me plotsue nevojat e saj. Ajo ka pasë nevojë për kujdes. Rroga e juej është modeste. Kur të mirren parasysh të gjitha këto, del se ajo ka qenë më e lumtun këtu.” I thashë „siurdhno, zotni Drejtor.” Ai shtoi: „E dini fort mirë se ajo ka pasë miq, njerëz të moshës së saj. Me ta ka pasë mundësi me bisedue për të kaluemen. Ju jeni i ri dhe ajo do të mërzitëj me ju.”

Kjo është e vërtetë. Derisa ishte në shtëpi, nana e ka-lonte kohën tue më shique me vërejtje dhe kujdes pa fol gjâ. Ditëve të para, mbasi qe vendosë në strehimore, qante shpesh. Mirëpo, kjo ishte një gjâ e rëndomtë. Sikur disa muej më vonë ta kishim largue prej strehimores, kish-te me qa përsëri. Vetëm e vetëm pse këtë e pat bâ si shprehi. Këtu qëndron arsyeja që në vjetët e fundit nuk e vizitojsha më. Përveç kësaj, e humbsha të dielen, e lenë më që më duhej me shkue me e zanë autobusin, me nxjerrë biletë e me udhtue plot dy orë.

Drejtori flitë edhe më. Unë gati nuk ia vejsha veshin. Mandej ai më tha: „Ma merr mendja se dëshironi me e pá nanën tuej.” Unë u çova në kambë për pa i thanë gjâ, kurse ai më prini kah dera. Te shkallët ai ma spjegoi: „Na

e kemi çue në kapelën tonë të vogël, me qëllim që të mos tronditen të tjerët. Sa herë që vdes ndonji pensioner, të tjerët e ndjejnë vehten të shqetsuem disa ditë rresht. Nji gjã e këtillë na e vështirson shërbimin e rregullt." Kaluem nëpër nji oborr ku hasëm shumë pleq që llomotitshin diçka, të ndamë në grupe të vogla. Porsa na vunë re, u qetsuen. Mbasi kaluem s'andejmi, filluen me bisedue rishtas. Kjo i përngjante zanit që nxjerrin papagallët. Kur iu afruem derës së nji ndërtese t'ulët, drejtori më la vetëm: „Unë po largohem, zotni Merso. Jam në dispozicionin tuej në zyren time. Simbas rregullit, vorrimi është caktue pikërisht n'orën dhetë paradite. Na kemi marrë me mend që ju do të jeni në gjendje me e ruejtë të ndjerën natën. Edhe diçka: nana e juej, më duket se u ka shprehë dëshirën shokëve të vet që të vorrosët ashtu li e lyp feja. Unë kam marrë përsipër me bã gjithëçka duhet. Vetëm e pashë t'udhës me ju njoftue." Unë iu fala nderës. Nana, megjith që s'ka qenë ateiste, gjatë gjithë jetës së vet nuk e ka vra mendjen me çashtje fetare.

Unë hyna. Salla ishte shumë e dritshme, e lyeme me gëlqere të thjeshtë, kurse pullazin e kishte prej qelqit. Ishte e rregullueme me karriga dhe shkambij në trajtë të X. Arkivolit i mbuluem me kapak ishte vendosë mbi dy shkambij, që ndodheshin në mes të sallës. Dukeshin vetëm burmat e ndritshme që ishin ngulë krejt pak, aq sa disa sosh ishin shkulë prej dërrasës së veshun me kore t'arrës. Pranë arkivolit, ishte nji infermiere arabe me nji fustan të bardhë dhe nji shami me ngjyrë fort të dallueshme mbi krye.

Në këtë moment portieri hyni dhe u ndal mrapa shpinës sime. Me siguri do të ketë ardhë me vrap. Mbasi iu muer pak goja, tha: „E kanë mbulue, por jam i detyruem me i zhvillue burmat e arkivolit, në mënyrë që të mundëni me e pá." Porsa iu afrue arkivolit, unë e ndala. Ai më tha: „A nuk doni me e pá?" Unë iu përgjegjia: „Jo". Ai mbeti. U turpnova, sepse ndjeva që nuk vyejti me i thanë këte. Mbas pak kohe, ai më shiqoi dhe më pyeti: „Për ç'arsye?" por pa të keq, thuese donte me marrë vesh. Unë i thashë: „Nuk e di." Mandej, tue dredhë mustakun e vet të bardhë; ai tha, për pamë shique në fytyrë: „Po e kuptoj." Kishte sy të bukur, të kaltërt dhe të ndritshëm dhe

ngjyrën e lëkurës pak a shumë të kuqe. Ma zgjati një karrigë, kurse vetë u ul pak mbas meje. Infermierja u çue në kambë dhe u nis drejt derës. Në këtë moment portieri më tha: „Ajo vuen prej kancerit.” Unë nuk pata vu re, por kur shiqova me kujdes infermierën, pashë se ajo mbante një lidhëse të mbështjellun rreth e përqark kres. Lidhësja ishte e rafshët dhe ndodhej në nivelin e hundës së saj. Në fytyrë të saj dukej vetëm bardhësija e lidhëses. Mbas duet ajo, portieri tha: „Po ju la vetëm.” Nuk e di se çfarë gjesti bana, por ai qëndroi në kambë mrapa meje. Pranija e tij mbrapa shpinës sime disi më pengonte. Dhomë ishte plot me dritë të bukur të mbasditës së vonë. Dy anza zukatshin nëpër qelq. Ndjeva se po më pushtonte gjumi. I thash portierit për pa u kthye kah ai: „A ka shumë kohë që jeni këtu?” Ai u përgjegj menjherë: „Tash pesë vjetë” — thuese përgjegjen e kishte mû në buzë.

Mandej, llogotiti për një kohë të gjatë. Njeriu kishte me e befasue sikur t'i thonte se do të mbarojë si portier në strehimoren e Marengos. Ishte gjashtëdhjetë e katër vjeç dhe ishte prej Parisit. Në këtë moment e ndërpreva: „A s'jeni prej këtuhi?” Mandej m'u kujtue që, para se t'më çonte te drejtori, më pat folë për ime amë. Më pat thanë se duhet me e vorrosë shumë shpejt, mbasi në rrafshinë bante shumë nxehtë, sidomos në këtë vend. Atëherë më pat tregue se kishte jetue në Paris dhe kishte vuar shumë derisa e kish harrue. Në Paris, kufomën nuk e vorrosin ndonjëherë tri a katër ditë. Këtu s'kemi kohë, ende njeriu s'është mësue me këtë gjë e i duhet tashmë me vrapue mbrapa qerres. E shoqja i pat thanë atëherë: „Hesht, për këto sende nuk duhet me folë para zotnis.” Plaku u skuq dhe i kërkoi ndjesë. Atëherë unë ndërhyra dhe thashë: „Jo, jo.” Më dukej se ai ishte tue folë të drejtën dhe flitë në mënyrë interesante,

Në kapelën e vogël më pat tregue se kishte ardhë në strehimore si i vorfën. Tueqenëse e ndente vehten t'aftë, kërkoi të pranohet si porter. I thashë më në fund që edhe ai ishte një nga pjestarët e këtij pansioni. Ai m'u përgjegj se nuk ishte. Vetë mënyra si më foli: „ata”, „të tjerët”, e shumë rrallë: „pleqt”, tue folë për pansionerët disa nga të cilët ishin më të rij se ai, më preki. Natyrisht, ata s'mund të krahasoheshin me të. Para së gjithash ky ishte portier dhe, deri diku kishte më shumë të drejta se ata.

Në këtë moment hyni infermierja. Errsina u lëshue me të shpejtë. Nata kaploi sa ora pullazin e qelqtë. Portieri ndezi dritën, më verboi papritmas reflektimi i dritës. Më thirri të shkojmë në trapezeri për darkë. Por, unë nuk isha i untë. Atëherë më ofroi të më sjelli një tas qumësht me kafe. Mbas më ka anda qumështin me kafe, pranova. Mbas pak kohe ai u kthye me një tabake në dorë. Unë e piva. Atëherë m'u shtue andja të ndezi një cigare. Por ngurrojsha, mbasi s'isha i sigurt a guxoj me pi para nanës. Mendova vetë me veti, kjo s'prish punë. I dhashë një cigare portierit dhe filluem me pi.

Për një çast, ai më tha: „Ju dini se kanë me ardhë poashtu edhe miqt e Zonjës, nanës suaj, për me e rrujtë natën. Kështu është zakoni. Duhet të shkoj me gjetë karriga dhe kafe.” E pyeta a ka mundësi ta shuejmë njanën lampë. Shkëlqimi i dritës nëpër mure të bardha më lodhte. Ai më tha se nuk ka mundësi. Instalimi ishte i atillë: të gjitha ose asnjena. Unë nuk i vejsa më re gjithaq. Duet, u kthye dhe i renditi karrigat. Në njanën prej tyne i tuboi filxhamet rreth e përçark njëj xhezve. Mandej u ul përballë meje, matanë nanës. Infermierja qe ulë në fund, me shpinë të kthyeme. Unë nuk shifsha se çka ishte tue bā. Mirëpo, simbas lëvizjes së duerve të saj, më dukej se ishte tue thurë. Moti ishte i mirë, kafja më nxeu, kurse nëpër derë të hapun kundërmonte era e natës dhe e luleve. Më duket se jam kotë pakëz.

Një shushuritje e lehtë më zgjoi. Porsa i çela syt dhoma m'u duk edhe më e ndritshme prej bardhësis. Para meje nuk ishte asnjë hije dhe çdo send, çdo kand, të gjitha vijat e lakueshme dukeshin qantë me një kthjelltësi që t'i vret syt. Në këtë moment hynë mbrenda miqt e nanës. Ishin afër një dhetë vetë, hynë qetas në këtë dritë verbuese. Megjithse u ulën, asnjë nga karrigat nuk krikloi. Unë i këqyrsha me vemendje, kështu që asnjë kollsi e fytyrës dhe e rrobeve të tyne nuk më shpëtoi. Mirëpo, nuk i ndëgjojsha, sepse më vinte randë me i zanë besë realitetit të tyne. Gati të gjitha grat kishin përparse dhe shirit, i cili ua shtrëngonte trupin tue shkaktue që stomaku i tyne i dalun të bjerë në sy edhe më tepër. Unë s'kisha vù re deri atëherë se deri në ç'masë grat plaka mund ta kenë stomakun e qitun jashtë. Burrat ishin gati të gjithë të

thatë dhe mbajshin shkopi. Ajo që më ra në sy në fytyrën e tyre është se nuk mundsha me dallue syt e tyre, por vetëm një dritë të zbetë në mes të një çerdhe plot me rrudha. Mbasi u ulën, shumica e tyre më shiquen dhe mezi e tundën kokën. Buzët e tyre dukeshin të holla për shkak të mungesës së dhambëve. Unë nuk e kisha të qartë a më përshëndetën, apo këto ishin vetëm grimaset e tyre të zakonshme. Në këtë moment vuna re se ata ishin ulë përballë meje dhe e tundshin kokën të tubuem rreth e për-qark portierit. Për një çast fitova përshtypje qesharake se ata erdhën këtu për me më gjykue.

Mbas pak kohe një grue ia plasi vajit. Ajo ishte ulë në rendin e dytë, e mbulonte një shoqe e saj, kështu që nuk mundsha me e pa si duhet. Ajo qante me zë të ulët, rregullisht: më dukej se nuk do të prajë kurr. Të tjerët shtiheshin kinse nuk po e ndëgjojnë. Ishin të strukun, të pikëlluem dhe të qetë. Shiqojshin arkivolin osë shkopin e vet ose diku tjetër, por nuk i këqyrshin vetëm këto. Grueja qante vijimisht. Isha tepër i habitun, sepse nuk e njifsha. Dëshira ime ishte të mos e ndëgjoj më. Mirëpo, nuk guxojsa me i thanë këtë. Portieri u përkuh kah ajo, i tha diçka, porse ajo tundi kokën, murmuroi diçka dhe vijoi me qe po me at tempo. Atëherë portieri erdhi tek unë. U ul pranë meje. Mbas njëfarë kohe, ai më njoftoi për pa më shique: „Ajo ka pasë lidhje të ngushtë me Zonjën, nanën tuej. Ajo thot se kjo ka qenë e vetmja mikeshë e saj këtu dhe që tash ka mbetë pa njeri”.

Na qëndruem kështu për një kohë të gjatë. Të fshamet dhe dënesjet e saj u rralluen. Për një kohë të gjatë vijoi së turfulluemi. Më në fund pushoi. Më nuk isha i përgjumshëm, por e ndiejsha vehten të lodhur dhe kisha dhimbje në kryqet. Tashmë heshtja e gjithë këtyne njerëzve më mundonte. Vetëm herë mbas here, ndëgjojshja një zë të veçantë dhe nuk mundsha me kuptue se çka ishte ky. Më në fund zbulova se disa nga pleqt thithshin pjesën e mbrendshme të mollzës së faqes së tyre, tue shkaktue nxjerrjen e këtij farë zani të çuditshëm. Ata nuk e vejshin re gjithaq këtë, sepse ishin zhytë në mendime. Për më tepër, unë kisha përshtypje që kjo grue e vdekun, që ishte shtrinë midis tyre, nuk do të thoshte kurrëgjë për ta. Por, tash besoj se kjo përshtypje ishte e rrëjshme.

Secili prej nesh piu kafen që i suell portieri. Mâ në fund, s'dij se çka u bâ. Nata kaloi. Më kujtohet fare mirë që, në një çast, i hapa syt dhe pashë që pleqt i kishte zanë gjumi, të grumbulluem mbi njani tjetrin, me përjashtim të njanit, i cili, tue u mbajrt për shkop të vet e kishte mbështetë mjekrën mbi shpinën e duerve, më shiqonte drejt në sy, thuese pritte vetëm zgjimin tim. Mandej më zû gjumi përsëri. Më duel gjumi për arsye se dhimbjet në kryqet më vijshin tue u shtue gjithnji e mâ tepër. Dita depërtonte nëpër pullazin e qelqtë. Pak mâ vonë njani prej pleqve u zgjue dhe filloi me u kollitë shum. Filloi me pështy në një shami oda-oda. Çdo e pështyme e tij i ngjante një të shkulumi. Ai i zgjoi edhe të tjerët, ndërkaq portieri ua kujtoi se âsht koha që tashmâ të shkojnë s'andejmi. Ata u ngritën në kambë. Kjo pagjumsi shtoi edhe mâ tepër të zbetët e fytyrës së tyne. Tue dalë, më habitën tepër kur që të gjithë ma zgjatën dorën një nga një — thuese kjo natë, të cilën e kaluem për pa ndërrue asnji fjalë me njani tjetrin, kishte përforcue miqsin tonë.

Isha i lodhun. Portieri më çoi në dhomë të vet, ku pata mundësi me i la faqet. Mandej piva edhe qumësht me kafe, të cilën e pëlqeva shum. Kur dola jashtë, pashë se dita tashmâ kishte ague plotsisht. Përmbi kodrat, të cilat e ndajnë Marengon prej detit, qielli ishte i kuqrrëm. Era që frynte përmbi to, sillte me vehte njëfarë ere krype. Kjo paralajmëronte një ditë të bukur. Ka kohë që nuk kam shkue në katund. Ndiejsha se ç'kënaqsi do t'ishite për mue me shetitë në natyrë, po të mos ishte çâshtja e nanës sime.

Mirëpo, isha tue pritë n'oborr, përfundi një rrapi. Thithsha erën e dheut të freskët dhe nuk kisha mâ gjumë. Më shkoi mendja te shokët e zyrës. Në kët moment ata janë ngritë dhe bâhen gati me shkue në punë: ky ishte për mue kurdoherë momenti mâ i vështirë. Mendova edhe pak rreth këtyne gjanave, ndërkaq më hutoi tingllimi i kumbonës që vinte prej mbrendsis së një ndërtese. Mbrapa dritareve ngjau një tollovinë e mandej mbretnoi qetë-sija e plotë. Dielli u ngjit pak mâ tepër drejt kupës së qiellit: ai filloi me ngrohë kambët e mija. Portieri kaloi nëpër oborr dhe më tha se po më kërkonte drejtori. Shkova në zyrë të tij. Ai nënshkroi disa shkresa. Pashë-se ishte veshë me rrobe të zeza e pantallone me vija. Ai muer në

dorë telefonin dhe më tha: „Nëpunsit e solemnitetit të funneralit tashmë janë këtu. Unë do t'u them ta mbyllim arkivolin. A dëshironi më parë me e pá nanën tuej për herë të fundit?” Unë i thashë jo. Ai urdhnoi nëpërmjet telefonit tue ulë zanin: „Fizhak, u thoni njerëzve të shkojnë.”

Má në fund ai më tha se do të marri pjesë në vorrim, për çka iu fala nderës. Ai ishte ulë pranë tryezës së vet, kishte çue njanën kambë mbi tjetrën. Më njoftoi që unë me të dhe infermieren do të jemi vetëm. Simbas rregullit, pansionerët nuk kanë të drejtë me marrë pjesë në vorrim. Ai u dha leje që ta ruejnë vetëm at natë: „Kjo ásht një gjá e njerzishme”, tha ai. Por, në kët rast ai kishte lejuje të marri pjesë në vorrim një mik i vjetër i nanës: „Tomas Pere”. Këtu drejtori e vù buzën në gaz. Më tha: „A dini çka, kjo ásht një ndjenjë pak a shumë fëminore. Mirëpo, ai dhe jot amë ishin të pandashëm. Në strehimore mahiteshin, tue i thanë Peres: „Kjo ásht e fejuemja e juej.” Ai qeshte. Kjo gjá u pëlqente. Asht fakt se vdekja e Zojës Merso e ka tronditë thellsisht. Unë nuk deshta me ia prishtë qejfin. Mirëpo, tue iu përmbajtë mendimit të mjekut, i cili e ka vizitue, ia ndalova dje ta ruejë kufomën.”

Për një kohë të gjatë qëndruem në heshtje. Drejtori u çue vendit dhe këqyri nga dritarja e zyrës së vet. Mbas një kohe ai vù re: „Ja paska mbërritë prifti i Marengos. Ka ardhë heret.” Ai më vù në dijeni se duhet me ecë në kambë një tre çerek ore për të mbërritë deri në kishë, e cila gjindet po n'at katund. Na zbritëm poshtë. Para ndërtesës ishte prifti me dy djelmosha të korit. Njani prej tyne e mbante në dorë kemtarin, kurse prifti u përkul kah ai për të rregullue gjatësin e zinxhirit t'argjentë. Kur mbërritëm na, prifti u çue. Ai më thirri „bir i im” dhe më tha disa fjalë. Ai hyni, kurse unë e ndoqa.

Pashë menjherë që burmat e arkivolit ishin mbërthye, kurse mbrenda në dhomë ndodheshin katër burra të veshun në të zi. Në të njajtën kohë drejtori më tha se qerrja ishte tue pritë jashtë dhe që prifti të fillojë uratat e veta. Tue fillue prej këtij momenti çdo gjá muer një zhvillim të shpejtë. Burrat iu afruen arkivolit me një çarçaf. Prifti, përcjellsit e tij, drejtori dhe unë, duelm. Para derës qëndronte një zojë, të cilën nuk e njifsha: „Z. Merso” tha drejtori. Unë nuk kisha ndëgjue emnin e kësaj zoje

dhe mora vesh vetëm që ajo ishte infermierja e delegueme. Ajo më përshëndeti me krye seriozisht. Fytyrën e kishte të thatë të zgjatun e, me eshtna mjaft të dallueme. Mandej u rreshtuem për me i bërë rrugë kufomës. Ecëm mbas bårtësve dhe duellëm prej strehimores. Para derës pritte qerrja. Qerrja e vizllueme, e gjatë, e shkëlqyeshme i përngjante një kutije lapsash. Pranë saj qëndronte një shërbyes, njeri i shkurtë i veshun me robe qesharake dhe një plak me qëndrim jo të natyrshëm. Kuptova se ky plak ishte Z. Pere. Kishte një kapelë të butë, me maje të rrumbullaktë dhe me strehë të gjanë(porsa arkivoli duell nëpër derë e hoq kapelën), rrobet, pantallonat, të cilat bijshin teposhtë në trajtë spiralje përmbi këpucë, dhe një kravatë shumë të vogël, prej stofi të zi, në krahasim me qaforen e bardhë dhe të madhe të këmishës së tij. Përfundi hundës pikaloloshe dridheshin buzët e tij. Flokët e thimë të tij derdhshin mbi veshllapushë të çuditshëm, të deformuem, ngjyra e kuqe e tynë si gjaku, përkundër fytyrës së zbetë të tij, më binte në sy. Shërbyesi caktoi vendet tona. Prifti ecte përpara, mbas tij qerrja. Rreth e përçark qerres ecshin katër burra. Mbas saj ishte drejtori, unë vetë, infermierja e delegueme që i frenonte hapat dhe Z. Pere.

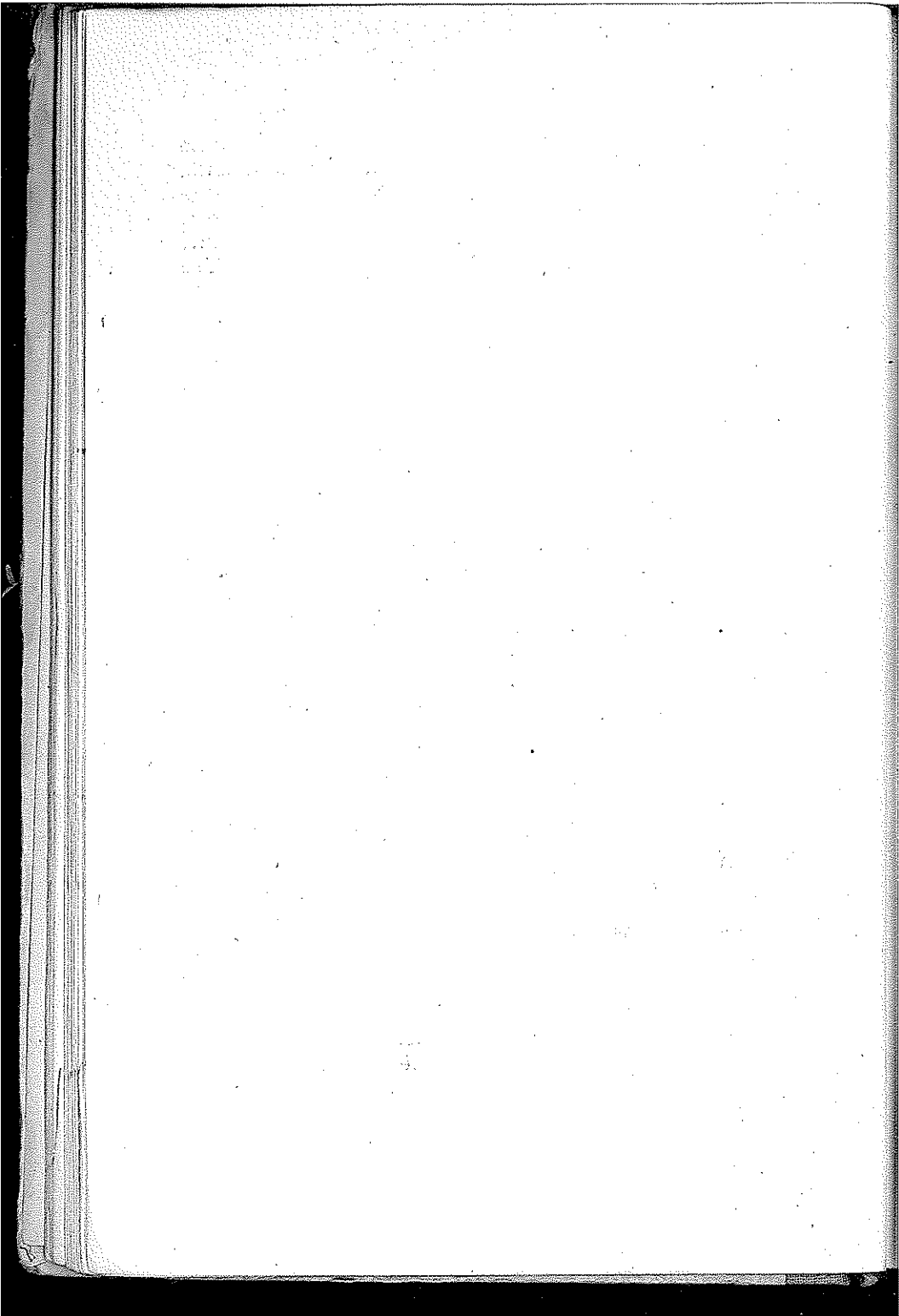
I Dielli ishte ngjitur në kupë të qiellit bukur shumë. E randonte tokën gjithnji e më tepër me rrezet e veta dhe vapa shtohet me vrull. S'dij se pse banëm me pritë për një kohë mjaft të gjatë para se t'ishim nisë. Unë kisha të nxehtë përfundi rrobeve të mija t'errta. Plaku i shkurtë, i çili ecte disi mësheftas, hoqi përsëri kapelën e vet. Unë u ktheva pakëz kah ai dhe e këqyra gjatë gjithë kohës sa ishte tue folë drejtori për të. Ai më tha që shpesh herë ime amë dhe Z. Pereu dilshin me shetitë në mbramje deri në katund, të shoqnuem prej një infermiere. Unë këqyrsha fushën rreth e përçark meje. Nëpërmjet rreshtave të qiparisave që të çojshin në kodrinë, që përputhen me qiellin, dheut të murmë dhe të blertë, shtëpive të rralla që dallohen fare mirë, unë e kuptova nanën. Mbramja në këtë katund duhet të jetë si një pushim melankolik. Sot kur rrezet e diellit po vërshojnë tue shkaktue të dridhuna e këtij pejsazhi, katundi e ndjente vehten të mbytyun në mënyrë të panjerzishme.

Na u nisëm. Në këtë moment vëreja se Përeu kishte fillue me çalue ngapak. Qerrja pak nga pak shtonte shpejtësin e vet, ndërsa plaku ngelte mbrapa. Njani prej burrave që ndodheshin rreth e përçark qerres lejoi ta kalojë qerrja gjithashtu. Tash ecte krahas me mue. Shpejtësija, me të cilën ngjitej dielli drejt kupës së qiellit, më habiti. Vuna re se qysh moti fusha shushuritte prej kangës s'insekteve dhe të kërcitunit e lehtë të barishteve. Njëpër fytyrë më shkonte djersa. Tueqenëse nuk kisha kapelë, freskohesha me ndihmën e shamis sime. Atëherë më tha diçka nëpunësi i solemnitetit të vorrimit, por unë nuk e ndjeva mirë. Po n'at moment, ai fshiu rrashtën e kres me një shami, të cilën e mbante në dorë të majtë, kurse me dorë të djathtë e çoi skajin e kaçketës. Unë i thashë: „Si?” Ai e përsëriti. tue ma tregue qiellin: „Po të shtrydh.” Unë i thashë: „Po.” Pak më vonë, ai më pyeti: „A është kjo nana e juej?” Unë i thashë përsëri: „Po.” „A ka qenë plakë?” Unë iu përgjegja: „Njifarë dore”, mbasi nuk dijsa më siguri moshën e saj. Më në fund ai heshti. Ktheva kryet mbrapa dhe pashë se Përeu plak ndodhej nja pesëdhjetë metra mbas nesh. Ai nxitonte, tue luhatë kapelën e vet në dorë. I lëshova një sy edhe drejtorit. Ai ecte me mjaft krenari, pa asnjë shej të tepërt. Disa pika djersë shkëlqejshin në trajtë kokrrash bizelje në ballin e tij, porse ai nuk i fshinte.

M'u dukte se përcjellja ishte tue ecë pak më shpejt. Rreth e përçark meje qëndronte përherë po ajo fushë e ndritshme, plot me diell. Shkëlqimi i qiellit ishte i padurueshëm. N'at moment na kaluem në një pjesë të rrugës, e cila ishte mbarue rishtas. Dielli kishte shkaktue që peshkvja të derdhet jashtë. Kambët zhyteshin në të dhe lejshin mbrapa vehtes gjurmën e hapët në qullin e shkëlqyeshëm. Kapela e karrocierit prej lëkurës së zieme, i cili qëndronte përmbi qerren, dukej sikur edhe ajo ishte gatue në këtë baltë të zezë. Për një kohë isha jashtë vehtes tue u ndodhë ndërmjet qiellit të kaltërt e të bardhë dhe monotonis së këtyne ngjyrave, peshkvja e zezë ngjitëse, e hapët, ngjyra e zezë e errët e rrobeve, ngjyra e zezë e ndritshme e qerres. Të gjitha këto, dielli, era e lëkurës dhe ajo e baglës së qerres, era e vernikut dhe ajo e kemit, lodhja e një nate të kalueme pa gjumë, ma turbulloi shiqimin dhe me-

ndjen. U ktheva edhe njëherë: Pereu m'u duk se kishte ngelë shum mbrapa, i humbun mbrenda një vale të nxehtë, mandej më humbi sysh. Fillova me e kërkue me sy dhe pashë se ishte largue nga rruga dhe ecte nëpër fushë. Vëreja se edhe rruga para meje shkonte tue u dredhë. Kuptova që Pereu, i cili e njëjftë mirë katundin, ishte nisë rrugës së shkurtë, në mënyrë që të mundet me na mbërrij-të. Porsa mbërrijtëm në këthesë, ai na zû. Mandej na humbi sysh. Ai përsëri ia mbajti fushës. Kështu veproi disa herë. Unë ndiejsha se si më mëshonte gjaku nëpër tamth.

Ma në fund, të gjitha këto kaluen me aq shpejtësi, si-guri dhe natyrshmeni, sa që nuk më kujtohet më kurrgjá tjetër. Vetëm një send: tue hy në katund, infermierja e delegueme filloi të bisedojë me mue. Ajo kishte një zâ të veçantë, i cili nuk ishte në pajtim me fytyrën e saj, një zâ melodik dhe kumbus. Ajo më tha: „Nëqoftëse ecim ngada-lë, do të jemi përballë rrezikut të sëmundjes së diellit. Mirëpo, nëqoftëse nxitojmë, do të djersitemi dhe do të fto-femi në kishë.” Ajo kishte të drejtë. Porse s'kishim zgjidh-je tjetër. Më kujtohen ende disa parafytyrime të kësaj di-te: për shembull fytyra e Pereut kur për herë të fundit u bashkue me ne afër katundit, lotët e mëdhej i derdheshin për faqe për shkak të trazimit shpirtnuer dhe të raskapi-tunit. Mirëpo, për shkak të rrudhave ata nuk i derdheshin teposhtë, por përhapeshin, mblidheshin dhe trajtojshin një vernik prej ujit në fytyrën e tij të përvuejtun. Aty ishte edhe kisha, katundarët nëpër trotuar, gjeranium të kuq në-për vorrezat, vilanija e Pereut (të thuesh një palaço i shtrinë), dhe me ngjyrë gjaku, i cili rrokullisej mbi arki-volin e nanës, mishi i bardhë i rrajve që përziheshin me të, një mori njerzish, zanesh, katundi, pritja para kafenes, ushtima e pandëpreme e motorit, dhe gëzimi im në kohën kur autobusi hyni në çerdhen e dritave t'Algjeris dhe momenti kur mendojsha se do të kem mundësi me ra dhe me fjetë plot dymbëdhetë orë.

II

Mbasi u zgjova, mora vesh pse zotnija im u mrrol në kohën kur i pata kërkuë dy ditë leje: sot është e shtunë. Këte gati e pata harrue, mirëpo, kur u zgjova m'u rikujtue ky mendim. Zotnija im, në mënyrë krejt të natyrshme, ka mendue që unë kështu do të kem katër ditë pushim bashkë me të dielën time. Këtu qëndron arsyeja e pakënaqsis së tij. Por, nga një anë, nuk është faji im pse u vorros ime amë dje e jo sot, kurse, n'anë tjetër unë edhe ashtu do të kisha në dispozicion të shtunën dhe të dielën. Mâ në fund, unë po e kuptoj plotsisht zotnin tim.

U çova me pritesë, sepse qeshë lodhë dje. Derisa isha tue u rrue, mendojsha vetë me veti se çka me bâ dhe vendosa me shkue me u la. I hypa tramvajit për me shkue në banjë të limanit. Mbasi mbërrijta atje, u zhyta n'ujë. Aty pashë shumë të rij e të reja. N'ujë gjeta Mari Kardonën, daktilografen e vjetër të zyrës sime, të cilën e kam pasë dashtë dikur, e kujtoj që edhe ajo më ka pasë dashtë. Mirëpo, ajo u largue mbas një kohe, kështu që nuk patëm kohë. Unë i ndihmova të ngjitet mbi udhërrëfyesin e detit dhe me këtë rast ia preka gjijt. Unë isha ende n'ujë, ndërsa ajo ishte shtri përmbysë mbi udhërrëfyesin e detit. Ajo u kthye kah unë. Flokët e saj i ishin derdhë në sy dhe e kishte vû fuzën në gaz. Edhe unë u ngjita mbi udhërrëfyesin e detit dhe zuna vend pranë saj. M'erdhi mirë dhe si për mahi mbështeta kryet mbi barkun e saj. Ajo nuk më foli gjá dhe unë vijova me qëndrue kështu. Përpara vehtes e kisha krejt qiellin e kaltërt dhe të praruem. Përfundi kokës ndiejsha të rrahurat e barkut të Maris. Përmbi udhërrëfyesin qëndruem një kohë të gjatë, gati na zû gju-

mi. Kur dielli filloi më me na djegë, ajo u zhyt n'ujë dhe unë e ndoqa. E rrëmbeva, e përqafova me dorë dhe vijua me notue kështu. Ajo qeshte gjatë gjithë kohës. Në breg, derisa ishim tue u terë, ajo më tha: „Unë jam nxi më tepër se ju.” Unë e pyeta nëse dëshironte me ardhë sonte në kinema. Ajo vijonte së qeshuni dhe më tha se dëshironte me pá nji film në të cilin luen Fernandeli. Mbasi u veshëm, ajo u habit shumë kur më pá me nji kravatë të zezë dhe më pyeti se mos jam në zi. I thashë se më ka vdekë nana. Mbasi ajo donte me marrë vesh qyshkur, iu përgjegja: „Qysh dhe.” Ajo u zbraps pakëz, por nuk më bani kurriarë vërejtje. Deshta me i thanë që ky s'ishte faji im, por u përmbajta, mbasi m'u kujtue se këto i pata thanë padronit tim. S'do me thanë gjá. Si do që të jetë puna jemi njerëz, prandej edhe gabojmë.

Në mbramje, Marija i kishte harrue të gjitha këto. Vende-vende filmi ishte qesharak e ndonjiherë plot marri. Ajo vendosi kambën e vet mbi timën. Unë ia ledhatojsha gjijt. Kah fundi i çfaqjes, e putha, por keq. Mbasi duelm, ajo erdh tek unë.

Kur u zgjova, Marija kishte pasë shkue. Më pat thanë se ka pasë me shkue te tezza e vet. Më ra ndërmend se ishte e diele. Kjo më neveritte: unë nuk e due të dielën. Mandej u ktheva në shtrat, fillova me kërkue erën e krypës, të cilën e kishin sjellë flokët e Maris dhe fjeta deri n'orën dhetë. Mandej fillova me pi cigare, shtritë deri kah dreka. Nuk dojsha me hangër drekë te Selesti, si çdo ditë, mbasi isha i sigurt se do të më pyette diçka, e unë s'kam qejf nji gjá të tillë. Fërgova disa ve dhe fillova me ngranë po prej asaj pjate, pa bukë, mbasi s'kisha në shtëpi dhe nuk dojsha të zbres poshtë për të ble bukë.

Mbasi hangra drekë, fillova me u mërzitë pak, prandej sillsha poshtë e përpjetë apartamentit. Ky ishte komod kur e kisha naniën aty. Tash është shumë i madh për mue, prandej m'u desht me bartë në dhomën time tryezën e trapezeris. Unë po jetoj vetëm në kët dhomë, ndërmjet karri-gave prej kashte ngapak të grisuna, dollapit, pasqyra e të cilit është zverdhë, lavabos dhe shtratit të remtë. Sendet tjera janë lanë mbas dore. Pak më vonë, për të gjetë farë pune, mora nji gazetë të vjetër dhe nisa me e lexue. Unë aty preva reklamën e bylmesës Krushen dhe e ngjita në

nji fletore të vjetër, ku i vendosi gjanat interesante që gjej nëpër gazeta. Mandej i lava duert dhe më në fund dola në balkue.

Dhoma ime është e kthyeme kah rruga kryesore e periferis. Ishte një mbasdite e bukur. Mirëpo, kalldrëmi ishte i përloçun, njerzit të rrallë dhe tue u axitue. Këto janë para së gjithash familjet që shkojshin për me shetitë, dy djelmosha me rrobe të detarëve, pantallona të lëshueme vetëm pak mbi gjuej, pak a shumë të hutueme me këto rrobe të trasha, një vajzë e vogël me fjongo të kuqe dhe këpucë të zeza vizluese. Mbas tyne, një nanë e trashë, me fustan të mëndafshhtë ngjyrë gështenje, dhe ati, njeri me shtat të shkurtë, mjaft i thatë, të cilin e kisha pá diku. Ai mbante një kapelë me strehë të drejtë, një kravatë në trajtë fluturë dhe një shkop në dorë. Tue e pá me të shopen. kuptova pse flitshin për të në lagje se ishte njeri i shquem. Pak më vonë kaluen të rijt e periferis, me flokë të lyem dhe kravatë të zezë, me xhaketë të ngushtë, me nga një shami xhepi të qëndisun dhe me këpucë me maje në trajtë katrori. Më shkoi mendja se ata janë nisë me shkue në kinemat qendrore. Kjo për arsye se ata ishin nisë shumë heret dhe nxitojshin drejt tramvajit, tue qeshë me të madhe.

Mbas tyne, rruga erdh tue u shkretnue dalngadalë. Ma merr mendja se çfaqjet tashmá do të kenë fillue kudo. Nëpër rrugë dukeshin tash vetëm tregtarët dhe macat. Qielli ishte i kthjelltë, porse i pashkëlqim mbi fikuset që e kufizojshin rrugën. Mbi trotuar përtej rrugës, shitësi i duhanit nxuer jashtë një karrigë, e vendosi para derës së vet, hapi kambët anash, u ul tue u mbështetë me të dy duert për mbështetsen e saj. Tramvajet, pak më parë të mbushuna plot e përplotë, tash ishin gati të zbraza. Në një kafe të vogël: „Te Pjeroja”, pranë shitësit të duhanit, një djalë ishte tue i fshi bujashkat mbrenda një salle të vetmueme. Ishte një e diele e vërtetë. Unë ktheva karrigën time dhe e vendosa ashtu si e pat vendosë shitësi i duhanit, sepse ma muer mendja se do të rahatohem më mirë. Piva dy cigare, u ktheva me marrë një copë çokollatë dhe erdha përsëri me e ngranë në dritare. Pak më vonë, qielli u errsue dhe m'u duk se po përgatitet një shtëngatë vere. Mirëpo, pak e nga pak u kthjellue përsëri. Porse, retë, tue

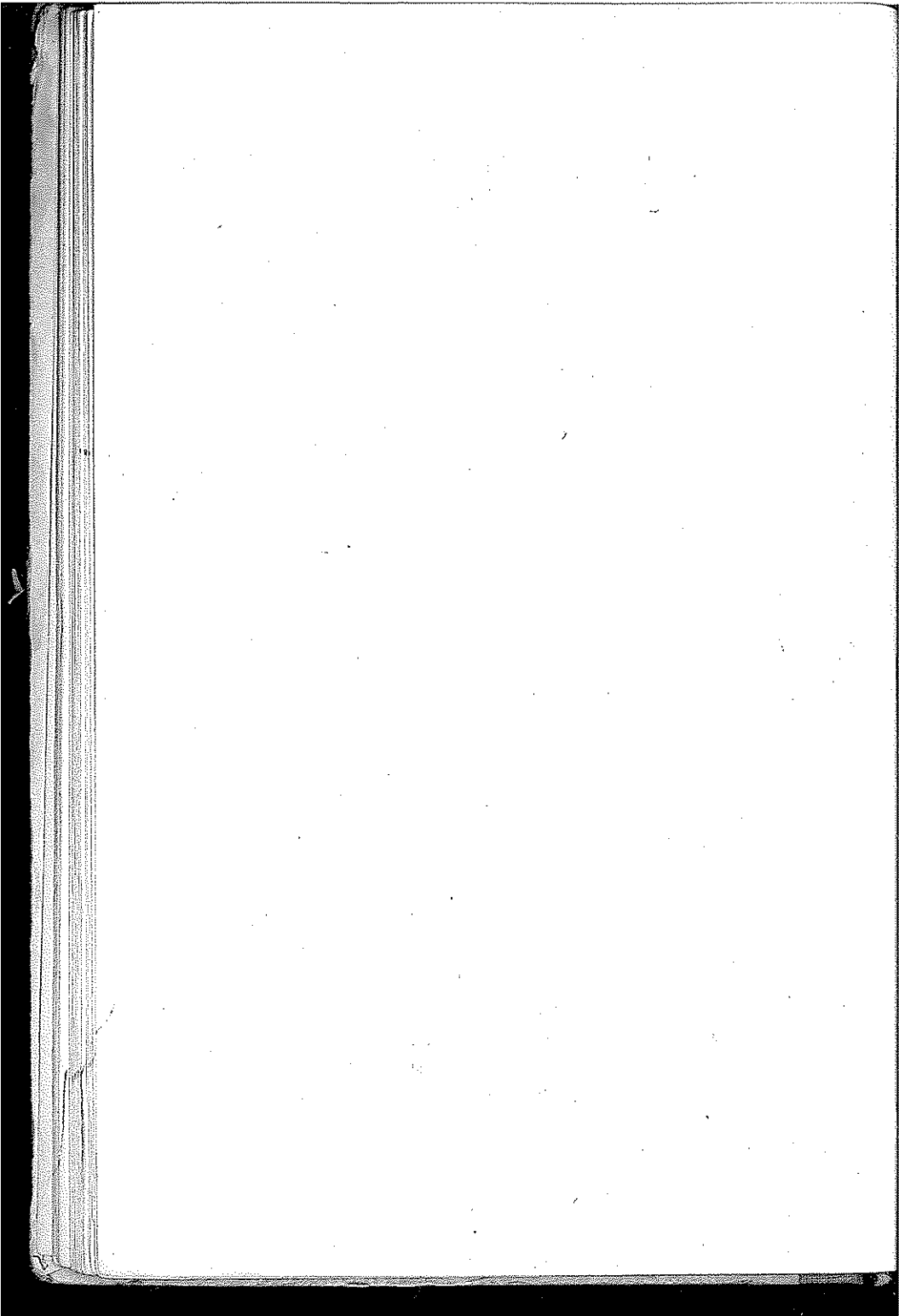
kapërcye e errësuen edhe më tepër rrugën, tue lanë me shpresue se do të bjeri shi. Qëndrova një kohë të gjatë tue soditë qiellin.

N'orën pesë filluen me mbërritë tramvajet me rrapllimë. Këto sillshin shiquesit prej stadiumit, të cilët vareshin në shkallët si kallavesha, tue u mbajtë për parmakë. Tramvajet pasuese bijshin lojtarët, të cilët i njofta nëpërmjet valixheve të vogla të tyne. Ata brohoritshin dhe këndojshtin me gjithë zemëri për shkak se klubi i tyne s'e kishte humbë lojën. Shum sish më bajshtin me sy. Njani deri edhe më bërtiti: „E pat puna e tyne”. Kurse unë ia prita: „Po”, tue tundë kokën. Mbas këtij momenti filluen me mbërritë veturat.

Dita u shty edhe pak. Përmbi pullazet qielli filloi me u kuqrrëmë dhe bashkë me natën, e cila lëshohej ngadalë, u ngjallën edhe rrugët. Shetitësit filluen me u kthye një nga një. Midis tyne dallova zotnin e shquem. Fëmijët qajshin ose tërhiqeshin zvarë nga prindët. Gati menjherë mbas kësaj kinemat e lagjeve vollën në rrugë një valë të tanë shiquesish. Midis tyne, të rijt silleshin më me gjallni se rëndom. Më shkoj mendja se do të kenë shique ndonji film aventuristik. Ata që ktheheshin nga kinemat e qytetit, mbërritën pak më vonë. Këta dukeshin më serioz. Qeshshin edhe tash e tutje, por kohë mbas kohe, dukeshin të lodhun dhe të përgjumshëm. U ndalën në rrugë dhe filluen me shetitë prej një trotuari në tjetrin. Vajzat e lagjes, me flokë të gjatë, ecshin të kapuna dorë më dorë. Të rijt, të renditun për me ua pre rrugën vajzave, hidhshin fjalë mahitse, kurse ato qeshshin dhe ua kthejshin kokën. Shumica sosh, që i njifsha unë, më bajshtin me sy.

Mandej u ndezën me vrull llampat e rrugës, tue trembë yjt e parë që xixillojshin natën. Ndjeva se po më lodhen syt tue shique kështu trotuaret e mbushuna plot me njerëz dhe drita. Llambat ndriçojshin kalldrëmin e lagët dhe tramvajet, me ndërpreme të rregullta, hudhshin reflekset e dritës së vet mbi flokët e ndritshëm, buzët në gaz ose mbi ndonji bylyzyk i argjentë. Pak më vonë, tramvajet filluen të rrallohen, nata e zezë u lëshuembi lisat dhe llampat, lagja u zbraz në mënyrë të padukshme, aq sa maca e parë po kallon nëpër rrugë ngadalë, e cila u shkretnue përsëri. Atëherë më ra ndërmend se ishte koha e darkës. Më

dhimbe pak qafa, mbasi qëndrova një kohë të gjatë i mbështetur për mbështetjen e karrigës sime. Zbrita poshtë për të blerë bukë dhe ambelsina, e përgatita gjellën dhe hangra në kambë. Deshta me një cigare në dritare, mirëpo ajri që freskue, kështu që fillova me u mërduh pak. I mbylla dritaret e mija dhe tue u kthye pashë në pasqyrë njanin skaj të tryezës, mbi të cilin llampa ime e alkoolit qëndronte përbrë copave të bukës. Më ra ndërmend se kaloi e diela, se nana është vorrosë, se do të shkoj rishtas në punë dhe se, me një fjalë, s'është bërë kurrfarë ndryshimi.

III

Sot punova në zyrë shumë. Padroni ishte në qejf. Më pyeti se mos jam shumë i lodhur dhe u interesue gjithashtu me marrëveshje se në ç'moshë më vdiq nana. Unë i thashë „aty kah mosha gjashtëdhjetë vjeçare”, mos gabovsha, nuk e di pse, ai pat keqardhje ndaj meje dhe u përpoq me më ngushllue tue e paraqitë këte si gjã të kryeme.

Aty gjeta një grumbull listash të mallnave të ngarkueme, të vendosuna mbi tryezën time dhe ishte nevoja me i kontrollue që të gjitha. Para se me dalë prej zyrës për me shkue për drekë, i lava duert. Në mesditë më pëlqen ky moment. Në mbamje nuk më shkohet gjithaq me andje, mbasi peshqiri rrotullues, është krejt i lagësht prej përdorimit: atë e kanë përdorë gjithë ditën e lume. Për këtë arsye ia pata tërheqë vërejtjen padronit një ditë. Ai m'u përgjegj se është për t'ardhë keq kjo gjã, por megjithatë ky është një cikrrim i parandësishëm. Unë dola pak më vonë, n'orën dymbëdhjetë e gjysëm, bashkë me Emanuelin, i cili punon n'ekspedicion. Zyra ishte e kthyeme kah deti, kurse na humbëm një moment tue i shique anijet që ndodheshin në limã, i cili përvlohej prej diellit. Në këtë moment mbërrijti një kamion me ushtimë vargojsh dhe të kërshitun. Emanueli më pyeti: „A të shkojmë atje” dhe unë fillova me vrapue. Kamioni na kaloi, kurse na ia dhamë vrapit mbas tij. Mue ma zû frymën pluhuri dhe ushtima. Tashmã nuk shifsha kurrgjã dhe ndiejsha vetëm këtë vrapim të parregullt, ndër-mjet vinçave dhe maqinave, pajorëve që lëkundeshin në horizont dhe trupave t'avulloreve përgjatë së cilave ecshim. U kapa i pari dhe këceva me hov. Mandej i ndihmova Emanuelit që të ulej. Mbetëm pa frymë, kurse

kamioni këcente përmbi kaldrëmin jo të rrafshhtë të kejit maidis pluhurit dhe diellit. Emanueli qeshte me të madhe aq sa mbetej pa frymë.

Na mbërrijtëm të Selesti të djersitun. Ai rrinte kurdoherë aty me barkun e vet të madh, me përparsen e vet dhe musteqet e thime. Ai më tha „a mund erdhët.” Unë i thashë ngadalë, porse jam untue. Drekova me nxitim dhe piva një kafe. Mandej u ktheva në shtëpi, fjeta pak, sepse pata pi shumë venë, dhe kur u zgjova më pihej duhani. M'u bâ vonë dhe vrapova me e zanë tramvajin. Punova gjithë mbasdite. Në zyrë bante vapë dhe në mbramje, kur bana me dalë, isha i lumtun që po kthehem në kambë, tue ecë ngadalë përbrri kejit. Qielli ishte i blertë, unë e ndjejsa vehten të kënaqun. Megjithate shkova drejt në shtëpi, mbasi dojsa me zie patate.

Tue iu ngjijtë shkallëve të zeza, u ndesha me plakun Salamano, fqiun tim në platformën e katit. Ai jetonte me qenin e vet. Ka tetë vjetë që po i shofim bashkë. Ma merr mendja se langoni vuen prej një sëmundje lëkure (të skuqunit), e cila shkakton ramjen e qimeve dhe ia mbush trupin me sheja dhe dregëza të murrme. Tue jetue së bashku me te të vetmuem, në një dhomë të vogël, Salamano plak mâ në fund i përgjante atij. Ai ka dregëza të kuqe në fytyrë dhe mjekër të verdhë e të rrallë. Qeni vetë ka përvehtësue prej të zotit njëfarë qëndrimi të përkulun me turi të qitun jashtë dhe qafë të shtangueme. Ata kanë dukjen e po asaj race, por, megjithatë e urrejnë njëri tjetrin. Dy herë në ditë, n'orën njëmbëdhjetë dhe n'orën gjashhtë, plaku e qet qenin e vet me e shetitë. Tash tetë vjetë ata nuk kanë ndërrue kahjen e udhtimit të vet. Njeriu mund të shofi në rrugën e Lionit qenin se si është tue tërheqë njeriun deri aty ku synon me mbërrijtë Salamano plak, atëherë ai i bie qenit të vet dhe fillon me e sha. Qeni struket prej frigës dhe lejon ta tërheqi. Tash e tërheqë plaku. Kur qeni e harron këte, ai fillon me e tërheqë përsëri zotnin e vet e ky e rrah përsëri dhe fillon me e fye. Atëherë të dy qëndrojnë në trotuar dhe shiqojnë njëri tjetrin, qeni me frigë, kurse njeriu me urrejtje. Kjo gjâ përsëritet për çdo ditë. Kur qeni don me derdhë ujë, plaku nuk i jep shteg dhe e tërheq, kurse langoni mbjell mbas vehtes gjurmën e pikave të vogla. Nëqoftëse qeni vepron kështu ras-

tësisht edhe në dhomë, plaku e rrah përsëri. Kjo gjá po vjen kështu tash tetë vjetë. Selesti thot gjithnji „kjo ásh t për t'u mjerue”, por fundi i fundit askush nuk mundet me dijtë pshin. Kur u takova me té ke shkallët, Salamano ish- te tue sha qenin e vet. Ai i thonte: „I ndytë! Coffinë!” Qeni cingronte. Unë i thashë: „Mirë mbrama”, por plaku vijon- te me sha. Atëherë e pyeta se ç'faj kishte bā qeni, ai nuk m'u përgjegj fare. Ai thonte vetëm: „I ndytë! Coffinë!” Mora me mend, mbasi ishte përule mbi qenin e vet, se ásh t tue rregullue diçka në hallkën rreth qafës së tij. I fola me zā mā té naltë. Mandej m'u përgjegj për pa u kthye në një mënyrë që tregonte një zemrim të ri: „Përditë ásh t atje.” Mandej shkoi, tue tërheqë shtazën, e cila lejoi ta tër- heqi zvarë, porse vijoi me cingrue.

Mû në kët moment hyni fqiu im i dytë në platformën e katit. Në lagje, flitet se ai jetueka në kurriz të grave. Kur e pyesin se cila ásh t mjeshtri ja e tij, thot se ásh t „maga- zinier”. Me një fjalë nuk e duen. Mirëpo, ai më flet shpesh dhe ndonji herë vjen për ndeje tek unë, mbasi po e ndë- gjoj. Po më duket se ato që po m'i tregon, janë gjana interesante. Mā në fund, nuk kam kurrfarë të drejte me ia pá për të madhe. E quejnë Rejmon Sente. Shtatin e ka mjaft të shkurtë, me shpatulla të gjana dhe hundë boksie- rësh. Vishet gjithmonë në mënyrë korrekte. Edhe ai më pat thanë tue bā fjalë për Salamanon: „Ásh t për t'u mje- rue!” Më pyeti a më ka gërditë kjo, e unë iu përgjegja jo.

Filluem me iu ngjitë shkallëve përpjetë dhe kur bamë me u nda, ai më tha: „Kam në shtëpi suxhuk gjaku dhe venë. A doni me hangër pak me mue?...” Më shkoi me- ndja se kjo gjá do të më shpëtojë nga përgatitja e darkës dhe pranova. Edhe ai, si unë, ka vetëm një dhomë dhe një kuzhinë pa dritare. Përmbi shtratin e tij ásh t një engjëll i latuem prej mermerit artificial të bardhë e të kuq, fotogra- fit e kampionëve dhe dy-tri klishe të grave lakuriqe. Dho- ma ishte e ndytë, kurse shtrati i parregulluem. Ai mā së pari ndezi llampën e vet të vojturit, mandej nxuer prej xhepit një lidhës mjaft të dyshimtë dhe lidhi dorën e vet të djathtë. E pyeta se çka kishte. M'u përgjegj se ka pasë një rrëmujë me një tip, i cili i pat kërkue spjegime për disa profka.

„Ju më kuptoni, zotni Merso, më tha ai, unë nuk jam i keq, por jam njeri i gjallë. Nji tjetër më tha: „Në qofsh burrë, zbrit prej tramvajit.” Unë i thashë: „Shkoni, mos shkaktoni grindje.” Ai më tha se unë nuk qenkam burrë. Atëherë zbrita dhe i thashë: „Mjaft më, se tash po ta rregulloj shtatin unë ty.” Ai m'u përgjegj: „Me çka se?” Atëherë i rashë nji grusht. U rrëxue në tokë. Unë deshta me e ngritë në kambë. Mirëpo, ai më mëshoi me kambë tue qenë shtritë. Atëherë unë i rashë me gjû dhe dy herë të tjera me grusht. Fytyra e tij u mbush me gjak. E pyeta a i ka dalë mjaft kjo. Ai më tha: „Po.” Gjatë kësaj kohe, Senteu lidhte dorën e vet me lidhëse. Unë qesh ulë në shtrat. Ai më tha: „Po shifni që unë nuk e kam shkaktrue rrahjen. Ai më ofendoj.” Unë ia vërtetova fjalën. Atëherë ai më tha se pikërisht, dëshiron me kërkue nji këshill prej meje përkitazi me këtë ngjarje, e që unë si burrë që e njoj jetën do të kisha mundë me i ndihmue e që më në fund kishte me u bërë shoku im. Unë nuk i thashë kurrëgjâ, kurse ai më pyeti për herë të dytë a dëshiroj me qenë shoku i tij. Unë i thashë se kjo është krejt nji për mue: iu bërë qefi. Nxuer suxhukun e gjakut, e fërgoi në fëltere, i vendosi gotat, pjatat, pirujt, thikat dhe dy shishë me venë. Të gjitha këto veprime i bani pa zhurmë. U ulëm pranë tryezës. Tue hangrë ai filloi me tregue historin e vet. Në fillim ngurronte pak. „Kam pasë njoftë nji zojë... Me të thanë të drejtën kjo ishte metresa ime.” Ai burrë, me të cilin u zû, ishte i vllai i kësaj grueje. Ai më tha se e mbante. Unë nuk i thashë gjâ, kurse ai shtoi menjherë se dinte çdo gjâ që flitej për të në llogje, por që kishte ndërgjegje të pastër dhe punonte si magazinier.

„Le të kthehemi në historin time, më tha ai, vuna re se më mashtronte”. Ai ia siguronte jetesën. Mardje pagonte edhe qiran e dhomës së saj edhe i jipte nga njëzet franga në ditë për ushqim. „Treqind franga për dhomë, gjashtëqind franga për ushqim, nji palë çorape kohë mbas kohe këto bëjnë njimijë franga. Zoja nuk ishte në punë. Më thonte se kjo është e vërtetë, porse nuk i dilshin mjaft ato që i jipsha unë. Ndërkaq unë i thashë: „Pse nuk po punon të paktën gjysëm dite? Kështu kishte me më ndihmue të paktën për këto cikrrime. Të kam ble nji palë rrobe komplet këtë muej, po t'i paguej njëzet franga në ditë,

po ta pagoj qiran e ti po pin kafe mbasdite me miqt e tu. Ti u jep kafe dhe sheqer. Unë po të jap të holla. Unë jam sjellë mirë ndaj teje, kurse ti po ma kthen me të keq. „Mirëpo, ajo nuk punonte, më thonte se nuk po mundet me mbërrijtë dhe më në fund pashë se ishte tue më mashtruar.”

Mandej më tregoi se paska gjetë një biletë lotarije në çantën e saj dhe që ajo nuk ka mundë me arsyetue se si e qysh e kishte ble. Pak më vonë, ai paska gjetë tek ajo „një dëftesë” t’Entit për peng, e cila dëshmonte se ajo kishte lanë peng dy bylyzykë. „Unë pashë fare mirë se këtu ishte fjala për mashtrim. Atëherë, hoqa dorë prej saj. Mirëpo, para se me e lëshue e rraha mirë e mirë. Mandej i tregova veprat e saj. I thashë se krejt çka ke ba, i ke bërë vetvetes. Si i thashë, ju po më kuptoni zotni Merso: „Ti nuk po sheh se bota po e lakmon fatin tand. Do të kuptojsh më vonë se ç’fat ke pasë.”

E pat rrahë me fe të gjallë. Në fillim ai nuk e rrihte. „E rrihsha, por të thuesh me butësi. Ajo bërtitte nga pak. I lëshojsha kapakët dhe puna mirrte fund si përherë. Por tash puna ishte serioze. Më duket se ende nuk e kam ndeshkue si duhet.”

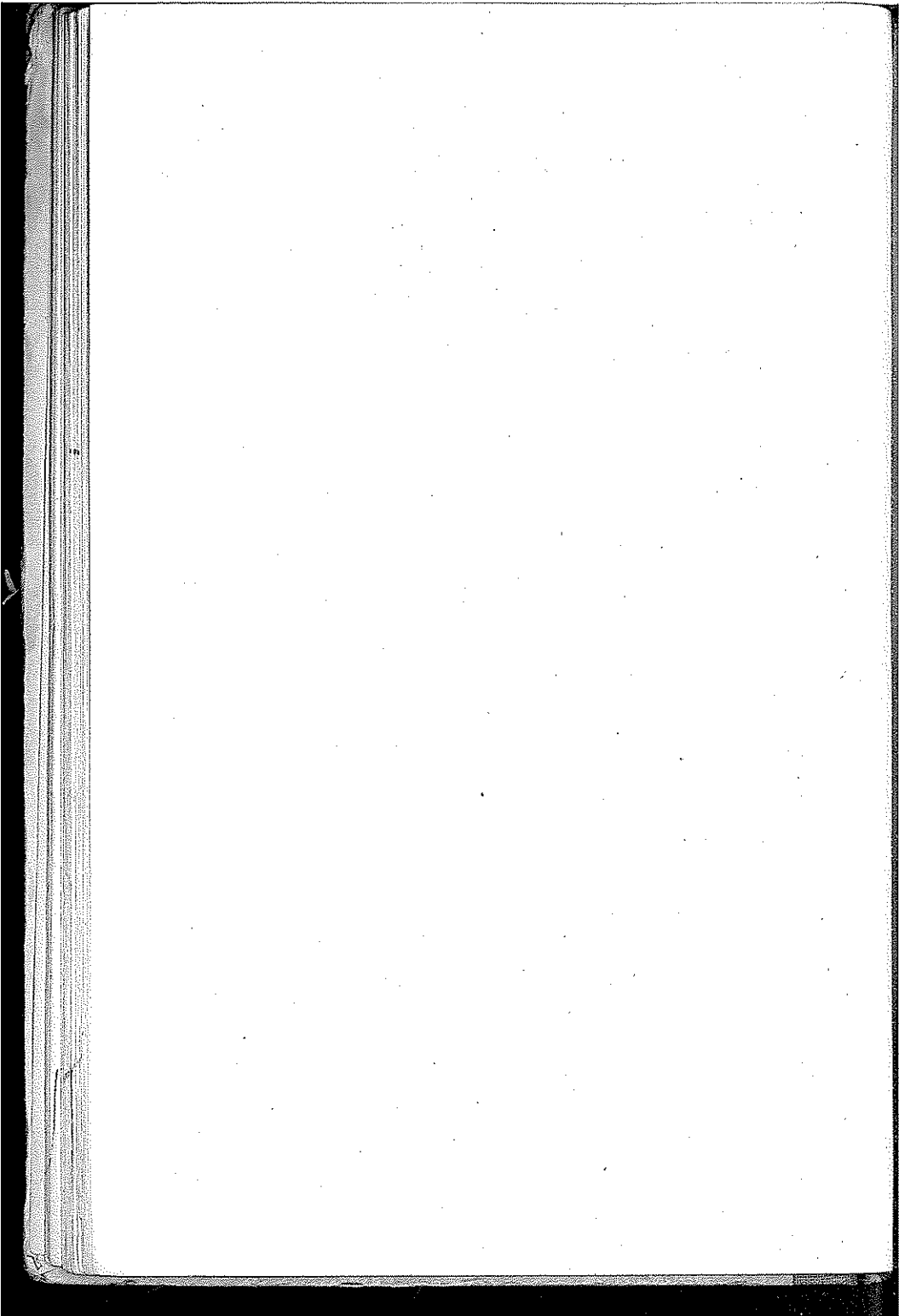
Atëherë më spjegoi se mu për këtë arsye kishte nevojë për këshillën time. Për një moment heshti, tue u kthye me rregullue fitilin e llampës, e cila filloi me tymosë. Unë e ndëgjojsha gjithnjë. Pata pi gati një litër venë dhe ndiejsha të nxehtë të madh në tamth. Pijsha cigaret e Rejmonit, sepse të mijat m’ishin sosë. Tramvajet e fundit kalojshin dhe tërhiqshin mbas vehtes zhurmën drejt periferis, e cila vinte tue u paksue gjithnjë. Rejmoni vijoi. Ajo që e mundonte „ishte ndjenja që ushqente ende ndaj saj”. Megjithate donte me e ndeshkue. Më së pari mendonte me e çue në një hotel e me e thirrë „o burra” për të shkaktue një skandal dhe më e bërë përrallë, si lavire që ishte. Mandej me iu drejtue miqve që do t’ishin n’at rreth. Ata nuk do të mundshin me gjetë kurgjâ. Sikundër më bani me dije Rejmoni, është me të vërtetë një mërzi e madhe me u gjetë në një situatë t’atillë. Ai më tha këte, kurse ata kishin me i propozue që ta „njollosi”. Më parë deshti me më pyetë diçka. Përpos kësaj, para se të më pyesi, deshti me marrë vesh se çka mendoj unë në lidhje me këtë çështje. Unë iu

përgjegjja se nuk mendoj kurrgjâ, por kjo do t'ishte interesante. Më pyeti a isha i atij mendimi që këtu ishte fjala për mashtrim, a jam i mendimit se duhet me e ndeshkue dhe si kisha me veprue unë sikur t'isha në vend të tij, unë i thashë ku ta dij unë, por që e kuptojsha se ai donte me e ndeshkue. Piva edhe pak venë. Ai ndezi një cigare dhe ma çfaqti mendimin e vet. Donte me i shkruie një letër „me kërkue ndjesë njëherit me çfaqë keqardhjen e vet”. Mbasi të vinte ajo, kishte me ra me fjetë me të dhe „mu në momentin e ekulacionit” kishte me i pshty në fytyrë dhe më e qitë jashtë. Thashë që në këtë mënyrë ajo kishte me u ndeshkue me të vërtetë. Mirëpo, Rejmoni m'u përgjegj se nuk e ndiente vehten t'aftë me hartue një letër kësodore dhe mendonte me ma besue redigjimin e saj. Mbasi nuk i thashë kurrgjâ, më pyeti a kisha me pritue me e shkruie aty për aty. Unë iu përgjegjja se jo.

Mbasi piu një gotë venë, ai u çue. I shtyni pjatat dhe suxhukun që na kishte teprue, e fshiu me kujdes mushaman e tryezës. Nxuer prej syzës së komodinës një fletë me oda, një zarf të verdhë, një pendë të vogël të kuqe dhe një shishe ngjyrëshkrimi në trajtë katrore me ngjyrë manushaqe. Kur ma tregoi emnin e asaj grueje, pashë se kjo ishte Mavare. E shkrova letrën. E shkrova në baft, por u përpoqa me e kënaqë Rejmonin, sepse s'kisha arsye pse mos me e kënaqë. Mandej ia lexova letrën me zâ të naltë. Ai më ndëgjonte tue pi duhan dhe tundte kokën në shej aprovimi, mandej kërkoi që ta lexoj rishtas. Ishe plotsisht i kënaqun. Më tha: „E dijsa unë që ti e njef mirë jetën. Në fillim nuk vuna re se paska fillue me m'u drejtue me „ti”, por, atëherë kur më tha: „Tash të kam shok të besës”, kjo më ra në sy fort. Ai përsëriti frazën e vet dhe unë i thashë. „Po, nuk më prishte gjâ puna të jem shoku i tij, sepse shifsha që ai donte të jem shoku i tij. E mbylli letrën, ndërkaq na e patëm çpikë venë. Mandej qëndruem pak kohë tue pi duhan e tue heshtë. Mbasi jashë mbretnon-te qetsija e plotë, ndëgjuem të rrëshqitunit e një veture, e cila kaloi rrugës. Unë i thashë: „U bâ vonë.” Rejmoni ishte i po këtij mendimi. Ai vû re se koha kaloi shpejt dhe deridiku kjo ishte e vërtetë. Unë isha i përgjumshëm, prandej pritojsha me u çue. Sigurisht do të kem qenë i lodhun, sepse Rejmoni më tha se nuk mundet me më lëshue të

shkoj. Në fillim unë nuk e mora vesh. Atëherë ai më tregoi se kishte ndie për vdekjen e nanës sime, por më tha se kjo gjë është e paevitueshme sot a nesër. Edhe unë isha i atij mendimi.

U çova, Rejmoni ma shtrëngoi dorën me gjithë zemër dhe më tha se me njerëz të vërtetë njeriu mund të mirret vesh kurdoherë. Tue u largue prej tij, e mbylla derën dhe qëndrova pak kohë në errsinë, në platformën e katit. Shtëpia ishte e qetë, kurse nga shkallët, thellë poshtë, ngjitej ajri i errët dhe i lagësht. Ndiejsha vetëm të rrahurat e dejve që m'ushtojshin në veshë. Qëndrova pa lëvizë. Në dhomën e Salamanos plak cingronte ngapak qeni.

IV

Gjatë gjithë javës punova mirë. Rejmoni erdh dhe më njoftoi se e kishte dërgue letrën. Me Emanuelin kam qenë në kinema dy herë dhe asnjherë nuk kuptonte se çka ndodhte n'ekran. Isha i detyruem me i dhanë sqarime. Dje, ishte e shtune, prandej erdh Marija, sepse ashtu e patëm fjalën. Më pëlqeu fort, sepse kishte veshë një fustan të bukur me vija të kuqe e të bardha dhe sandalle të rrypta. Gjijt e fortë të saj dhe lëkura e nxime prej diellit vejshin në dukje fytyrën e saj të bukur si lule. I hypëm autobusit dhe shkuem disa kilometra jashtë Algjerit, në një plazhë të ngushtueme ndërmjet shkambijve dhe të kufizueme kah toka me kallam. Dielli n'orën katër mbasdite nuk ishte gjithaq i nxehtë, mirëpo uji ishte i vuktë, me valë të vogla. të gjata e përtace. Marija më mësoi një lojë, simbas së cilës tue notue duhej me e mbushë gojën me shkumbë mu në maje të valëve, me u kthye në kokërr të shpinës dhe me e fërfillue drejt qiellit. Kështu formohej atëherë një dantelë e shkumbëzue, e cila zhdukej n'ajr ose më derdhej mbi fytyrë në trajtë të shiut të vuktë. Por, mbas një kohe, m'u dogj goja prej krypës s'idhtë. Atëherë Marija m'u afrue dhe u ngijt për mue n'ujë. Bashkoi gojën e vet me timen. Gjuha e saj m'i freskoi buzët dhe kështu u rrokullisëm një kohë nëpër valët e detit.

Mbasi u veshëm në plazhë, Marija më shiqonte me sy të ndritshëm. Unë e putha. Mandej nuk folëm më. Unë e mbajsha me dorë dhe nxitojshim me gjetë një autobus, me u kthye, me shkue në shtëpin time dhe me u hedhë mbi shtratin tim. Dritaren e pata lanë çelë. Ishte kënaqsi e

madhe me ndie sesi nata verore ledhatonte trupin tonë të nximë prej diellit.

Kët mëngjes, Marija qëndroi me mue dhe unë i thashë se do të hamë kafjall së bashku. Rashë poshtë për me ble mish. Kur bana me u kthye ndjeva një zâ femne në dhomën e Rejmonit. Pak më vonë, Salamano plak filloi me e qortue qenin e vet, ndëgjue m rrapllimën e këpucëve dhe kthetrave në shkallët prej drumi e mandej: „I ndytë! Cof-tinë!”, ata duelën në rrugë. Unë i tregova Maris historin e plakut, kurse ajo e vû buzën në gaz. Ajo i kishte veshë pizhamat e mija, mangët e të cilave i pat përvjelë. Kur qeshi, më pëlqeu edhe më fort. Mbas pak, ajo më pyeti a jam tue e dashtë. Iu përgjegja se ajo nuk ka randësi, por, më duket se jo. Ajo u dëshprue. Porse, tue përgatitë drekën, pa ndonji arsye, vijoi së qeshuni n’at mënyrë sa më shtyni që ta puthi. Mu në kët moment plasi grindja në shtëpin e Rejmonit.

Mâ së pari u ndie një zâ i ashpër femne, kurse mandej Rejmoni, i cili thonte: „Ti më ke trathtue, ti më ke trathtue. Unë kam me ta tregue ty se si mashtrohet njeriu”. U ndien disa zane të shurdhëta dhe ulurima e femnës, por në mënyrë aq të tmershme saqë menjherë u mbush me njerëz platforma e katit. Marija dhe unë duelëm gjithash-tu. Grueja bërtitte gjithnji, kurse Rejmoni vijonte me e rrahë. Marija më tha se kjo është e tmershme, kurse unë nuk u përgjegja fare. Ajo më pyeti a me shkue me thirrë një agjent, por unë iu përgjegja se nuk i due agjentët. Megjithate, erdh një agjent bashkë me banuesin e katit të dytë, i cili është plumbshkris. Ai trokiti në derë dhe fill mbas kësaj nuk u ndie kurrgjâ. Ky i ra derës me fuqi edhe më të madhe dhe mbas një kohe grueja filloi me qa rishtas, kurse Rejmoni e hapi derën. Ai mbante në gojë një cigare dhe kishte pamje të butë. Vajza vrapoi në derë me nxitim dhe i tha agjentit se Rejmoni e kishte rrahë: „Si ju quejnë?”, tha agjenti. Rejmoni u përgjegj. „Hiqe cigaren nga goja kur je tue folë me mue,” tha agjenti. Rejmoni ngurronte, më shiqoi dhe thithi një tym. Në kët moment agjenti i ra me shuplakë me gjithë fuqin që kishte mu në mes të faqes. Cigarja i ra disa metra larg. Fytyra e Rejmonit u ndryshue, por n’at moment nuk i tha kurrgjâ, kurse mandej pyeti me një zâ të përultë a mundet me e marrë du-

cin e cigares. Agjenti i tha se mundet dhe shtoi: „Herët tjera duhet ta kesh të qartë se agjenti nuk është palaço”. Gjatë kësaj kohe vajza qante dhe mandej përsëriti: „Ky më ka rrahë. Ky është një skomber”. — „Zotni agjent, pyeti atëherë Rejmoni, a lejon ligji t’i thohet një njeriu skomber!” Mirëpo, agjenti i urdhnoi „mbylle at turi”. Atëherë Rejmoni u kthye kah vajza dhe i tha: „Ani, voglushe do të shifemi përsëri.” Agjenti i tha të pushojë, që vajza duhet të shkojë, kurse ai të presi në dhomën e vet derisa ta thërrasi komesariati. Ai shtoi që Rejmoni duhet të turpnohet prej vehtes që ka pi deri në at shkallë sa që po dridhet. Në këtë moment Rejmoni i spjegoi: „Unë nuk jam i pitë, zotni agjent, por ndodhem para jush dhe po dridhem vetvetiu.” E mbylli derën, kurse populli u largue. Marija dhe unë e përgatitëm kafjallin. Mirëpo, ajo nuk ishte e untë, unë e hangra gati krejt. Ajo shkoi në orën një, kurse unë rashë me fjetë pak. Kah ora tre, dikush trokiti në derën time dhe Rejmoni hyni. Unë mbeta i shtritur. Ai u ul në skaj të shtratit tim. Për një moment heshti dhe dikur unë e pyeta si ndodhi puna e tij. Ai më tregoi se e gjithë puna i doli ashtu si pat dëshirue, por që ajo i ra një shuplakë e mbas kësaj ky filloi me e rrahë. Të tjerat i pashë vetë. I thashë që ajo është ndeshkue tash dhe që duhet të jetë i kënaqun. Edhe ai ishte i këtij mendimi, mandej shtoi se agjenti bani një marri, e cila nuk mund të sjelli kurrfarë dobije në lidhje me këtë çashtje. Mandej tha se i njëj fare mirë agjentët dhe se din se si duhet me u sjellë me ta. Atëherë më pyeti se a më ka shkue mendja se edhe ky do t’i përgjigjej në të njëjtën mënyrë. Unë iu përgjegja se nuk kam pritë kurrgjâ dhe që fundi i fundit i urrej agjentët. Rejmoni ishte tepër i kënaqun. Më pyeti a dëshiroj me dalë me të. Unë u çova dhe fillova me u krehë. Më tha se duhet të bâhem dëshmitar i tij. Kjo gjâ ishte krejt një për mue, porse nuk dijsa se çka duhet me thanë. Simbas mendimit të Rejmonit, mjaftonte të thom se vajza e ka trathtue. Unë pranova me u bâ dëshmitar.

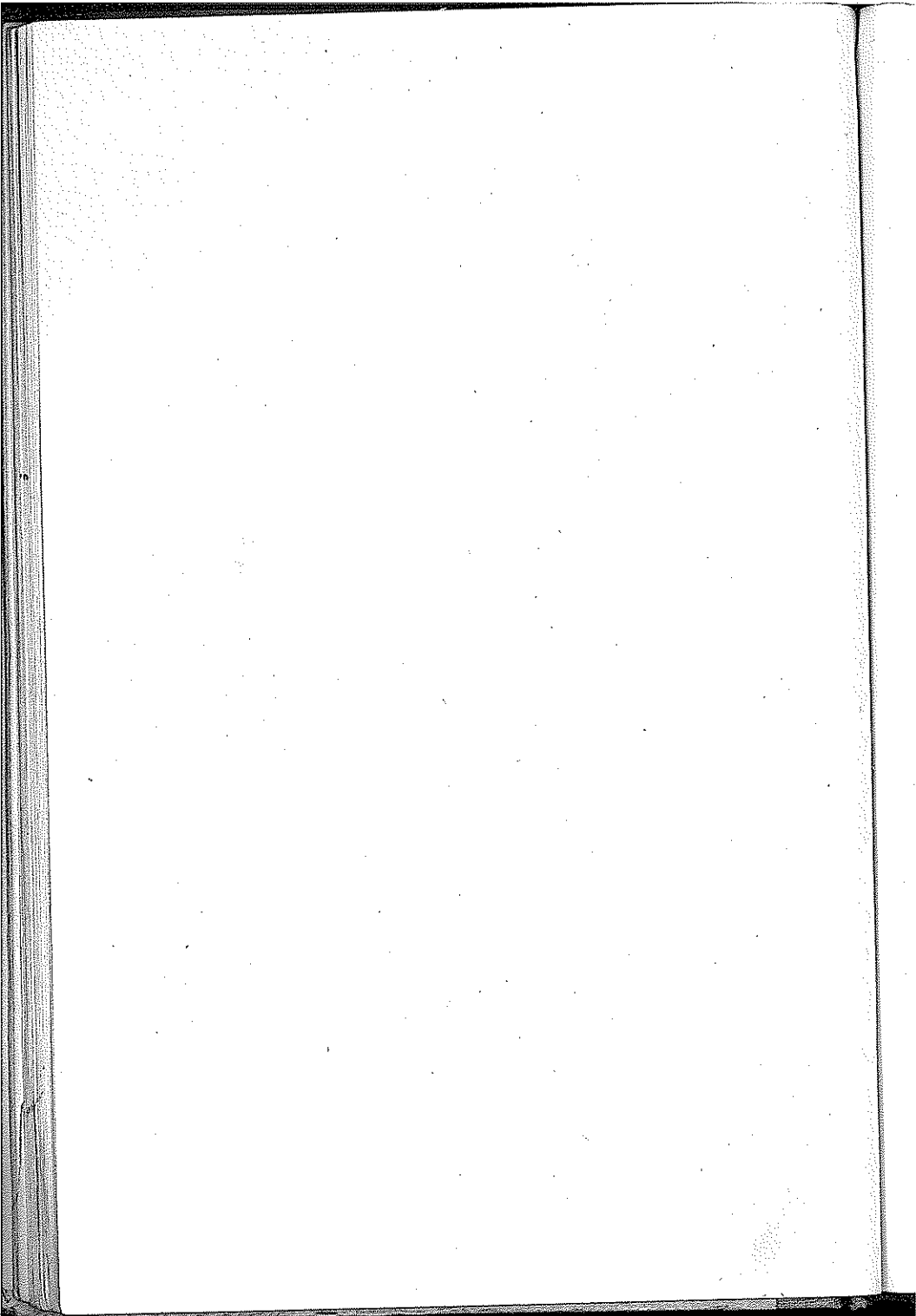
Na duelëm dhe Rejmoni m’ofroi një konjak. Mandej deshti të luejmë një parti biljar dhe unë humba me të drejtë. Mâ në fund ai deshti të shkojmë në bordel, porse unë nuk pranova, sepse nuk e pëlqej një gjâ të këtillë. Mandej u kthyem ngadalë dhe ai më tregoi se deri në

g' masë ishte i kënaqun që ia kishte mbërrijhtë qëllimit me e ndeshkue metresën e vet. M'u dukte se ishte tepër i sjellshëm ndaj meje dhe se patëm kalue bukur disa çaste.

Së largu, pashë te praku i derës Salamanon plak, i cili m'u duk i shqetsuem. Kur iu afruem, pashë se nuk e kishte me veti qenin. Shiqonte në çdo anë, sillej rreth e përçark vehtes, përpiqej me e gjetë në terr të koridorit, murmuronte pa ndonji lidhje dhe filloi me kërkue rishtas rrugën me syt e vet të vegjël e të kuq. Kur e pyeti Rejmoni se çka kishte, ai nuk u përgjegj menjihërë. Unë mezi ndjeva se si murmuronte: „I ndytë, coftinë”, dhe vijoi të shqetsohet edhe më. Unë e pyeta se ku e kishte qenin. Ai m'u përgjegj me të shpejtë se i kishte ikë. Mandej menjihërë, filloi me folë me ambëlsi: „Unë e çova në Fushën e Ushtrimeve, si përherë. Aty kishte shumë popull, rreth e përçark barakave të panairit. Unë u ndala me shique „Mbretin e Arratisun”. Kur bana me u nisë, ai s'ishte kurrkund. Tash sa kohë mendojsha me i ble një vargue të vogël. Mirëpo, kurr s'ma ka marrë mendja se kjo coftinë ka mundë me më ikë kështu.”

Atëherë Rejmoni i spjegoi tue i thanë se ndoshta qeni ka humbë diku dhe se do të kthehet përsëri. Ai i numroi disa raste kur qent kanë ecë disa dheta kilometra tue kërkue me gjetë zotnin e tyne. Megjithkëte, plaku kishte një pamje jashtëzakonisht të shqetsueme. „Por më zini besë, dikush ka me ma rrëmbye. Nëqoftëse kjo gjë nuk ka ndodhë deri më tash. Por është e pamundur, sepse kishte me e gërditë gjithë botën me dregëzat e veta. Agjentët do ta marrin me siguri.” Unë i thashë atëherë që ai duhet të shkojë n'oborrin e bashkis dhe se do t'ia kthejnë mbrapa, mbasi të ketë pague njëfarë takse. Ai më pyeti a janë ngritë këto taksa. Unë nuk kishta dijeni. Atëherë ai filloi me u zemrue: „Të jap edhe të holla për këtë coftinë. Eh! Le të ngordhi!” filloi me e fye. Rejmoni hyni në shtëpi tue qeshë. Unë e përcolla dhe u ndamë në platformën e katit. Mbas një kohe, unë ndjeva hapat e plakut. Ai trokiti në derën time. Kur e hapa derën, ai qëndroi për një kohë në prak të derës dhe më tha: „Më falni, më falni.” Unë e thirra të hynte, por ai nuk deshti. Shiqonte majën e këpucëve të veta dhe duert e tij me dregëza dridheshin. Për pa më shique në fytyrë, ai më pyeti: „Ata

nuk do tm'a rrëmbejnë po thoni, zotni Merso. Ata do t'ma rrëmbejnë. Po atëherë si do t'ia báj unë? „Unë iu përgjegja se n'oborrin e bashkis i ruejnë qent tri ditë në pronën e tyne dhe mâ në fund veprojnë simbas andjes së vet. Më shiqoi në heshtje. Mandej më tha: „Natën e mirë”. Ai e mbylli derën dhe unë ndjeva se si u nis dhe hyni përsëri në shtëpi të vet. Shtrati i tij krikloi. Nji zâ i çuditshëm dhe i qetë, i cili depërtonte nëpër murin që na ndante, më dha me kuptue se ishte tue ça. Nuk e dij pse më shkoi mendja te nana. Mirëpo, isha i detyruem me u çue të nesërmen heret në mëngjes. Mbasi nuk qeshë i untë, rashë me fjetë pa hangër darkë.

V

Rejmoni më telefonoi në zyrë. Ai më tha se një shok i tij (ai i kishte folë për mue) më ftonte të kalojmë një të diele në shtëpinë e tij të vogël, afër Algjerit. Iu përgjegja se kisha me ardhë me andje, porse i kam premtue këtë ditë timë një mikeshë. Rejmoni më tha menjëherë se mundet me ardhë edhe ajo. Grueja e tij do të ndjejë vehten tejet të kënaqun, sepse nuk do të jetë e vetmja femër midis burrave.

Deshta me e këputë lidhjen e telefonit menjëherë, mbasi dijsa fare mirë se padroni im nuk dëshiron të më telefonojë kush prej qytetit. Mirëpo, Rejmoni lypi të pres dhe më tha se ka mundë me ma transmetue këtë ftesë edhe në mbramje, por që ka pasë për qëllim me më njoftue diçka tjetër. Gjithë ditën e lume e ka përcjellë këte një grup Arabësh, ndërmyjet të cilëve ka qenë edhe i vllai i metresës së tij të vjetër. „Nëqoftëse e shëf afër shtëpis sonë sonte tue u këhye, më lajmëro.” I thashë, është e dijtun.

Pak më vonë, më thirri padroni dhe aty për aty nuk m'erdh mirë, sepse më shkoi mendja se ka me më thanë që të telefonoj më rrallë e të punoj më shumë. Puna nuk doli këshu. Ai më tha se dëshironte me folë rreth një plani mjaft të turbulltë. Ai donte me marrë vesh vetëm mendimin tim përkitazi me këtë çështje. Mendonte me hapë një zyrë në Paris, e cila kishte me krye punët e tij aty për aty, drejtpërdrejtë, me kompanit e mëdha dhe donte me marrë vesh a kisha me pranue me shkue atje. Kjo gjë më jipte mundësi të jetoj në Paris dhe gjithashtu, një pjesë të vjetit, t'udhtoj. „Ju jeni të rij dhe ma merr

mendja se kjo jetesë do t'ju pëlqejë." Unë i thashë po, megjithqë ishte krejt një për mue. Atëherë ai më pyeti a nuk dëshiroj me e ndërrue mënyrën e jetesës. Unë iu përgjegja se mënyra e jetesës nuk ndërrohet dhe që më në fund është krejt një për njeriun dhe që e imja këtu më pëlqen gjithashtu. Nuk mbeti gjithaq i kënaqun, më tha se unë gjithmonë po u përgjegjкам mbrapshtë, se unë nuk kam ambicje dhe se një gjë e tillë në punë është e kobshme. Atëherë unë u ktheva me punue. Kisha dashtë të mos shkaktoj pakënaqsin e tij, por nuk e shifsha arsyen se pse me ndërrue mënyrën e jetesës. Tue arsyetue si duhet këte, del se unë nuk jam i pafatë. Kur isha student, kisha shumë ambicje kësodore. Mirëpo, kur m'u desht me heqë dorë prej studimeve, kuptova aty për aty, se të gjitha këto nuk kishin ndonji randësi reale.

Në mbramje erdh me më kërkue Marija dhe më pyeti a dëshiroj të martohem me te. I thash se kjo është krejt një për mue dhe se mund ta bëjmë edhe ate nëqoftëse ajo dëshiron këtë gjë. Mandej deshti me marrë vesh a e due unë. Unë iu përgjegja ashtu si i pata thanë edhe njëherë më parë, se kjo nuk ishte kush e di se çka dhe që nuk e dojsa pa fije dyshimi. „Atëherë pse me u martue?” tha ajo. Unë i spjegova se një gjë e tillë nuk ka kurrfarë randësi dhe që, po të dojë ajo, na mund të martohemi. Për më tepër, kjo ishte dëshira e saj, e mue më përkitte t'i them me kënaqsi vetëm po. Atëherë ajo theksoi se martesë është një punë serioze. Unë u përgjegja: „Jo”. Për një kohë ajo heshti dhe më shiqoi në heshtje. Mandej vijoi me folë. Donte vetëm me dijtë a kisha me pranue po këtë propozim, sikur ky të vinte nga ana e një grueje tjetër, me të cilën kisha me pasë lidhje të njajtë. Unë i thash. „Natyrisht.” Atëherë ajo i bani pyetje vetvetes nëse më donte, apo jo, kurse unë nuk isha në gjendje me dijtë kurrgjë përkitazi me këte. Mbas një heshtje tjetër, ajo murmuroi tue thanë se unë qenkam i çuditshëm dhe që më për këtë arsye më ka dashtë, porse një ditë do të ftohem prej saj po për këto arsye. Tueqenëse unë heshta, mbasi s'kisha se çka me shtue, ajo muer dorën time dhe tue qeshë deklaroi se dëshiron të martohet me mue. Unë i thashë se këtë gjë do të bëjmë kur të dojë ajo. Mandej unë i tregova propozimin e padronit tim dhe Marija më tha se kishte dëshirë

me e pà Parisin. Unë i tregova se kam pasë jetue një kohë atje dhe ajo më pyeti si është atje. Unë iu përgjegjja: „Asht i ndytë. Atje ka pëllumba dhe oborre të zeza. Njerzit kanë lëkurë të bardhë.”

Mandej ecëm dhe kaluem qytetin tue lanë mbrapa nesh rrugët e mëdha. Grat qenë të bukura dhe unë e pyeta Marin a kishte vu re ajo këtë, apo jo. Ajo më tha se po dhe se po më kupton. Për një kohë nuk folëm kurrgjã. Mirëpo, unë dëshirojsha që të jemi bashkë sonte, prandej i propozova se mundemi me ngranë darkë së bashku te Selesti. Ajo kishte me e pranue këtë me andje, porse kish-te punë. Tue qenë afër shtëpis sime, unë i thashë të mirë u pafshim. Ajo më shiqoi: „Ti nuk dëshiron me marrë vesh së çfarë pune kam unë?” Unë dëshirojsha me marrë vesh, porse nuk më shkoi mendja, kështuqë i dhashë shkas t'ma shofi për të madhe. Atëherë, para shiqimit tim të hutuem, ajo vijoi me qeshë dhe me gjithë trupin e vet m'u afrue për me ma zgjatë gojën e vet.

Unë hangra darkë te Selesti. Sa pata fillue me ngranë kur qe, hyni një grue e çuditshme me shtat të shkurtë, e cila më pyeti a është me leje t'ulet në tryezën time. Natyrisht, unë i lejova t'ulet. Ajo bante disa gjeste nervoze, syt i kishte të shkëlqyeshëm, kurse fytyra e saj ishte e vogël dhe e rrumbullaktë si molla. Ajo hoqi xhaketën dhe porsa u ul, shiqoi me ngutësi listën e gjellname. E thirri Selestin dhe porositi menjherë të gjitha gjellnat e tij me një zã të shpejtë dhe njiherit të qartë. Tue pritë gjellnat e para, ajo hapi çantën e vet, nxuer prej saj blokun e shënimeve dhe një lapës dhe llogariti qysh më parë shumën që duhet të paguente, nxuer prej gjiut shumë ekzakte të hollave me bakshishin e shtuem dhe i vendosi para vehtes. Në kët moment i suellën të gjitha gjellnat e para, të cilat i përbiu ajo me shpejtësi të madhe. Tue pritë gjellën pasuese, ajo nxuer përsëri një lapës të kaltërt prej çantës së vet dhe një të përkohshme, e cila përmbante radioprogramet e javës. Me shumë kujdes, ajo filloi me i nënvizue një nga një të gjitha emisionet. Tueqenëse kjo e përkohshme kishte afër dymbëdhjetë faqe, ajo vijoi kët punë të ndërgjegjshme gjatë gjithë kohës së të ngranunit. Unë qeshë gati, kurse ajo vijonte me i shënue këto po me at kujdes. Mandej ajo u ngrit në kambë, veshi xhaketën e vet

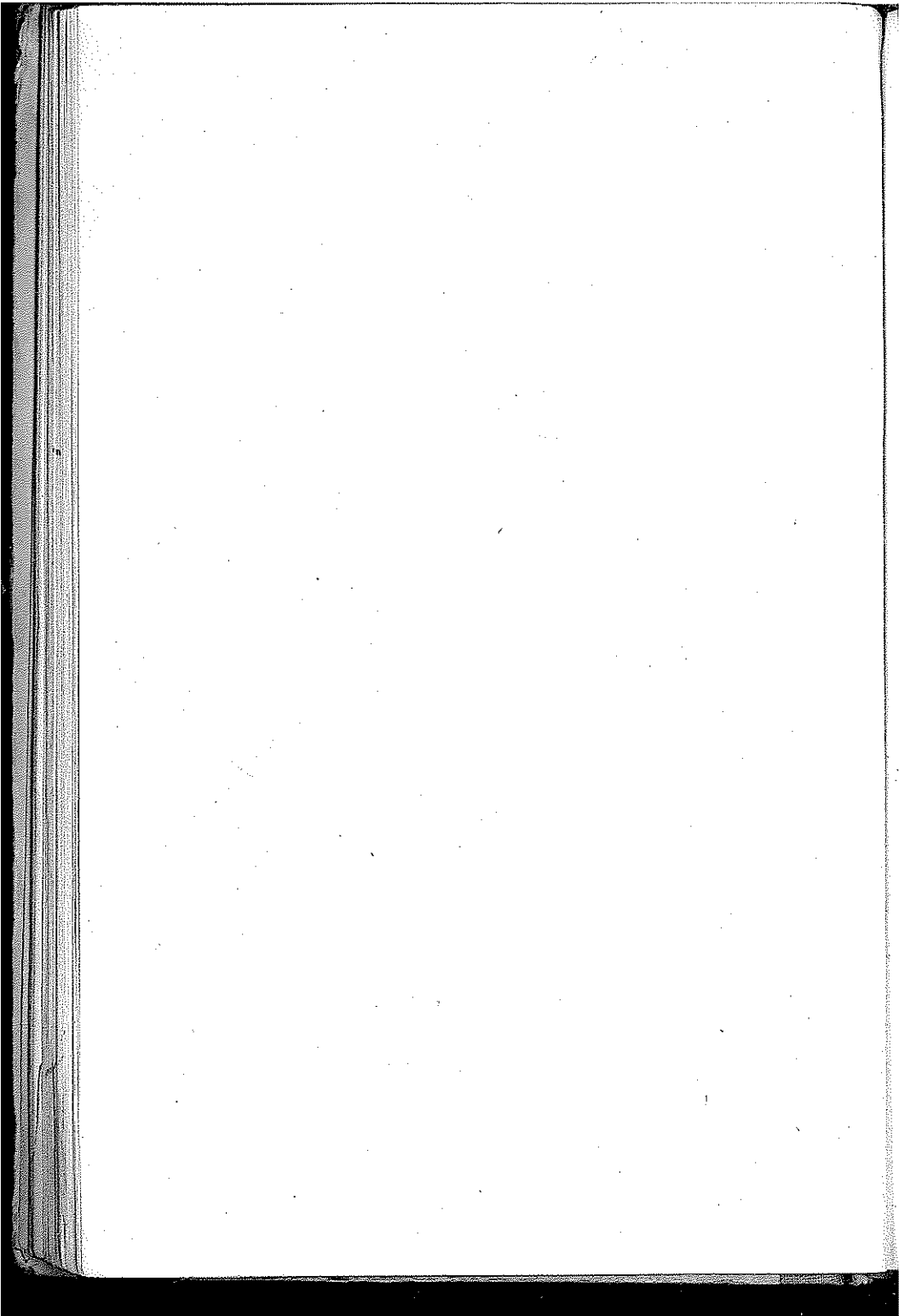
po me ato gjeste të përpikta, si t'ishin këto t'automatizue-
me, dhe duel. Tueqenëse unë s'kisha ndonji punë tjetër,
dola gjithashtu dhe pak kohë e ndoqa. Ecte përbrë trotoa-
rit me shpejtësi dhe siguri të jashtëzakonshme. Ajo vijoi
udhtimin e vet drejt, pa u kthye mbrapa fare. Mâ në fund
më humbi sysh dhe unë vijova rrugën. M'u duk se ishte
shum e çuditshme, e megjithate e harrova mjaft shpejt.

Në prakun e derës sime e gjeta Salamanon plak. E
shtina mbrenda dhe ai më tregoi se i kishe humbë qeni,
sepse nuk ndodhej n'oborrin e bashkis. Nëpunsit i kishin
thanë që ndoshta do ta kenë vra. Ai i ka pyetë a ka mu-
ndësi me i pyetë ata të komesarariatit. Ata i kanë thanë se
nuk i gjurmojnë këso punësh, sepse këso rastesh ndodhin
për çdo ditë. I thashë Salamanos plak se mund të gjejë
ndonji qen tjetër, por ai kishte të drejtë që ma tërhoqi
vërejtjen, sepse ishte mësue me te.

Unë qeshë ulë galuc përmbi shtratin tim, kurse Sala-
mano ishte ulë mbi karrigë para tryezës. Ai ishte përballë
meje dhe të dy duert mbante përmbi gjujt e vet. Kapelën
e vet të vjetër e kishte ruejtë. Ai murmuronte mbarimin
e fjalive nën musteqet e veta të verdha. Më mërzitte pak,
por nuk kisha se çka me bâ e n'anë tjetër nuk më flihej.
Për të gjetë farë bisede i bana pyetje në lidhje me qenin
e tij. Ai m'u përgjegj se e ka marrë fill mbas vdekjes së
grues së vet. Asht martue mjaft vonë. Në moshën e rinis,
ka pasë dëshirë me u bâ aktor teatri: në regjiment ka luej-
të nëpër vodvile ushtarake. Mirëpo, mâ në fund, ka gjetë
punë në hekurudhë dhe nuk i ka ra keq, mbasi tash kishte
nji pension të vogël. Me gruen e vet nuk ka qenë i lum-
tun, por, përgjithësisht, âsht mësue me të. Mbas vdekjes
së saj ka qenë fort i vetmuem. Mandej kërkoi dhe muer
nji qen prej nji shoku të vet të puntoris, i cili ishte tepër
i vogël. Ishte i detyruem me e ushqye me biberon. Mirëpo,
tueqenëse qeni jeton mâ pak se njeriu, u plakën së bashku.
„Kishte nji ves të keq, më tha Salamano. Kohë mbas kohe
përlaheshim keq. Por, megjithatë, nuk ishte ndonji qen i
keq.” Unë i thashë se ka qenë i nji race të mirë, kurse
Salamanos i erdhi mirë kjo. „Për mâ tepër, ju s'e keni pasë
njoftë para se t'ishite sëmu, shtoi ai. Atëherë i kishte qimet
shum mâ të bukura.” Qyshse i ra kjo sëmundje e lëkurës,
Salamano e lyente me pomadë për çdo natë dhe për çdo

mëngjes. Por, simbas fjalëve të tij, sëmundja e tij e vërtetë ishte moshë e shkueme, e pleqnija nuk mund të mjekohet.

Në këtë moment fillova me gogsitë dhe plaku më tha se është gati me u çue. Unë i thashë të rrijmë edhe pak dhe se më vinte randë që i ka ndodhë kjo: ai m'u fal nderës. Më tha se nana ime e paska pasë dashtë fort qenin e tij. Tue folë për te, ai e quejti „nana juej e mjerë”. Mirret me mend se isha mjaft i pikëlluem qyshkur më kishte vdekë nana, kurse unë nuk iu përgjegja fare. Atëherë më tha, shumë shpejt dhe me ngurrim, që dinte se në lagje ma shofin për të madhe pse e kam vendosë nanën time në strehimore. Mirëpo, ai më njifte dhe dinte se unë e kam pasë dashtë shumë nanën. Unë iu përgjegja, nuk e di pse, që deri më tash nuk kam pasë dijeni se po ma shifkan aq shumë për të madhe në këtë pikëpamje, por që strehimorja më dukej si një gjë krejt e natyrshme, sepse unë nuk kisha mjaft të holla për me e mbajtë nanën. „Mâ në fund, shtova unë, qysh moti ajo s'kishte se çka me bisedue me mue dhe mërzitej krejt e vetmueme. — Po, më tha, në strehimore të paktën ajo ka gjetë shoqni.” Mandej ai kërkoi leje. Donte me ra me fjetë. Jeta e tij ishte ndryshue dhe nuk dinte se çka me bë. Qyshse e njoft, për herë të parë, ai ma zgjati dorën me një gjest të turpshëm dhe unë ndjeva lekrat e lëkurës së tij. Ai e vë pak buzën në gaz dhe para se të shkonte, më tha: „Shpresoj se sonte nuk do të lehin qent. Gjithnji po më shkon mendja se është qeni im.”

VI

Të dielen u zgjova me vështirësi aq sa ishte nevoja të më thërrasi dhe lëkundti Marija. Nuk hangrëm kurrgjâ, mbasi dojshim me u la heret. Stomakun e kisha të zbrazët dhe kisha dhimbje kreje. Cigarja m'u duk e idhët. Marija tallej me mue, tue më thanë se kam „kokë të përmortshme”. Kishte veshë një fustan të bardhë prej pëlhure dhe i kishte lëshue flokët teposhtë. Unë i thashë se është e bukur, kurse ajo qeshi prej kënaqsis.

Tue zbritë trokitëm në derë të Rejmonit. Ai na u përgjegj se është tue ardhë sa ora. Në rrugë, për shkak të lodhjes dhe pse nuk i kishim pasë hapë roletat, dita tashmâ plot me diell më binte fytyrës si me shuplakë. Marija hovte prej gëzimit dhe nuk mbërrijti dot me thanë se moti ishte i bukur. E ndiejsha vehten mâ mirë dhe pashë që isha i untë. Unë i thashë këtë Maris, e cila ma tregoi çantën e vet prej mushamas, ku kishte vendosë ajo dy fanellat tona dhe një peshqir. Më duhej me pritë dhe ndëgjuem se si Rejmoni mbylli derën. Ai kishte veshë një palë pantallona të kaltërta dhe një këmishë të bardhë me mangë të shkurta. Mirëpo, ai kishte vu mbi krye një kapelë me strehë të drejtë, e cila i dha shkas Maris të qeshi, kurse llanat e tij ishin shumë të bardha, të veshuna me lesh të zi. Pak u gërdita. Ai fishkëllonte tue zbritë shkallëve teposhtë dhe ishte tepër i gëzueshëm. Ai më tha: „Tungjatjeta, miik i vjetër”, kurse Marin e quejti „Zojushë.”

Një ditë mâ parë na patëm genë në kômesariat dhe unë dëshmovava se vajza kishte „trathtue” Rejmonin dhe se në këtë mënyrë janë la. Nuk kontrolluen deklaratën time. Para derës folëm me Rejmonin dhe mandej vendosëm me i

hypë autobusit. Plazha nuk ishte aq larg, por në këtë mënyrë na do të mbërrijshim edhe më shpejt. Rejmoni mendonte se miku i tij do t'ishte i kënaqun kur do të na shofi që erdhëm heret. Porsa qemë nisë, Rejmoni më dha shëj menjihërë të shiqoj përpara. Pashë një grup Arabësh të mbështetun për vitrinën e qoshkut. Ata na shiqojshin në heshtje, por si dijnë me shique ata, thuese na ishim në sy të tyne sende të pashpirt. Rejmoni më tha se i dyti nga e majta është tipi i tij dhe ky kishte pamje të brengosun. Megjithatë ai shtoi se kjo tashmë ishte një histori e harrueme. Marija nuk kuptoi kurrgjâ, prandej pyeti përse ishte fjala. Unë iu përgjegja se aty janë Arabët që janë zemrue kundër Rejmonit. Ajo donte të shkojmë menjihërë. Rejmoni u drejtue dhe vuni buzën në gaz, tue thanë se duhet të nxitojmë.

Na qemë drejtue kah stacioni i autobusit, i cili ishte pak më larg, kurse Rejmoni më njoftoi se Arabët nuk po na ndiqshin. Unë ktheva kryet. Ata ishin edhe tash e tutje po n'at vend dhe shiqojshin po me at gjakftoftësi vendin prej kah sapo ishim largue. Na i hypëm autobusit. Rejmoni, i cili dukej se ishte qetsue krejtësisht, nuk pushonte së mahituni me Marin. Unë ndjeva se ajo i kishte pëlqye, por ajo nuk iu përgjegj gati fare. Kohë mbas kohe ajo e shiqonte tue vû buzën në gaz.

Na zbritëm në periferi t'Algjerit. Plazha nuk ishte larg prej stacionit t'autobusit, porse ishte nevoja me kapërcye një rrafshnaltë të vogël, e cila e mbisundonte detin dhe që lëshohej më në fund drejt plazhës. Ishte e mbulueme me gurë në të verdhë dhe asfodele krejt të bardha përmbi të cilën randonte qielli. Marija argëtohej tue hedhë gjethe me grushta të mëdhej prej çantës së vet. Na ecshim ndërmjet rendeve të vilave të vogla me gardhe të blerta dhe të bardha, disa sosh ishin mbulue me verandat e tyne nën tamarisët, disa të tjera, ishin lakuriqe midis gurëve. Para se të mbërrijshim në fund të kësaj rrafshnalte, e shifshim tashmë detin e qetë, kurse pak më larg një kep, i cili ishte tue dremitë dhe një kunorë malesh n'ujin e kthjellhtë. Një zâ i qetë motori përhapej nëpërmjet ajrit të qetë dhe mbërrinte deri te na. Na pamë fort larg një lundër peshkatarësh, e cila lundronte përpara në mënyrë gati të padukshme nëpër detin e ndritshëm. Marija mblodhi disa lulë-

shpata nëpër shkambij. Prej pllajës, e cila lëshohej drejt detit, vumë re se aty tashmâ ishin disa njerëz që kishin ardhë me u la.

Miku i Rejmonit banonte në një shtëpizë prej druri në fund të plazhës. Shtëpiza ishte e mbështetur për shkambij, kurse trenat që e mbajshin nga ana e përparme lageshin prej ujit. Rejmoni na njoftoi. Miku i tij quhej Mason. Ky ishte një njeri vigâ, me shtat të madh dhe shpatulla të gjana, me një grue të shkurtë, trashamane dhe fisnike, me theksimin e Parisit. Ai na tha menjherë të çlrohemi dhe se tashmâ kishte peshq të fërguem, që i kishte gjuajtë po at mëngjes. I thashë se sa e bukur m'u duk shtëpia e tij. Më tha se në të kalueta të shtunën, të dielën dhe çdo pushim tjetër. „Me gruen time do të mirreni vesh për bukuri”, shtoi ai. Mû në këtë kohë grueja e tij ishte tue qeshë me Marin. Ndoshta për të parën herë më shkoi mendja të martohem me të vërtetë.

Masoni deshti të lahet, por grueja e tij dhe Rejmoni nuk deshtën me ardhë. Që të tre zbritëm dhe Marija u zhyt menjherë n'ujë. Masoni dhe unë pritëm pak. Ai flitte ngadalë dhe vuna re që kishte zakon me plotsue të gjitha ato që thonte me një „me thanë edhe mâ mirë”, deri edhe atëherë kur nuk shtonte kurrjâ sa i përket kuqimit të fjalit së vet. Në lidhje me Marin më tha: „Ajo âsht e këndshme me thanë edhe mâ mirë, sharmante.” Mâ nuk ia vejsa mendjen kësaj shprehije të keqe, sepse isha i zamun tue ndie se dielli më bante mirë. Zalli filloi me na djegë shputat. Unë e përmbajsha vehten nga dëshira për me hy n'ujë, por mâ në fund i thashë Masonit: „A të shkojmë atje?” U zhyta n'ujë. Ai hyni n'ujë ngadalë dhe u hodh atëherë kur iu zhdukën kambët n'ujë. Ai notonte me duer, porse shumë keq, kështuqë unë e lashë për me iu bashkue Maris. Uji ishte i ftoftë, kurse unë isha i kënaqun që jam tue notue. Unë e Marija u larguem dhe pajtoheshim si në lëvizje, ashtu edhe në kënaqsi.

Në hapsinën e detit u kthyem mbi shpinë, kurse prej fytyrës sime të kthyeme kah qielli, dielli terte pikat e mbrame t'ujit, të cilat më rridhshin në gojë. Pamë që Masoni ishte kthye përsëri në plazhë për t'u shtri në diell. Edhe prej së largu, dukej shumë i madh. Marija donte të notojmë së bashku. U vendosa mbas saj që të mundem me

e kapë për brezi, kurse ajo lëvizte përpara tue notue me duer, derisa unë i ndihmojsha tue i ra ngapak me kambë. Shushurima e lehët e ujit na shoqronte at mëngjes derisa ndjeva vehten të lodhun. Atëherë e lashë Marin, u ktheva tue notue si duhet dhe tue marrë frymë thellë. Në bregdet u shtriva barkas pranë Masonit dhe lëshova fytyrën në zall. I thashë se „kjo është një gjë shumë e kandshme”, edhe ai ishte i po këtij mendimi. Pak më vonë u nis drejt nesh edhe Marija. U ktheva me e shique në not e sipër. Trupi i saj ishte bërë krejt i ngjytshëm për shkak të ujit të njelmët, kurse flokët i kishte hedhë mbrapa. Ajo u shtri pranë meje dhe dy palë nxehtësi — ajo e trupit të saj dhe e diellit, më vunë pakës në gjum.

Marija më tundi dhe më tha se Masoni ka shkue në shtëpi dhe se ishte koha për të ngranë drekë. U çova menjherë, sepse isha i untë, ndërsa Marija më tha që nuk e paskam uthënë ç'prej mëngjesit. Kjo ishte e vërtetë, fundi i fundit edhe unë kisha dëshirë për një gjë të tillë „Eja n'ujë”, më tha ajo. Vrapuem për t'u shtri në valët e para të vogla. Filluem të notojmë me duer dhe ajo m'u ngjit. Ndjeva se kambët e saj prekshin kambët e mijja dhe m'u shtue dëshira ndaj saj .

Kur hamë me u kthye, Masoni ishte tue na thirrë. I thashë që jam tepër i untë, kurse ai i tha së shoqes se më donte. Buka ishte e mirë, kurse unë gëlltitsha me nxitim peshqit që më takojshin mue. Mandej pat mish dhe patate të fërgueme. Hajshim në heshtje. Masoni pinte shpesh venë. Edhe mue m'ofronte gjithnjë. Kur ishim tue pi kafen, filloi me m'u randue kryet dhe pijsha shumë duhan. Masoni, Rejmoni dhe unë biseduem përkitazi me mundësit që gushtin ta kalojmë së bashku në plazhë, me shpenzime të përbashkta. Marija na tha menjherë: „A dini sa është ora? Tash edhe pak bëhet njëmbëdhjetë e gjysëm.” Të gjithë u habitëm, kurse Masoni na tha se kemi hangër shumë heret dhe që kjo ishte një gjë krejt e natyrshme, sepse koha e drekës është atëherë kur e ndien njeriu vehten t'untë. Nuk e di pse qeshi Marija kur ndëgjoi këtë. Më duket se piu pak më tepër. Atëherë më pyeti Masoni a dëshiroj të shetis me te nëpër plazhë. „Ime shoqe pushon pak kurdoherë, mbasi të jetë hangër dreka. Mue nuk më pëlqen kjo. Duhet të eci pakëz. Po i thom përditë

se kjo i ndihmon shëndetit. Por, para së gjithash, kjo është e drejta e saj." Marija tha se do të mbetet për t'i ndihmue zojës Mason në të lamit e enëvet. Voglushja pariziene tha se burrat duhet me i përzënë. Që të tre zbritëm.

Rrezet e diellit bijshin gati pingul mbi zall dhe shkëlqimi i tyne përmbi det ishte gati i padurueshëm. Në plazhë nuk ishte më askush. Njëpër kasollat që ndodheshin buzë rrafshnaltës, të cilat anojshin kah deti, u ndie zhurma e pjatave dhe mjeteve të tryezës. Njeriu s'mundte me marrë as frymë prej vapës së gurëve, e cila përhapej prej dheut. Për të fillue bisedën, Rejmoni dhe Masoni flitshin për sendet dhe njerzit që nuk i njifsha unë. Mora vesh se njifeshin ç'prej kohësh dhe që dikur kishin jetue edhe bashkë. U nisëm në drejtim t'ujit tue ecë pranë detit. Herë-herë ndonji valë e vogël, më e gjatë se të tjerat, lagte këpucët tona prej pëlhure. Nuk mendojsha për kurrgjâ, sepse isha gati i përgjumshëm prej diellit, i cili rëndonte përmbi kokën time të zbuluet.

Në këtë kohë Rejmoni i foli diçka Masonit, të cilën nuk e ndjeva mirë. Mrëpo, njëherit vuna re krejt në fund të plazhës, shumë larg nesh, dy Arabë, të veshun me kostume të kaltërta mekanikësh, të cilët vijshin drejt nesh. E shiqova Rejmonin, kurse ai më tha: „Ai është." Vijuem me ecë. Masoni pyeti se si kanë mundë me na ndjekë deri këtu. Më shkoi mendja se sigurisht do të na kenë pá tue i hypë autobusit me strajcë në dorë, por nuk thash kurrgjâ.

Arabët ecshin ngadalë dhe tashmá ishin afrue mjaft. Na nuk ndërruem drejtimin tonë, kurse Rejmoni na tha: „Nëqoftëse do të vijë puna deri në rrahje, ti, Mason, kape atë tjetrin, kurse mue më përket tipi im. Ti, Merso, nëqoftëse do të vijë edhe ndonji tjetër, do të kesh punë me të." Unë thash: „Mirë", kurse Masoni i futi duert në xhepa. Zalli tejet i nxehtë më dukej tash si t'ishite i skuqun. Ecshim me hapa të njajhtë drejt Arabëve. Largsija ndër-mjet nesh vinte tue u paksue në mënyrë të njitrajtshme. Kur u ndodhëm vetëm disa hapa larg njani tjetrit, Arabët u ndalën. Masoni dhe unë i ngadalsuem hapat. Rejmoni ecte drejt kah tipi i vet. Nuk ndjeva mirë se çka i tha, ndërkaq tjetri i dha shëj që t'i binte nji grusht krës. Atëherë Rejmoni i ra i pari dhe menjherë e thirri Maso-

nin. Masoni iu drejtue atij, i cili qe caktue për të dhe i ra dy herë me gjithë fuqi. Arabi ra me fytyrë n'ujë dhe mbeti ashtu disa sekonda, ndërkaq flluskat depërtojshin rreth e përçark krës së tij. Gjatë kësaj kohe mëshoi tjetrit edhe Rejmoni dhe ia mbuloi fytyrën me gjak. Rejmoni u kthye kah unë dhe tha: „Ke për të pá se çka do ta gjejë.” Unë bërtita: „Kij kujdes, ka me vehte thikë!” Mirëpo, ndërkaq dora e Rejmonit qe pre dhe goja i ishte çá.

Masoni bani një këcim përpara. Mirëpo, Arabi tjetër tashmá u çue dhe zu vend mbrapa atij që ishte i armatosun. Nuk guxojshim me luejtë vendit. Ata filluen me u tërheqë dalgadalë dhe kurrsesi nuk pushuen së shiquemi dhe së kërcnuemi me thikë. Kur panë se ishin largue mjaft, ikën shumë shpejt, ndërsa na ngelëm si të gozhduem në diell, kurse Rejmoni shtrëngonte dorën e vet, së cilës i shkonte gjaku.

Masoni tha menjihërë se këtu ndodhet njëfarë mjeku, i cili e kalon çdo të diele në rrafshnaltë. Rejmoni donte me shkue atje menjihërë. Por, sa herë që flitte, gjaku, që i kullonte prej plagës, formonte flluska në gojën e tij. Na e mbajshim përkrahu dhe u kthyem në kasollë sa má shpejt që mundëm. Aty Rejmoni tha se plagët e tij ishin sipërfaqore dhe që mund të shkonte te mjeku. U nis bashkë me Masonin, kurse unë mbeta me ua spjegue grave se ç'kishte ndodhë. Zoja Mason filloi me qa, kurse Marija u zbe krejt. Unë u mërzi ta má tue spjegue. Má në fund heshta dhe fillova me pi duhan, tue soditë detin.

Kah ora një e gjysëm, Rejmoni e Masoni u kthyen. Rejmoni dorën e kishte të lidhun, kurse në skaj të gojës së tij dukej flasteri. Mjeku i tha se kjo nuk ishte kurrëgjá, kurse Rejmoni dukej shumë i zymtë. Masoni u përpoq me e bá të qeshi, ndërkaq ai heshtte gjithnji. Kur tha se dëshiron me u zdirgjë në plazhë, e pyeta pse donte me shkue atje. M'u përgjegj se donte me dalë n'ajr të pastër. Masoni dhe unë i thamë se do ta shoqnojmë. Atëherë u zemrue dhe na qortoi. Masoni tha se nuk duhet me i kundërshtue. Megjithate, unë i shkova mbas.

Ecëm për një kohë të gjatë nëpër plazhë. Dielli ishte i tmershëm. Rrezet e tij theheshin copë e fije përmbi zall dhe det. Isha i bindun se Rejmoni dinte se ku shkonte, mirëpo kjo ishte e gabueshme. Krejt në fund të plazhës

mbërrijtem më në fund të një burim i vogël, i cili dikonte nëpër zall, mbas një shkambi të madh. Atje gjetëm dy Arabët tanë. Ishin shtri me kostumet e veta t'ëndyrshme e të kaltërta. Dukeshin krejt të qetë dhe deri diku të kënaqun. Ardhja jonë nuk ndikoi mbi ta. Ai që i pat ra Rejmonit shiqonte për pa folë gjatë. Tjetri i binte një kallami të vogël dhe përsëritte gjithnjë tri nota, të cilat i prodhonte me anë t'instrumentit të vet, tue na shique me bisht të synit.

Gjatë kësaj kohe ndriçonte vetëm dielli dhe mbret-nonte qetsija e plotë, të cilën e prishte gurgullima e burimit dhe ato tri nota. Mandej Rejmoni nxuere prej xhepit revolen, kurse tjetri nuk luejti vendit, kështu filluen me shique njani tjetrin. Vuna re se ai që i binte fyellit i kishte gishtat e kambëve shumë të hapët prej njani tjetrit. Pa i largue syt prej kundërshtarit të vet, Rejmoni më pyeti: „Ta paloj?” Mendova sikur t'i thojsha jo, kishte më u shqetsue dhe vetvetiu kishte me shti me siguri. Unë i thashë vetëm: „Ende nuk të tha kurrëgjatë. Do t'ishte një punë jo e ndershme me shti në këtë mënyrë”. Edhe tash e mbas ndihej gurgullima e qetë e ujit dhe zani i fyellit në mes t'asaj qetsije dhe vape. Mandej Rejmoni i tha: „Atëherë, po e shaj e porsa të më përgjigjet, do ta paloj. Tu përgjegja: „Kështu ban. Mirëpo, nëqoftëse ai nuk nxjerr thikën e vet, ti nuk mundesh me shti. „Rejmoni filloi me u shqetsue pak. Ai tjetri i binte fyellit gjithnjë, kurse që të dy vërejshin çdo lëvizje të Rejmonit”. Jo, „i thashë Rejmonit. Kapu me te si burrë dhe ma jep revolen tande. Nëqoftëse do të ndërhyjë edhe tjetri ose po bani me nxjerrë thikën, unë do ta paloj.”

Kur ma dha revolen e vet Rejmoni, kjo shkëlqeu prej diellit. Megjithatë, edhe tash e mbas ngelëm pa luejtë vendit, thuese çdo gjatë rreth e përçark nesh kishte mbarue. Shiqojshim njani tjetrin pa i nda syt dhe të gjitha këto zhvilloheshin ndërmjet detit, zallit dhe diellit, në qetsin e dyfishtë t'ujit dhe të fyellit. Në këtë moment mendova me vehte se ka mundësi me shti dhe mos me shti fare. Mirëpo, Arabët u tërhoqën menjherë përmbra pa mbas shkambit. Rejmoni dhe unë u kthyem mbrapa po me at rrugë. Dukej se ishte lehtësue pak dhe flitë për autobusin përkitazi me kthimin tonë.

E përcolla deri te kasolla dhe derisa ishte tue u ngjitë shkallëve të drujsa përpjetë, unë qëndrova para shkallës së parë dhe kryet më buçitte prej diellit, i dekurajuem për shkak të mundimit që më duhej me bâ për t'u ngjitë në katin e drujsë dhe për t'u bashkue grave. Mirëpo, nxehtësija ishte aq e madhe sa që më mundonte qëndrimi i palëvizshëm nëpër shiun verbues, i cili ishte tue ra prej qiellit. Me qëndrue këtu ose me shkue atje, ishte krey një. Mbas një çasti u ktheva drejt plazhës dhe fillova me ecë.

Ky ishte një të kërcitun i njajtë i kuq. Deti dihatte me gjithë fuqi shpejt dhe me mundim, me valët e vogla të veta. Ecsha ngadalë në drejtim të shkambijve dhe ndiejsha se si po më fryhet balli në diell. E gjithë kjo vapë mbështetej mbi mue dhe pengonte t'ecunit tim përpara. Dhe sa herë që ndiejsha frymën e tij të madhe e të nxehtë, i shtrëngojsa dhambët, i shtrëngojsa grushtat në xhep të pantallonave, mlidhsa të gjitha fuqit për të ngadhnjye kundër diellit dhe të dehunit, i cili më pushtonte. Me rastin e çdo përthymje të dritës, e cila gufonte prej zallit, prej çdo guace të zbardhueme ose nga mbeturinat e qelqit, më shtangoheshin fëlqijt. Eca për një kohë të gjatë.

Prej së largu pashë një masë të vogël të shkambit t'errët, e cila ishte e mbështjellun me një unazë verbuese nga drita dhe pluhuri i detit. Më shkoi mendja te burimi i freskët, që ndodhet mbas shkambit. Dëshirojsa me gjetë përsëri gurgullimën e ujit të tij, me ikë prej diellit, prej mundimit dhe vajit të grave, mâ në fund dojsa me gjetë hijen dhe prehjen time. Mirëpo, kur iu afrova, pashë se tipi i Rejmonit ishte kthye.

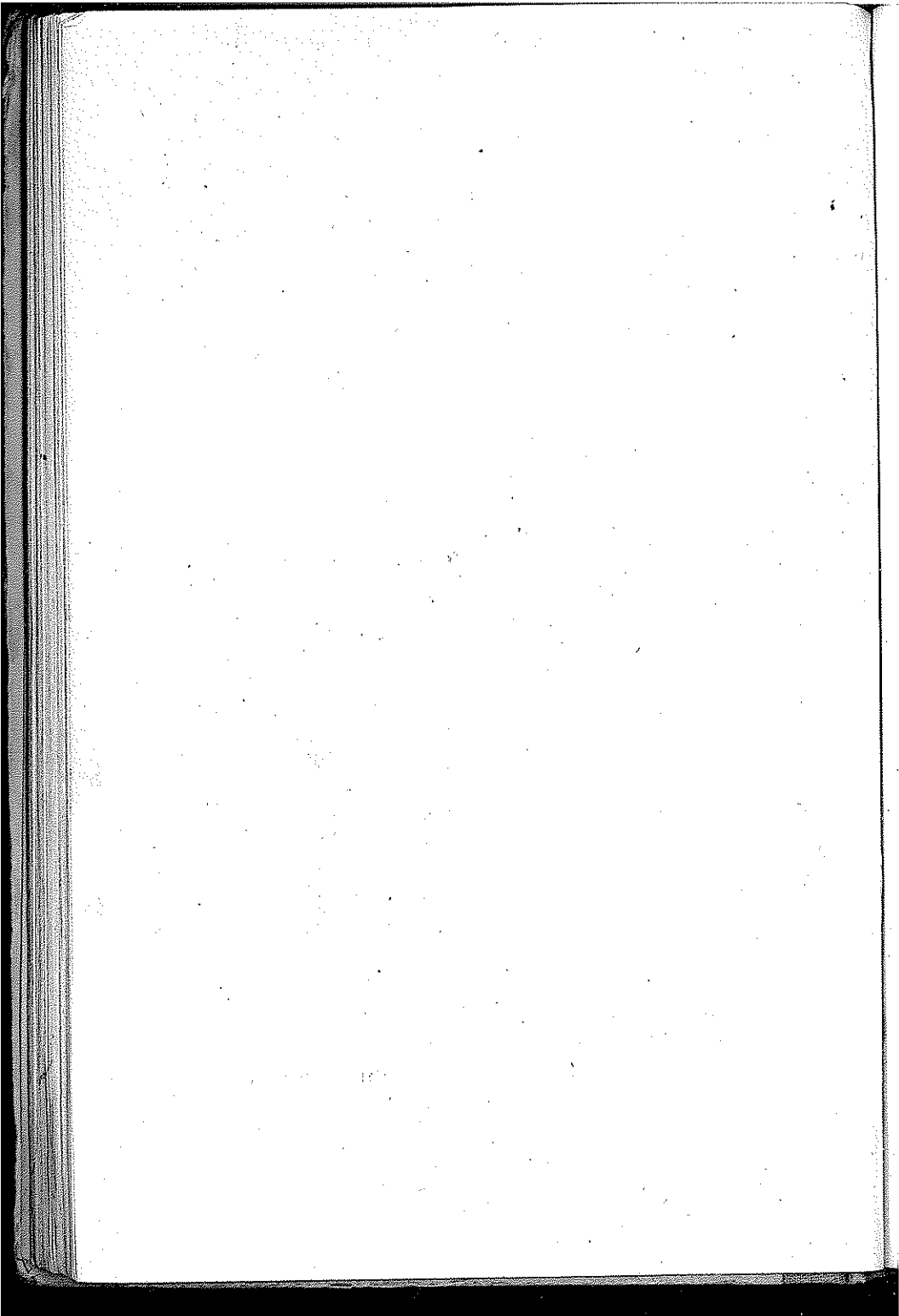
Ishte vetëm. Pushonte ratë mbi shpinë, tue mbajtë duert përfundi zverkut, ballin e kishte nën hijen e shkambit, kurse i gjithë trupi i tij ishte në diell. Kostumi i tij i kaltërt qitte tym nga vapa. Më befaso i pak a shumë. Kjo ishte për mue një gjë e kryeme. Unë erdha këtu tue mos mendue fare për këtë gjë.

Porsa më pà, u ngrit pak dhe futi dorën në xhep. Natyrisht, unë rroka revolen e Rejmonit në xhakëtë. Mandej ai u shtri përsëri, tue mbajtë dorën në xhep. Isha mjaft larg tij, nja dhetë metra. Herë-herë vërejsa shiqimin e tij përfundi qepallave gati të mbylluna, por mâ fort figura e tij valvitej para syve të mij n'ajrin e ndezun. Gjëmimi

i valëve vinte tue u qetsue, ishte më i qetë se sa në mesditë. Ishte po ai diell, po ajo dritë po n'at ranë, e cila zgjatej këtu. Tash dy orë dita nuk bante kurrfarë hapi përpara, kaluen dy orë qyshse lëshoi spirancat n'oqeanin e metalit të ndezun. Në horizont u duk një anije e vogël në lundrim e sipër, kurse unë vuna re një njollë të zezë me bisht të synit, sepse e vërejsha pa ia nda Arabin.

Mendova se më duhej me bënë vetëm një gjysëm rrethi, për t'i dhanë fund kësaj gjaje. Mirëpo, krejt plazha, e cila valvitej në diell, më shtynte mbrapa shpinës. Eca disa hapa në drejtim të bunimit. Arabi nuk luate vendit. Me gjithë këte ishte ende mjaft larg. Ndoshta për arsye të hijes së fytyrës së tij dukej thuese ishte tue qeshë. Prita. Flaka e diellit ma përfshiu fytyrën dhe ndjeva se si pikat e djerrës mblihdeshin në vetullat e mija. Ky ishte po ai diell, si at ditë kur vorrosa nanën, dhe si atëherë kryet më dhimbte fort dhe të gjithë dejt më rrihshin nën lëkurë. Për shkak të kësaj flake, të cilën nuk isha në gjendje me e durue më, bana një hap përpara. Dijsa se kjo është një gjë e kotë dhe që nuk do të mundem me shpëtue prej diellit tue bënë një hap përpara. Megjithate bana një hap, vetëm një hap përpara. Edhe këtë herë, pa u ngritë, Arabi nxori thikën e vet, të cilën ma tregoi në diell. Ajo shkëlqeu në dritë, si tehu i gjatë e i shkëlqyeshëm, i cili mbërrinte deri në ballin tim. Po at çast, djersa e grumbullueme në vetullat e mija u derdh menjihërë mbi qepallat e mija dhe i mbuloi këto me një mbulesë të vuktë dhe të dendun. M'u verbuen syt prej kësaj mbulesë të djersës dhe krypës. Ndjeva vetëm valën e diellit mbi ballin tim dhe tehun jo të qartë e verbues, i cili vizillonte dhe përhapej prej thikës drejtue përherë kah unë. Kjo shpatë e skuqun m'i brente qepallat dhe m'i nxirrte syt e lodhun. Atëherë çdo gjë filloi me vezullue. Deti çonte frymën e dendun dhe të nxehtë. M'u duk se filloi të hapet qielli me gjithë hapsinën e vet për të lëshue shiun e zjarhtë. Krejt qenja ime u përmbloodh dhe unë shtrëngova sa munda revolen në dorë. Ngaskeqja u lirue, kapa barkun e lëmuet të dorzës dhe atëherë, bashkë me krismën, e

ftoftë dhe shurdhuese, filloi e gjithë kjo. Shkunda prej vehtes djersën dhe diellin. Kuptova se prisha drejt peshimin e ditës, qetsin e jashtëzakonshme të plazhës, në të cilën isha i lumtun. Atëherë shtina edhe katër herë të tjera mbi trupin e palëvizshëm ku futeshin plumbat dhe nuk dilshin më jashtë. Këto qenë si katër të rrahuna të shkurta me të cilat trokita në derë të fatkeqsis.

I

Fill mbas burgimit tim, më muerën në pyetje disa herë. Mirëpo, këto kishin për qëllim me vërtetue vetëm identitetin, prandej nuk zgjatshin shumë kohë. Në fillim dukej sikur çashtja e ime nuk pat zgjue interesimin e askujt në komesarat. Përkundrazi, mbas tetë ditësh, gjykatsi hetues më shiqoi me kureshtje. Sa për fillim ai pyeti vetëm si quhem, kërkoi adresën, mjeshtrin, datëlindjen dhe vendlindjen time. Mandej deshti me marrë vesh a kisha zgjedhë avokatin. I thashë jo dhe pyeta me qëllim që të merrsha vesh a duhej të kisha patjetër një avokat. „Pse”? tha ai. Iu përgjigja se punën time e konsideroj fare të thjeshtë. Buzëqeshi tue thanë: „Ky është mendimi juaj”. Mirëpo, këtu kemi punë me ligjin. Nëqoftëse ju vetë nuk do të zgjedhni avokatin, atëherë na, simbas detyrës sonë zyrtare, do të caktojnë njanin. M'u duk se kjo është një punë fort e mirë që drejtësija obligohet me këto hollsi. Këtë ia thashë edhe atij. Ai e pohoi këte dhe përfundoi se ligji është hartue mirë.

Në fillim këte nuk e mora si gjë serioze. Më pranoi në një dhomë me perde të hapuna, mbi tryezën e tij ndodhej vetëm një llampë, e cila ndriçonte fotelen mbi të cilën m'ofroi t'ulem, ndërsa ai vetë mbeti në hije. Kisha lexue qysh më parë nëpër libra përshkrime të ngjajshme, kështu që të gjitha këto më dukeshin si lojë. Përkundrazi, mbas bisedës sonë unë e vëreja mirë dhe pashë një burrë me vija të bukura, sy të kaltërt pak a shumë të thellë, shtat të gjatë, musteqe të gjata të thime dhe flokë të shpeshtë e gati të bardhë. M'u duk shumë i arsyeshëm, me një fjalë, simpatik, tue heqë më një anë disa shtangime nevrrike, të cilat ia zgjanojshin gojën.

Kur bana me dalë deshta me ia shtrëngue dorën, por më ra në mend me kohë se kisha vra njeriun.

Ne e nesre avokati më vizitoi në burg. Ishte i shkurtë dhe i rrumbullaktë, mjaft i ri; flokët i kishte të krehun me kujdes. Edhe pse bante vapë (unë isha vetëm në këmi-shë), ai mbante rrobe t'errta, qafore të kthyeme dhe një kravatë të çuditshme me disa vija të zeza dhe të bardha. Çantën, të cilën e mbante nën sjetull, vendosi mbi shtratin tim, u prezentue dhe më tha se kishte shqyrtue dosjen time. Çâshtja ime ishte delikate, mirëpo ai nuk dyshonte se puna do të përfundonte keq, vetëm me kusht që t'i besoj çdo gjâ. Iu fala nderës, kurse ai më tha: „Le të hyjmë në thelbin e çâshtjes.”

U ul në shtrat dhe më spjegoi se kishin bâ hetime në lidhje me jetën time private. Kishin marrë vesh se nana e ime kishte vdekë tash shpejtë në strehimore. Mbas kësaj kishin bâ hetime në Marengo. Hetuesit kishin marrë vesh „se paskam qenë i pandieshëm” ditën e vorrimit të nanës sime. „A po merrni vesh, më tha avokati im, po më vjen deri dâku keq që po pyes për kët gjâ. Mirëpo, kjo ka randësi të madhe. Kjo do të jetë një dëshmi e madhe për padin, nëqoftëse nuk do të jem në gjendje me u përgjegjë fare.” Donte që t'i ndihmoj. Më pyeti a kam qenë i pikëlluem at ditë. Kjo pyetje më habiti tepër dhe m'u duk se edhe unë kisha me ndie vehten ngushtë sikur t'i bâjsha dikujt një pyetje kësodore. Megjithate iu përgjegjja se pak a shum e kam humbë shprehin në lidhje me ate që dikush të më marri në pyetje dhe se më vinte randë me dhanë sqarime përkitazi me këte. Padyshim, nanën e kam dashtë shumë. Mirëpo, kjo nuk do të thotë kurrëgjâ. Të gjitha qenjet me mend në krye kanë dashtë pak a shumë vdekjen e atyne që i kanë dashtë. Avokati më ndërpreu këtu dhe ishte i shqetsuem. Kërkoi t'i jap fjalën se nuk kam me folë kështu kur të më marrin në pyetje as para gjykatsit hetues. Ndërkaq i spjegova se natyra ime âsht e atillë, aq sa nevojat e mija fizike kanë udhëheqë shpeshherë ndiesit e mija. Ditën e vorrimit të nanës sime, kam qenë tepër i lodhun, prandej më mirrte gjumi, aq sa nuk ia vnojsa gjithaq mendjen atyne gjanave që ndodhshin rreth e përçark meje. Ate që munda me i thanë me siguri ishte se kam dashtë mâ fort që ime amë të mos

vdesi. Mirëpo, avokati im nuk mbeti i kënaqun vetëm me kaq. Ai më tha: „Kjo nuk mjafton”.

U zhyt në mendime. Më pyeti a kisha mundë me thanë se at ditë i kam përmbajtur ndiesit e mija të natyrshme. I thashë: „Jo, sepse kjo s'kishte me qenë e vërtetë”. Më shiqoi në një mënyrë të çuditshme, thuese zgjojsha tek ai ndonji neveri. Ai më tha me zemërkeqsi për çdo eventualitet do të mirren në pyetje si dëshmitarë drejtori dhe personeli i strehimores dhe që „kjo gjë mundet me ma prishë punën.” I vuna në dijeni se kjo përrallë nuk ka kurrfarë lidhje me çashtjen time, por ai m'u përgjegj që po duket qartas se unë s'kam pasë punë ndonjiherë me gjyqin.

Shkoi i zemruem. Deshta me e ndalë dhe me i spjegue se kisha nevojë për simpatin e tij, jo me qëllim që të më mprojë më mirë, por, nëqoftëse guxoj me thanë, vetëm simpatin e natyrshme të tij. Vuna re veçanërisht se ia prisha qejfin. Ai nuk më kuptonte, prandej edhe u zemruapak. Dëshirojsha me e bindë se unë jam njeri, sikurse edhe të tjerët, krejt si të tjerët. Porse të gjitha këto nuk dhanë kurrfarë fryti në realitet dhe më në fund hoq dorë prej tyre për shkak të përtacis.

Mbas pak kohe më çuen përsëri te gjykatsi hetues. Ishte ora dy mbasdite dhe në këtë kohë zyra e tij ishte plot me dritë, e cila depërtonte mezi nëpër perdet. Bante shumë vapë. Më ofroi t'ulem dhe me një nderim të veçantë deklaroi se avokati im „për një farë arsye”, nuk ka mundë me ardhë. Mirëpo, unë kisha të drejtë mos me iu përgjegjë pyetjeve të tij dhe me pritë që t'asistojë edhe avokati im. I thash që mundem me u përgjegjë edhe vetë. Shkeli me gisht një sustë që ndodhej përmbi tryezë. Një shkruer i ri u vendos mbrapa shpinës sime.

Që të dy u shtanguem nëpër fotele. Filluen hetimet. Më së pari më tha se më kanë cilsue si njeri me karakter t'urtë dhe të mëshefun dhe deshti me marrë vesh se çka mendojsha unë në lidhje me këte. U përgjegja. „Kjo rrjedh për shkak se kurr nuk kam për të thanë diçka të madhe. Në raste kësodore unë heshta”. Ai buzëqeshi si herën e parë dhe pranoi se kjo ishte një nga arsyet më të mira dhe shtoi: „Fundi i fundit e gjithë kjo s'është gjithaq me randësi”. Heshti, më shiqoi, u drejtue mjaft shpejt dhe

më tha me nxitim: „Ajo çka m'intereson, jeni ju.” Nuk kuptova si duhet se ç'deshti me thanë me këto fjalë, prandej s'u përgjegjia fare. „Ka sende, shtoi ai, të cilat po më përvidhen ndërmjet gjesteve tueja. Jam i bindun se ju do të më ndihmoni që të mundem me i kuptue. I thashë se e gjithë kjo është një gjë fare e thjeshtë. Më shtynte që t'ia përshkruaj rishtas at ditë. Unë përshkrova atë që i kisha thanë qysh më parë: Rejmoni, plazha, të lamit, grindja, përsëri plazha, burimi i vogël, dielli dhe pesë të shtime me revole. Mbas çdo fjalije thonte: „Mirë, mirë.” Kur iu afrova trupit të shtrimë, aprovoi tue thanë: „Mirë”. Përsa më përket mue, qesh lodhë tue përsëritë kështu po at tregim dhe m'u duk se asnjherë më parë s'kisha folë kaq shumë.

Mbas heshtjes që zgjati për një kohë, ai u ngrit dhe më tha se dëshironte me më ndihmue, se interesohej për mue dhe që me ndihmën e perëndis do të bante diçka për mue. Mirëpo, para së gjithash donte me më bënë edhe disa pyetje. Pa 'dredha, pyeti a e kam dashtë nanën. I thashë: „Po, si çdo njeri”, kurse shkruesi, i cili deri atëherë shkruente rregullisht në maqinë, me siguri do të ketë shkruene gabimisht diçka, sepse u habit dhe u detyrua me u kthye mbrapa. Kurdoherë pa ndonji logjikë të qartë, gjykatsi më pyeti atëherë a i kam derdhë ato të pesë shtime një mbas një. U mendova dhe thashë me saktësi se në fillim shtieva vetëm një herë, kurse disa sekonda më vonë edhe katër të shtimet tjera. „Pse keni pritë ndërmjet shtimjes së parë dhe të dytë?” më pyeti ai atëherë. Pashë edhe njëherë plazhën e zjarrtë dhe ndjeva në ballin tim flakën e diellit. Mirëpo, kësaj radhe nuk u përgjegjia fare. Gjatë gjithë kohës sa zgjati heshtja, gjykatsi pat dukje të shqetsueme. U ul dhe nisi me ledhatue flokët e vet, u mbështet për tryezë me brrylat dhe u përkul pakëz kah unë me një shiqim pak a shumë të çuditshëm: „Pse, pse keni shti mbi at trup, i cili ishte shtri në tokë?” As kësaj pyetjeje nuk dija me iu përgjegjë. Gjykatsi fshiu ballin me dorë dhe përsëriti pyetjen, tue ndërrue pak zanin e vet: „Përse? Duhet t'ma tregoni këte. Përse?” Unë heshtsha gjithnjë.

U çue papritmas, eci me hapa të mëdhaj drejt skajit të zyrës dhe hapi një syzë në dollapin e shkresave. S'andej-

mi nxori Krishtin e kryqzuem t'argjentë dhe u nis drejt meje tue e tundë nëpër ajr dhe me një zâ krejt të ndërruem, gati të dridhun, bërtiti: „A e njëfni këte?” I thashë: „Siurdhnoni”. Atëherë më tha shpejt dhe me plot epsh se ai e adhuronte perëndin dhe se ishte i bindun që askush nuk është mëkatuar deri n'at shkallë sa që perëndija të mos jetë në gjendje me e falë, por që, për kët arsye, njeriu ishte i detyruem që nëpërmjet pendimit të bëhet si foshnje, shpirti i së cilës është i pastër dhe i gatshëm me pranue çdo gjâ. U përkuul me gjithë trupin e vet përmbi tryezë, e tundte Krishtin e kryqzuem gati përmbi kokën time, me ju thanë të drejtën unë nuk vërejsha gjithaq me vëmendje arsyetimet e tij, para së gjithash pse ishte vapë dhe mbasi në dhomën e tij kishte miza të mëdha, të cilat zejshin vend në fytyrën time dhe pse kisha frigë. Pashë njëherit se kjo ishte një gjâ qesharake, sepse, fundi i fundit, unë isha kriminel. Megjithate ai vijoi. Gati-gati mora vesh që, simbas mendimit të tij, ekziston vetëm një pikë turbulluese në rrëfimin tim, fakti që prita me shti për herë të dytë me revole. Përsa u përket gjanave të tjera, do t'ishte mirë, porse kjo, nuk mundte me e arsyetue këte kurrsesi.

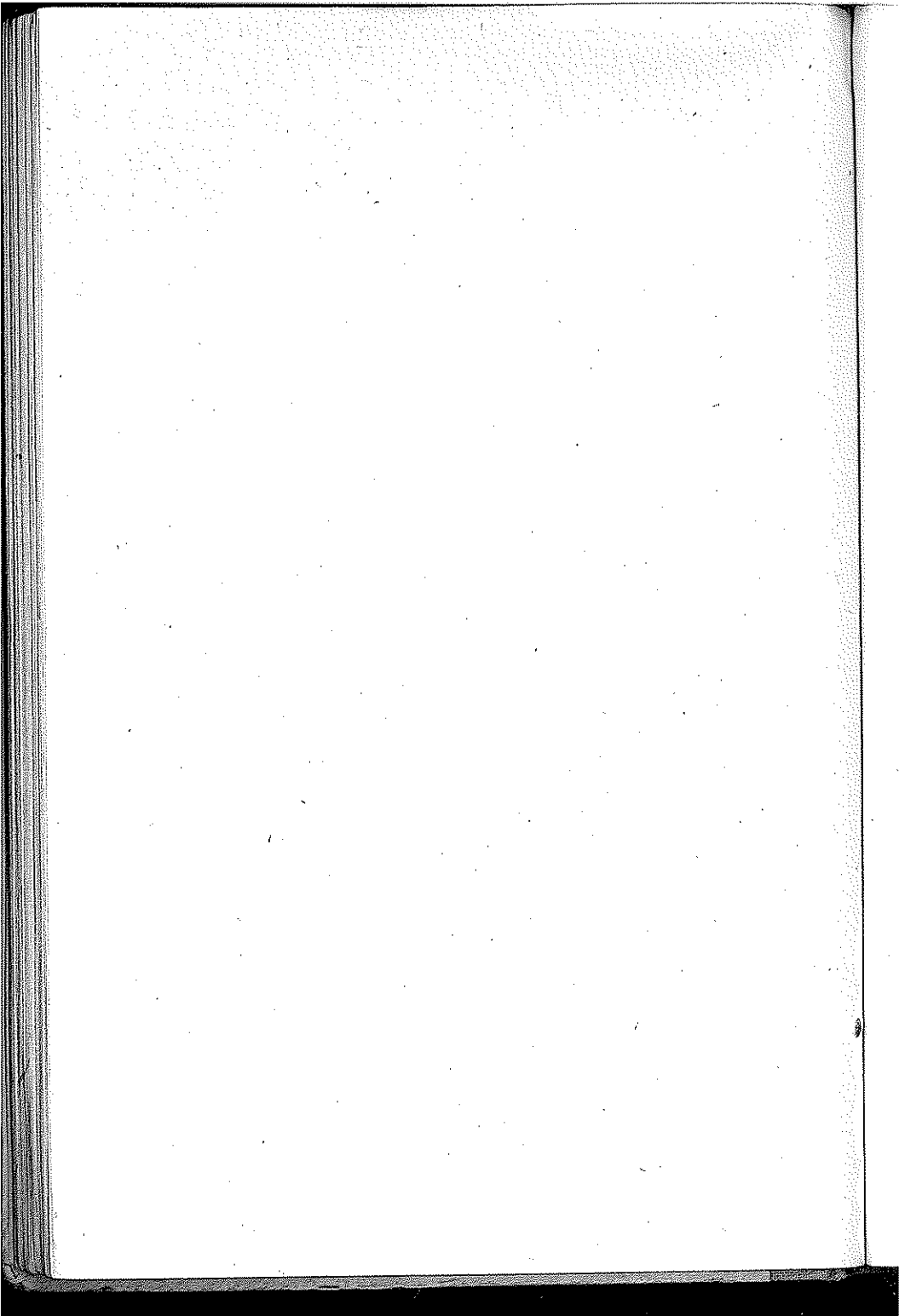
Deshta t'i them se nuk kishte të drejtë që ngulte kambë aq shum në kët çashtje: kjo pikë e fundit nuk është gjithaq e randësishme. Mirëpo, ai më ndërpreu dhe ma tërhoqi vërejtjen për herë të fundit, tue u ngritë sa ishte i gjatë; tue më pyetë a e adhuroj perëndin. Iu përgjegja se nuk e adhuroj. Ai u ul me zemrim. Më tha se kjo është gjâ e pamundun, se gjithë njerzit e adhurojnë perëndin, deri edhe ata që ia kthejnë shpinën. Kjo ishte bindja e tij dhe sikur t'ishte i detyruem me dyshue në qenjen e tij. Jeta e tij nuk do të kishte kurrfarë kuptimi. „A dëshironi që jeta ime të jetë e pakuptim?”, bërtiti ai. Simbas mendimit tim kjo gjâ, nuk më përkitte mue, madje këte edhe i thashë. Mirëpo, ai ma zgjati Krishtin përmbi tryezë mu para syve dhe bërtiti si i çmendun: „Unë jam i krishtenë. Kërkoj ndjesë prej këtij për të gjitha mëkatet tua. Si mundesh mos me e adhuroe ate, që ka vuetë për ty?” Vëreja në mënyrë të qartë se më flitte me „ti”, mirëpo m'u neveritën mâ të gjitha këto. Vapa vinte tue u shtue gjithnji e mâ tepër. Si gjithmonë, sa herë që dojsha me heqë qafet dike, i cili më mërzitte, shtihesha sikur pajto-

hesha me te. Për çudi, ai ngadhnjeu: „A e shef, a e shef, thonte ai. Ti po e adhuron, apo jo dhe do të bijsh në dorë të tij?” Natyrisht, i thashë edhe njëherë jo. U lëshue përsëri përmbi fotele.

Dukej tepër i lodhun. Qëndroi për një kohë pa luejtë vendit, ndërsa maqina, e cila shoqnonte përherë bisedën tonë, shtypte fjalit e fundit. Mâ në fund më shiqoi me vërejtje dhe deridiku pikëllueshëm. Ai murmuroi: „S'kam pà kurr një shpirt kaq t'egër si është ky i jueji. Kriminelët që kanë dalë para meje, gjithmonë kanë derdhë lotë para kësaj figure të dhimbshme. Deshta me i thanë se kanë veprue n'atë mënyrë për arsye se kanë qenë kriminelë. Mirëpo, m'u kujtue se edhe vetë isha si ata. Ky ishte një mendim me të cilin nuk mundsha me u pajtue ende. Atëherë gjykatsi u çue thuese deshti me më vu në dijeni se hetimi muer fund. Më pyeti me po at fytyrë pak të lodhun a më vinte keq për veprën që kisha bâ. Mendova dhe thashë që mâ tepër po ndiej njëfarë dhimbshmie se sa pëndesë të njimendët. M'u dukte se nuk më kuptonte, mirëpo sot puna nuk shkoi mâtej.

Mbas kësaj e shifsha shpeshherë gjykatsin hetues. Porsa kurdoherë më shoqnonte avokati im. Asht kufizue me i përcaktue disa pika të deklaratave të mija të mëparshme ose gjykatsi diskutonte me avokatin tim përkitazi me fajin që ma ngarkojshin dëshmitarët. Dukej sikur gjykatsi nuk interesohet mâ për mue dhe që tashmâ kishte caktue disi vendin në lidhje me rastin tim. Nuk më flitte mâ për perëndin dhe asnjherë mâ nuk e pashë aq të shqetsuem si ditën e parë. Përfundimi i të gjitha këtyneve ishte që bisedimet tona u banë edhe mâ të përzemërta. Disa pyetje, pak bisedë me avokatin tim dhe me këtë mirrte fund e pyetmja. Çashtja e ime kishte marrë kahjen e vet, simbas deklaratës së vetë gjykatsit. Herë-herë, kur biseda kishte karakter të përgjithshëm, më përfshijshin edhe mue. Fillova të marr frymë qetas. Në këtë kohë askush nuk sillej keq me mue. Çdo gjâ ishte e natyrshe, rregullue aq bukur dhe luejtë përvujtnisht saqë kisha përshtypje qesharake se „i përkas kësaj familje”. Dhe, mbasi kaluen njëmbëdhjetë muej, sa zgjatën hetimet, mund të them se gati-

gati habitesha që nuk më gëzonte asgjë si ato momente të rralla kur gjykatsi më çonte deri te dera e zyrës së vet dhe tue më mëshue ngapak shpinës, flitte me fytyrë të gëzueshme: „Puna e sotshme muer fund, zotni Antikrisht”. Atëherë më lëshojshin në dorë të gjindarmëve.

II

Ka shumë sende për të cilat nuk dëshirojsha me folë kurr. Kur rashë në burg, mora vesh mbas disa ditësh se nuk do të kem andje me bisedue për këtë pjesë të jetës sime.

Mâ vonë, nuk ia varsha veshin gjithaq kësaj gjaje neveritse. Në të vërtetë, ditëve të para unë nuk isha i burgosun në kuptimin e vërtetë të fjalës: pritsha ndonji ngjarje të pacaktueme. Të gjitha këto filluen prej vizitës së parë dhe të vetme të Maris. Ç'prej asaj dite kur mora letrën e saj (më thonte se nuk lejojshin të vijë mâ, sepse nuk ishte grueja ime), qysh nga kjo ditë ndiejsha se ndodhem në qeli si në shtëpin time dhe se jeta ime ishte pengue në te. Ditën e burgimit tim, mâ së pari më mbyllën në një dhomë, ku gjindeshin disa të burgosun, mâ së shumti Arabë. Ata qeshën kur më panë. Mandej më pyetën se ç'faj kisha bâ. U thashë se kam mbytë një Arab dhe ata nuk banë zâ. Mbas pak ra muzgu. Më spjeguen se si duhet ta rregulloj shtresën, mbi të cilën do të bijsha me fjetë. Tue mbështjellë njanin skaj, përftohet jasteku. Gjithë natën e lume çimkat m'i ledhatojshin faqet. Disa ditë mâ vonë, më veçuen në një qeli, ku rashë me fjetë përmbi dërrasa. Kisha një mjelcë për nevojë dhe një legen të hekurt. Burgu ndodhej përmbi qytet dhe nëpër një dritare të vogël mundsha me pá detin. Një ditë prej ditësh, kur i rrëmbeva hekurat dhe zgjata kryet kah drita, hyni roja dhe më tha se dikush donte me më vizitue. Më shkoi mendja se do të ketë ardhë Marija. Me të vërtetë kishte ardhë ajo.

Për të dalë në dhomën ku priteshin vizitat m'u desht me kalue nëpër një koridor të gjatë, mandej me iu ngjité

shkallëvet përpjetë dhe më në fund me kalie nëpër një koridor tjetër. Hyna në një sallë shumë të madhe, të ndriçuese nëpërmjet një zgavre të gjanë. Salla ishte e ndame në tri pjesë nëpërmjet dy parrakëve, të cilët e ndajshin për së gjati. Ndërmjet këtyne dy parrakëve ndodhej një hapsinë rreth tetë deri dhetë metrash, e cila i ndante vizitorët prej të burgosurve. E pashë Marin përballë meje, me një fustan me vija paralele dhe fytyrë të nxime. N'anën time ndodheshin afër dhetë të burgosun, më së shumti Arabë. Marin e kishin rrethue Mavareshat dhe gjindej ndërmjet dy vizitoreve: një plake të shkurtë me buzë të mbledhuna, të veshun me rrobe zije dhe një grueje të trashë, me flokë të gjatë, e cila flitte me zâ të naltë dhe gjeste të shumta. Vizitorët dhe të burgosurit ishin të detyruem me folë me zâ të naltë për shkak të largësis ndërmjet parrakëve. Porsa hyna, zhurma e zaneve, e cila kthehej prej mureve të mëdha e të çveshuna të sallës, drita e fortë, e cila rridhte prej qiellit, kalonte nëpër dritare dhe derdhej në sallë, shkaktuen tek unë lindjen e njëfarë vilanije. Qelija ime ishte më e qetë dhe më e errët. M'u deshtën disa sekonda derisa u mësova. Më në fund pashë qartas çdo fytyrë veç e veç midis ditës. Vuna re se në fund të koridorit ishte ulë një roje, midis dy parrakëve. Shumica e të burgosurve arabë, poashtu edhe familjet e tyne, ishin ulë përballë njani tjetrit kambëkryq. Ata nuk bërtitshin. Me gjithë zhurmën, ata ishin në gjendje me ndëgjue njani tjetrin, edhepse flitshin me zâ t'ulët. Murmurisja e tyne e shurdhët, e cila përhapej nga poshtë, formonte njëfarë basi, i cili vijonte nëpërmjet bisedimeve që kryqzoheshin reciprokisht përmbi kokën e tyne. Të gjitha këto i vuna re për bukuri, tue iu afrue Maris. E mbështetun mbi parrakët, ajo qeshte me gjithë fuqi. Pashë se ishte shumë e bukur, porse këte nuk munda me i thanë.

„Pra?” më tha ajo me zâ shumë të naltë.

„Qe, pra.” — A je mirë, a ke krejt çka të duhet?”

— „Po gjithëçka”.

Heshtëm, kurse Marija qeshte gjithnji. Ajo grue trashamane uluronte në drejtim të fqiut tim, me gjasë burrit të vet, një njeri vigâ bjond që kishte një shiqim të

mpreftë. Ky ishte vazhdimi i një bisede të nisun qysh më parë.

„Zhana nuk donte me e marrë”, bërtitte ajo me gjithë fuqi. „Po, po”, thonte burri.

„I thashë do ta marrish patjetër, pora të dalish ti, mirëpo ajo përsëri nuk po don me e marrë.”

Marija bërtitte nga ana e vet se Rejmoni më bante të fala, kurse unë i thashë: „Të fala paç”. Zanin tim e mbuloi ai i fqiut, i cili pyette „A është shëndoshë e mirë”. E shoqja e tij qeshi tue thanë se „kurr s'ka qenë më mirë se tash.” Fqiu im nga e majta, një burrac i ri, me duer të bukura, nuk flitë fare. Vuna re se ndodhej përballë asaj plake të shkurtë dhe se që të dyja shiqojshin njana tjetrën pa ia nda. S'kisha kohë me i vërejtë edhe më, sepse Marija më tha me zâ të naltë se duhet të shpresoj. I thashë: „Po”. Njiherit e këqyra dhe m'u shtue dëshira që t'i shtrëngojsupat e saj përfundi fustanit. Më kishte marrë malli për at pëlhurë të hollë dhe nuk dijsa mirëfilli se çka duhet të shpresojsha jashtë vehtes. Mirëpo, Marija deshti me e thanë këte pa fije dyshimi, sepse qeshte pa ia nda. Ia pashë vetëm shkëlqimin e dhambëve dhe rrudhat e vogla rreth e përçark syve të saj. Bërtiti rishtas: „Do të lirohesh dhe do të kunorzohemi!” Iu përgjegjja: „Ta merr mendja?”, mirëpo këte e thashë vetëm sa me folë diçka. Atëherë tha shumë shpejt dhe me zâ të naltë po, se do të lirohem dhe se do të lahem përsëri. Mirëpo ajo grue uluronte nga ana e vet dhe thërriste se kishte lanë një shportë të shkruesi. Numroi një nga një çka kishte vendosë në të. Ishte nevoja me kontrollue mirë, sepse krejt ato kushtojshin shumë shtrëjtë. Fqiu im tjetër dhe e ama e shiqojshin njëri tjetrin edhe më. Murmurisja e Arabëve vijonte përfundi nesh. Përjashta dukej sikur drita e kishte zgjavue zgavrën.

Ndjeva se diçka nuk jam mirë dhe deshta me shkue. Zhurma më bante keq. Nga ana tjetër dojsa me shfrytzue pranin e Maris. Nuk dijsa se sa kohë ka që isha këtu. Marija flitë përkitazi me punën e vet dhe qeshte pa ia nda. Murmurisja, britma, bisedimet kryqzoheshin ndërmjet veti. E vetmja ujdhesë e heshtjes ndodhej pranë meje, te ky burrac i ri dhe ajo plakë, të cilët këqyrshin njëri tjetrin. Dalngadalë i çojshin Arabët. Porsa doli i

pari, heshtën që të gjithë. Plaka ë shkurtë iu afrue parmakëve, njiherit roja dha shëj të birit të saj. Ai tha: „Lamtumirë, nanë” kurse ajo ia zgjati duert ndërmjet dy parmakëve për me i dhanë një shëj të ngadalshëm dhe të gjatë.

Ajo shkoi. Në ndërkohë hyni një burrë me kapelë në dorë dhe zu vendin e saj. Sullën një të burgosun dhe këta filluen me bisedue me gëzim, por me gjysëm zani, sepse dhoma u qetsue përsëri. Erdhën me e çue fqijun tim të djathtë, ndërkaq e shoqja e tij tha tue mos e ulë fare zarin, thuese nuk kishte vu re që tash e mbas s'kishte nevojë me bërtitë: „Kij kujdes për vehte dhe rueju”. Mandej m'erdhi radha mue. Marija më dha shëj se më puthte. Para se me u zhdukë, u ktheva. Ishte e palëvizshme me fytyrë të mbështetun për parmak, po me at qeshje të shtrime dhe të shtangueme.

Pak më vonë mora letër prej saj. Dhe tue fillue prej këtij momenti filluen sendet për të cilat nuk dëshiroj të flas kurr. Sidoqoftë s'ka qenë dashtë me teprue dhe kjo më lehtësonte më tepër se të tjerët. Në fillim të burgimit tim, gjâja që më mundonte më së shumti ishte fakti se mendojsha si njeri i lirë. Për shembull, më mirrte malli të jem në plazhë dhe të zdirgjem drejt detit. Sa herë që parafytyrojsha shushuritjen e valëve të para përfundi shputave të mija, të zhytunat e trupit n'ujë dhe nji fare çlirim që ndiejsha me këtë rast, menjherë ndiejsha afërsin e madhe të mureve të burgut tim. Mirëpo, kështu vijoi vetëm disa muej. Mbas kësaj mendojsha vetëm si i burgosun. Pritsha shetitjet e përditshme, të cilat i bájsha n'oborr ose vizitën e avokatit tim. Gjithë kohën tjetër e kam nda për bukuri. Atëherë më shkante mendja shpeshherë që sikur të më detyronte dikush të jetoj në trungun e thamë të një lisi, pa kurrfarë mjeshtrije vetëm të shiqoj kupën e qiellit përmbi krye, pak nga pak kisha me u mësue me jetue edhe ashtu. Kisha me pritë fluturimin e zogjve ose të ndeshunit e reve, sikurse këtu që i pritsha kravatat e çuditshme t'avokatit tim dhe sikur n'at botë tjetër, pritsha me durim ditën e shtunë, për të përfaque trupin e Maris. Mirëpo, po të mendoj si duhet, unë nuk jam në trungun e thamë. Këtu kishte njerëz edhe më fatkeq se unë. Më në fund edhe nana ime mendonte kështu,

edhe ajo përsëritte shpeshherë se njeriu më në fund mësohet me çdo gjë.

Mirëpo, unë nuk shkojsha aq larg zakonisht. Muejt e parë mërzhitesha shumë. Porse, shi mundimi që duhet të bëjsha më ndihmonte që t'i ngrysi. Më mundonte, bie fjala, dëshira për gra. Kjo ishte një gjë krejt e natyrshme, sepse unë isha i ri. Asnjherë nuk mendojsha vetëm në Marin. Mirëpo, mendojsha aq shumë në një grue, shumë gra, të gjitha ato që i njihsha, në të gjitha rrethanat që i kam pasë dashtë, kështuqë qelija ime mbushej me të gjitha këto figura dhe popullzohej me dëshirat e mija. Deri me njëfarë mase, kjo më lëndonte drejt peshimin. N'anë tjetër, kjo gjë ma rrëmbente kohën. Më në fund përfitova dashurin e gardien-shefit, i cili shoqëronte gjellëbasin tonë me rastin e ndamjes s'ushqimit. Ai më foli më së pari për gra. Më tha se kjo ishte gjëja e parë në çka ankoheshin edhe të tjerët. I thashë se edhe unë jam sikurse ata dhe që po më duket se ky qëndrim është i padrejtë. „Mirëpo, tha ai, më për këtë arsye ju burgosin.

— Qysh për këtë arsye? — Po pra, liri i thonë kësaj. Jua mohojnë lirin.” Kurrë nuk më ka shkue mendja për një gjë të tillë. I jipsha të drejtë: „Asht e vërtetë, i thashë, atëherë çka do t'i mbetej dënimit? — Po duket se ju po i kuptoni si duhet sendet. Të tjerët nuk po marrin vesh. Më në fund ata e ngushllojnë vetvehten.” Mandej gardieni shkoi.

Ishte edhe çashtja e duhanit. Kur rashë në burg, ma muerën rrypin, lidhset e këpucëve, kravatën dhe gjithë çka kisha nëpër xhepa, veçanërisht cigaret. Njihërë, kur isha në qeli, kërkova të m'i kthejnë këto, por m'u përgjegjën se kjo është e ndalueme. Ditët e para m'ishin të mundimshme. Kjo gjë më mundonte më së shumti. Thithsha copëzat e dërrasave, të cilat i pritsha prej dërrasave të shtratit tim. Krejt dita më shkonte me neveritje. Nuk kuptojsha pse ma ndalojshin atë çka nuk i damton askujt. Më vonë kuptova se kjo ishte një pjesë e dënimit. Mirëpo, atëherë u çmësova më dhe kjo gjë s'ishte më dënim për mua.

Po t'i heqim më një anë këto gjana të pakëndshme, nuk e ndiejsha vehten gjithëq fatzi. Po e përsëris edhe njihërë, i gjithë problemi qëndronte në faktin se si e qysh

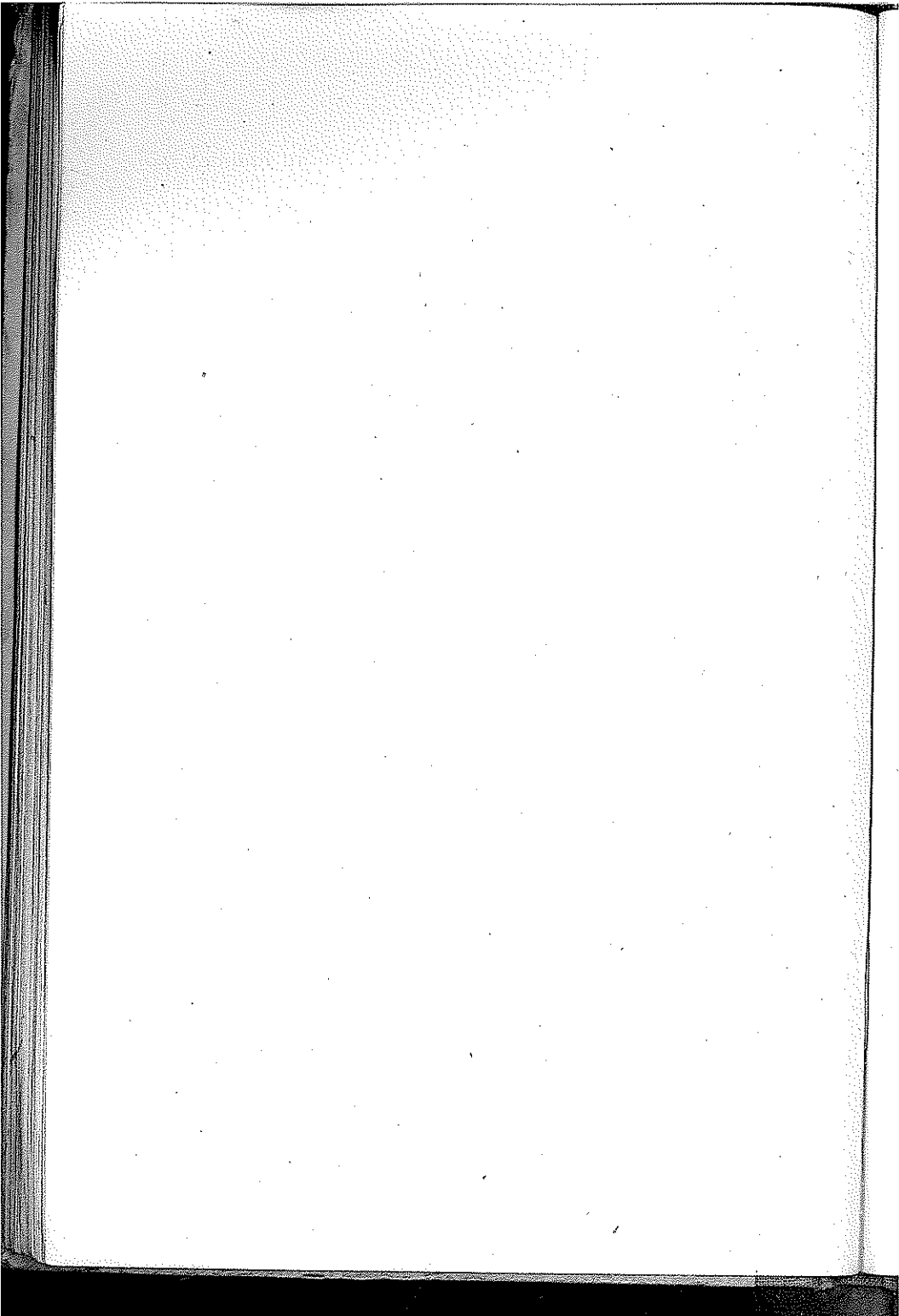
me e gjetë mënyrën për ta kalue kohën. Nuk mërzhitesha më ç'prej atij momenti kur mora vesh me i përtri kujtimet. Herëmbas-here fillova me mendue për dhomën time dhe, me mend shkojsha prej një kandi në tjetrin për të shkue atje tue numrue me mend të gjitha ato sende që ndodheshin në rrugën time. Në fillim kjo gjë mirrte fund shpejt. Mirëpo, sa herë që fillojsha këte, përsëri, më zgjatte më tepër. Më kujtohej çdo pjesë e orëndive, dhe, ndërmjet tyne, çdo send që ndodhej në to, dhe, midis sendeve, çdo hollsi, sa i përket hollsave, më kujtoheshin stolit, të plasunat, skajet e damtueme, ngjyra e tyne ose sipërfaqet e vrazhta. Po n'at kohë përpiqesha të mos humbsha fillin e orëndive të mija, t'i numrojsha një nga një. Në këtë mënyrë, mbas disa javësh isha në gjendje me kalue orë të tana vetëm tue numrue sendet që ndodheshin në dhomën time. Sa më shumë që mendojsha aq më tepër më kujtoheshin sendet e panjoftuna dhe të harrueme. Atëherë kuptova se njeriu që ka jetue të paktën një ditë, do të mundte me jetue edhe njëqind vjetë në burg. Do të kishte mjaft kujtime sa mos me u mëzitë. Në një pikë-pamje, kjo ishte një përparsi e madhe.

Ishte edhe çashtja e gjumit. Në fillim natën flejsha fort pak, kurse ditën aspak. Dalingadalë netët i kalojsha më lehtë, gjithashtu edhe ditën mundsha me fjetë. Mund të them se muejve të fundit flejsha nga gjashtëmbëdhjetë ose tetëmbëdhjetë orë në ditë. Pra, më mbesin vetëm edhe gjashtë orë t'i tresi në të ngranun, nevoja natyrore, kujtime dhe tregimet mbi Çekoslovakun.

Ndërmjet dyshekut prej kashte dhe dërrasave të shtratit pata gjetë një copë gazete me të vërtetë të vjetër, të verdhë dhe të tejdukshme gati të ngjitur për pëlhurë. Në të bëhej fjalë për njëfarë ngjarje, fillimi i së cilës mungonte dhe që me gjasë do të ketë ngja në Çekoslovakia. Një njeri ishte nisë prej një katundi çekoslovak për të fitue. Mbas njëzet e pesë vjetësh ishte kthye si pasanik me një fëmë dhe gruen. E ama dhe e motra e tij mbajshin një hotel në vendlindjen e tyne në katund. Me qëllim që t'i befasoj, ai la gruen dhe fëmën e vet në një ndërtesë tjetër dhe shkoi tek e ama, e cila nuk mundi me e njoftë kur hyni. Sa për mahi, ai kërkoi me zanë një dhomë. Ua tregoi të hollat që kishte. E ama dhe e motra e vranë natën me

çekan, me qëllim që t'ia vjedhshin të hollat. Mandej hodhën kufomën e tij në lum. Në mëngjes erdh grueja e tij dhe zbuloi gjithë këtë gjë, megjithë që nuk dinte identitetin e udhtarit. E ama kishte varë vehten. E motra kishte këcye në pus. Me siguri do ta kem lexue nja njimijë herë këtë tregim. Nga një anë, ai m'ishte i pabesueshëm. N'anë tjetër, ishte i natyrshëm. Sidoqoftë, m'u dukte se udhartari e kishte meritue këte deridiku dhe që kurr s'duhet me u mahitë në këtë mënyrë. Kështu kalonte koha me gjum, kujtimet, leximin e tregimit dhe ndërrimin e dritës dhe errësinës. Diku më kishte ra me lexue se në burg njeriu humb perceptimin e kohës. Mirëpo, e gjithë kjo nuk kishte gjithë kuptim për mue. Nuk kuptojsha se deri në ç'masë ditët mund të jenë në të njëjtën kohë edhe të gjata edhe të shkurta. Të gjata për të jetue, por aq të zgjatuna sa që më në fund derdheshin në njana tjetrën. Këtu ato i kanë humbë emnat e veta. Fjalët dje ose sot qenë të vetmet që nuk e kishin humbë kuptimin e vet për mue.

Kur një ditë prej ditësh roja më tha se ndodhesha këtu tash pesë muej, unë i zuna besë, porse nuk e kuptova. Kjo ishte për mue po ajo ditë përherë, e cila zbardhte në qelin time dhe po ajo njollë që më ndiqte. At ditë, mbasi duel, gardieni, u këqyra në porcionin tim të hekurt. M'u duk se fytyra ime ishte serioze, deri edhe atëherë kur provova me qeshë. E tunda para vehtes. Buzëqesha, kurse ajo ruejti po at pamje të rreptë dhe të zymtë. Dita ishte në të ngrysun e sipër, edhe kjo ishte kohë për të cilën nuk kisha dëshirë me folë, kohë pa emën, kur përhapej zhurma e mbramjes nga të gjitha katet e burgut tue u shndërrue në një kortezh heshtjeje. Iu afrova dritare së vogël dhe në dritën e mbrame këqyra edhe njëherë fytyrën time. Ajo ishte kurdoherë serioze, atëherë përse të çuditem, mbasi n'at moment unë kisha at pamje? Por njëherës për herë të parë mbas sa muejsh, ndjeva fare mirë kumbimin e zanit tim. Njofta po at zâ, i cili tash sa kohë po më jehon në vesh dhe atëherë mora vesh se gjatë gjithë asaj kohe paskam qenë tue folë me vehte. Atëherë më ra ndërmend se çka më pat thanë infermierja me rastin e vorrnimit të nanës. Jo, nuk kishte zgjidhje tjetër dhe askush nuk mund të marri as me mend se si duken mbramjet nëpër burgje.

III

Mund të them se një verë e zavendsonte tjetrën, shumë shpejt. E dijsa se porsa të fillojë vapa e madhe, papritmas do të ndodhte diçka e re me mua. Çashtja ime ka qenë caktuar për mbledhjen e fundit të porotës kjo mbledhje mirrte fund bashkë me qershorin. Proceset fillojshin jashtë në valën e diellit. Avokati im më bindte se ky nuk do të zgjatte më shumë se dy deri tri ditë.

„Për më tepër, shtoi ai, gjyqi është i detyruar me nxituar, mbasi çashtja jonë nuk është më e rëndësishmja në atë sesion. Një gjykim tjetër, që ka të bëjë me vrasjen e t'jatis, do të mbahet fillimisht mbas këtij”.

N'orën shtatë e gjysmë erdhën me më marrë me veturën e burgut dhe më çuen në gjyq. Dy gjindarmë më futën në një dhomë të vogël, së cilës i vinte era myk. Pritëm t'ulur para një dore, mbrapa së cilës ndiheshin zane, thirrje, rraplima e karrigave dhe të gjitha ato trazime që m'i kujtojshin ato të kremit të lagjes, ku mbas koncertit bëhej rregullimi i sallës me qëllim që të mund zhvillohet vallzimi. Gjindarmët më thanë se duhet të pres pak, kurse një prej tyre më zgjati një cigare, të cilën e refuzova. Pak më vonë më pyeti „a po kam frigë”. Unë iu përgjegja se jo. Për më tepër, deridiku më interesonte me pa atë proces. Këtu s'kam pasë rast me pa kurr gjatë jetës sime: „Po, tha gjindarmi tjetër, por kjo më në fund më merr fund me lodhje.” Pak më vonë kumboi një zile e vogël në dhomë. Atëherë më i hoqën prangat. Hapën derën dhe më çuen në bankën e të pandehunve. Salla ishte plot e përplotë. Megjithatë perdet, aty këtu depërtojshin rrezet e diellit dhe ajri ishte i zabullueshëm. Dritaret ishin të mbyllura. U ula dhe gjindarmët më rrethuan nga çdo

anë. N'at moment pashë një varg fytyrash para vehtes. Më shiqojshin që të gjithë: kuptova se ata ishin porotnikët. Mirëpo, nuk mund të them se në çka ndryshojshin prej njani tjetrit. Kisha mbresë: se ndodhem para ndonji banke të tramvajit dhe gjithë këta udhtarë të panjoftun përgjoishin njeriun e ardhun rishtas, për të dallue në të diçka qesharake. E diç fare mirë se ky ishte një mendim i gabueshëm, sepse nuk kërkujshin me zbulue asgjë qesharake, por kriminelin. Megjithate, ndryshimi nuk është gjithaq i madh, e mue më lindi mu kjo ide.

Qesh pak a shumë i habitun prej gjithë këtyne njerëzve të tubuem në këtë sallë. Vërejtja edhe më gjykatoren, por nuk munda me dallue asnjë fytyrë. E diç fare mirë se në fillim nuk çajsha kryet gjithaq që gjithë këta njerëz shtyheshin me qëllim që të munden me më pa. Rëndom, njerzit nuk interesoheshin për personalitetin tim. M'u desht një mundim bukur i madh derisa kuptova se unë isha shkakhtar i gjithë këtyre shqetsimi. I thashë një gjindarmi: „Gjithë ky rrëmet!” M'u përgjegj se këte e kanë shaktue gazetaret dhe më tregoi një grumbull njerzish, të cilët qëndroishin në kambë para tryezës, përballë bankës së porotnikëve. Më tha: „Qe ku janë.” Pyeta: „Kush?” Ai shtoi: „Gazetarët.” E njipte njani prej gazetarëve, i cili e diktoi mu në këtë moment dhe u nis drejt nesh. Ky ishte një burrë në moshë, simpatik, me fytyrë të rrudhun. E shtrëngoi dorën e gjindarmit për zemërsisht. Në këtë moment vuna re se shiqimet e gjithë këtyne njerëzve filluen me u ndeshë ndërmjet veti, nisën me thirrë njani tjetrin, me bisedue thuese ndodheshin në ndonji klub, ku njerzit e ndiejnë vehten të lumtun që kanë rast me u takue me njerzit e po t'asaj dore. Gjithashtu i sqarova vehtes sime at mbresë të çuditshme që më përfshiu me at rast, në lidhje me atë se isha i tepërt, si njeri i paftuem. Ndërkaq, gazetari m'u drejtue tue buzëqeshë. Më tha se shpresonte që puna ime do të shkojë mbarë. Iu fala nderës, kurse ai shtoi: „A dini çka, na e kemi tejzmadhue pak çashtjen tuej. Vera është një sezonë e vdekun për gazetaret. Vetëm çashtja e juej dhe ajo e vrasjes së t'et vyejtën diçka.” Mandej ma tregoi, në grupin prej kah u largue pak më parë, një bamirës të shkurtë, i cili i gjasonte një bukule së majme, me syza shumë të mëdha me rrathë të zezë. Më tha se ai ishte ko-

respondent special i një gazete të Parisit: „Në të vërtetë, ai nuk ka ardhë për ju, porse, mbasi është i ngarkuem të jap raport përkitazi me procesin e vrasjes së t'et, kanë kërkuar prej tij që të dërgojë raport telegrafik në lidhje me gjykimin tuej.” Për pak deshta t'i falem nderës edhe për këte, mirëpo, më shkoi mendja se kjo do t'ishte një punë për të qeshë. Më përshëndeti përzemërsisht me dorë dhe u largue prej nesh. Pritëm edhe disa minuta.

Avokati im erdhi i veshun me rrobe zyrtare, rreth e përçark tij ishin shumë kolegë të tij. U nis drejt gazetarëve dhe u përshëndet me ta. Ata mahiteshin, qeshëshin dhe dukeshin fare të disponuem, deri n'at moment kur jehoi kumbona në gjykatore. Që të gjithë u ulën përsëri nëpër vendet e veta. Avokati im erdhi tek unë, ma shtrëngojë dorën dhe më këshilloi t'u përgjigjem pyetjeve të bame shkurt, të mos ndërmarri kurrëgjâ n'initiativën time dhe që për çdo gjâ tjetër të mbështetem në te.

N'anën e majtë ndëgjova krikllimën e një karrige, të cilën e luejti vendit dikush, e pashë një burrë të gjatë e të thatë, të veshun me rrobe të kuqe, që mbante një monokël. Mbi at karrigë u ul ai, tue rregullue me kujdes te-shat e veta. Ky ishte prokurori. Ekzekutuesi i gjyqit para-lajmëroi se porota ishte tue ardhë. Po n'at moment dy ventilatorë të mëdhej filluen të zukasën. Tre gjykatës, dy të veshun me rrobe të zeza, kurse njani me të kuqe, hynë bashkë me dosjet dhe iu drejtuen me nxitim tribunës, e cila mbisundonte gjithë sallën. Burri i veshun me rrobe të kuqe u ul në fotelen që ndodhej në midis vendosi kapelën e vet para vehtes, fshiu rrashtën e kres së vet të vogël lakuriqe me një shamë dhe deklaroi se u hap gjykimi.

Gazetarët tashmâ i mbajshin pendët e veta në dorë. Që të gjithë dukeshin gjakftohtë dhe ngapak përbuzës. Mirëpo, njani sish, shumë i ri, i veshun me një fanellë të përhimë, me një kravatë të kaltërt, vendosi pendën e vet para vehtes dhe nisi me më vëzhgue. Në fytyrën e tij pak a shumë asimetrike pashë vetëm dy sy, shumë të kthjelltë, të cilët më vështroshin me vërejtje, tue mos shprehë kurrëgjâ që mund të përkuqizohet në këtë ose n'at mënyrë. Ndërkaq, unë fitova përshtypjen sikur isha tue vërejtë vetvehten. Ndoshta për këtë arsye nuk kuptojsha si duhet

të gjitha ato që ngjanë mâ vonë, sepse nuk i njifsha doket e këtij vendi, punën e vështirë të porotnikëve, pyetjet që ia shtronte avokatit, prokurorit dhe porotës kryetari i gjyqit (çdo herë krenat ktheheshin në të njajtën kohë në drejtim të kryesis), leximi i shpejtë i padis, ku njofta emnat e vendeve dhe të vehtjeve dhe pyetjet e reja, drejtue avokatit tim.

Mirëpo, kryetari tha se mâ së pari do të mirren në pyetje dëshmitarët. Ekzekutori i gjyqit lexoi emnat, të cilët ma tërhoqën vërejtjen. Prej mesit të publikut, që pak mâ parë s'kishte ndonji trajtë të caktueme, pashë se si po çohen një nga një dhe mandej po zhduken nëpër një derë të dorës së dytë: drejtori dhe portieri i strehimores, plaku Toma Pere, Rejmoni, Masoni, Salamano, Marija. Kjo më dha një shëj të vogël shqetsimi. Më vinte çudi si nuk munda me i pá mâ përpara Selestin, i cili u ngrit në kambë i mbрами, porsa u thirr emni i tij. Pranë tij njofta at grue të vogël e të mirë të restorantit me xhaketën dhe shprehjen e qartë dhe të vendosun të fytyrës së saj. Ajo më shiqonte me rreptësi, porse unë nuk kisha kohë për përsëatje, sepse kryetari tashmâ e mori fjalën. Tha se tash do të fillojë gjykimi i vërtetë dhe që e shifte si të tepërt me ia tërheqë vërejtjen publikut që ta mbajë në mënyrë të paanshme gjykimin rreth një padije, të cilën dëshiron me e shqyrtue objektivisht. Dënimi, të cilin do ta caktojë porota, do të jetë në pajtim me frymën e drejtësis dhe se salla do të zbrazet menjihërë në rast se do të shpërthejë qoftë edhe incidenti mâ i vogël.

Vapa vinte tue u shtue përherë mâ tepër, dhe vuna re se si të pranishmit në sallë freskoheshin me gazeta. Kjo shkaktonte një zhurmë të përhershme të letrës së ndrydhun. Kryetari dha njëfarë shëji dhe portjeri sollti tri veritese të thuruna prej kashte, të cilat filluen t'i përdorin menjihërë të tre gjykatsit.

Procesi im filloi menjihërë. Kryetari më pyette qetas, deri edhe si m'u dukte, me një nuancë përzemërsije. U detyrova të recitoj përsëri identitetin tim dhe me gjithë kët ngacmim të pakandshëm për mue, pashë se kjo ishte një gjâ krej e natyrshme, sepse do t'ishte një punë bukur e padrejtë me dënue një njeri në vend të një tjetri. Mandej

kryetari filloi me tregue veprën time, tue m'u drejtue me këto pyetje mbas çdo fjalije të tretë: „A është kështu?” Përgjigjesha çdo herë: „Siurdhnoni, zotni kryetar”, simbas udhëzimeve t'avokatit tim. Kjo gjë shkoi gjatë, sepse kryetari përfshinte shumë hollsi me tregimin e vet. Gjatë gjithë kësaj kohe gazetaret shkrueshin vijimisht. Në vehten time ndiejsha shqimet e atij më të riut ndërmjet tyne dhe ato t'automatit të vogël. Banka e tramvajit ishte kthye krejtishtë në drejtim të kryetarit. Ky kolle, shfletonte dosjen e vet dhe kthehej kah unë tue u freskue me veritës.

Më tha se tash ishte nevoja me kalue n'ato pyetje, të cilat ne e parë dukeshin sikur nuk kanë të bëjnë fare me çashtjen time, por që ndoshta përkojnë shumë afër me te. Kuptova se donte me folë edhe më në lidhje me nanën time dhe njëherësh ndjeva se sa fort më mundonte një gjë e tillë. Më pyeti pse e kisha vendosë nanën në strehimore. Iu përgjegja sepse nuk kisha të holla për me e mbajtë dhe me u kujdesue për te. Më pyeti a më ka ardhë keq për këtë gjë, kurse unë iu përgjegja që as unë as ime amë nuk pritshim më kurrëgjë prej njani tjetrit, për më tepër prej askujt dhe se që të dy qemë mësue me jetën tonë të re. Atëherë kryetari tha se nuk do të insistonte më rreth kësaj pike dhe pyeti prokurorin a dëshironte më më bënë ndonji pyetje.

Ky më ktheu gjysmën e shpinës së vet, mandej deklaroi se me autorizimin e kryetarit, kishte dëshirë me marrë vesh a isha kthye në burim vetëm, me qëllim që ta vritsha Arabin. „Jo” thashë. „Atëherë, pse ka qenë i armatosun dhe pse është kthye mu n'at vend?” I thashë se kjo ngjau rastësisht. Atëherë prokurori theksoi me një akcent të keq: „Këto i pata tash për tash.” Fill mbas kësaj qe pak i hutuem, të paktën mue m'u duk ashtu. Mbas disa këshillimesh, kryetari deklaroi se po ndërprehet procesi dhe se do të vijojë mbasdite për shkak të të marrunit në pyetje të dëshmitarëve.

S'kisha kohë me mendue. Më morën, më hypën në vehturën e burgut dhe më çuen në burg, ku hangra bukë. Mbas një kohe shumë të shkurtë, porsa ndjeva se isha i lodhun, erdhën përsëri me më marrë; çdo gjë u përsërit rishtas dhe unë e pashë vehten po n'at sallë, para po atyne

njerëzve. Vetëm se vapa ishte edhe më e madhe dhe si me ndonji mrekulli, secili prej porotnikëve, prokurori, avokati im dhe disa gazetarë ishin pajisë gjithashtu me veritëse prej kashë. Gazetari i ri dhe grueja e shkurtë ishin aty përherë. Mirëpo, ata nuk filladiteshin dhe më shiqojshin pa bënë zë.

Fshina djersën që ma mbulonte fytyrën dhe vetëm atëherë, mbasi ndjeva se po e thërrasin drejtorin e strehimores, erdha në vehte dhe pashë se ku dhe në çfarë pozite ndodhesha. E pyetën a ankohej ime amë kundër meje dhe ai u përgjegj se po, por që kjo ishte shprehja e njerëzve të strehimores që t'ankohen kundër t'afërmeve të vet. Kryetari kërkoi që të përcaktojë saktësisht a ma shifte ajo për të madhe që e kisha vendosë në strehimore, kurse drejtori tha përsëri se po. Por kësaj radhe nuk shtoi kurrëgjâ. Në pyetjen e dytë u përgjegj se është habitë me gjakftohtësin time ditën e vorrimit. Atëherë e pyetën çka kupton me fjalën gjakftohtësi. Drejtori i uli syt dhe tha se nuk kam dashtë me e pënë nanën, e vdekun, nuk kam qe aspak dhe se jam nisë menjherë mbas vorrimit pa u lut mbi vorrin e saj. E habitë edhe një gjâ: nëpunësi i entit për vorrim i tha se unë nuk kam dijtë as moshën e nanës sime. Për një çast mbretnoi qetsija, ndërsa kryetari e pyeti a është e vërtetë kjo që thojshin për mue. Mbasi drejtori nuk e mori vesh pyetjen, ai i tha: „Kështu e do ligji.” Mandej kryetari pyeti prokurorin a dëshiron me i bënë ndonji pyetje dëshmitarit, kurse prokurori klithi: „Jo, jo, mjafton me kaq”, me një shiqim aq të gëzueshëm dhe ngadhënjyes drejt meje sa që unë, për herë të parë mbas kaq vjetësh, ndjeva një dëshirë të marrë me ia plasë vajit, sepse pashë sa fort po më urrejshin të gjithë këta njerëz. Mbasi pyeti porotën dhe avokatin tim a kanë me bënë ndonji pyetje, kryetari filloi me e marrë në pyetje portierin. Përsëriti po at ceremoni edhe për të, sikurse edhe për të tjerët. Tue u afrue portieri më shiqoi dhe mandej m'i ktheu syt. U përgjigjej pyetjeve që i bëjshin. Tha se nuk kam dashtë me pënë nanën, kam pi duhan, kam fjetë dhe kam pi qumësht me kafe. Atëherë ndjeva diçka që e shqetsoi krejt sallen dhe për herë të parë kuptova se isha fajtor. Kërkuen që portieri të përsërisi ate në lidhje me qumështin me kafe dhe duhanin. Prokurori më shiqoi me një shprehje të thellë ironije në sy.

Në këtë moment avokati im pyeti portierin a ka pi duhan edhe ai bashkë me mue. Mirëpo, prokurori kundërshtoi me ashpërsi këtë pyetje: „Kush është kriminel këtu dhe çfarë metodash janë këto që synojnë me i përlye dëshmitarët, për të zvogluar vlefë të dëshmisë së tyre, e cila, me gjithë këtë, mbetet dërmuese!”

Megjithatë, kryetari kërkoi që portieri t'i përgjigjet pyetjes së bame. Plaku tha krejt i habitun: „Po shof se e kam gabim. Mirëpo, unë nuk guxova me refuzue cigaren që ma ofroi zotnija”. Në fund më pyetën a kam me shtue diçka: „Kurgjâ, u përgjegja, vetëm po them se dëshmitari ka të drejtë. Asht e vërtetë se ia kam ofruar një cigare.” Atëherë portieri më shiqoi pak me habi dhe me njëfarë mirënjohje. Nguronte, por, më në fund tha se ai ma kishte ofruar qumështin me kafe. Avokati im ngadhnjeu me buçitje dhe tha që këte duhet ta marrin parasysht porotnikët, mirëpo prokurori gjëmoi përmbi krenët tanë dhe tha: „Po, zotni porotnikët do ta marrin parasysht këte. Ata do të përfundojnë se një i huej ka mundësi me ofruar kafën, por ka qenë dashur që i biri ta refuzojë para trupit të asaj që ia ka falë jetën. Portieri u kthye përsëri në bankën e vet:

Kur i erdhi radha Toma Pereut, portieri i gjyqit u detyruar me e mbajtë për krahu deri te vendi i rrethuem. Pereu tha se e njëjta fare mirë nanën time dhe se më kishite pë më vetëm njëherë, ditën e vorrimit. E pyetën çka kam bërë at ditë, kurse ai u përgjegj: „Më besoni, e kam ndier vehten shumë keq. Atëherë s'kam pë kurgjâ. Pikëllimi më i verbosur syt. Për arsye se ky qe për mue një pikëllim i thellë. Deri më ka ra të fiktë. Atëherë nuk kam pasë mundësi me e pë zotnin.” Atëherë prokurori e pyeti a më ka pë të paktën tue derdhë lot. Pereu u përgjegj se jo. Prokurori tha atëherë: „Zotni porotnikët do t'i marrin parasysht të gjitha këto.” Mirëpo, avokati im u zemruar. E pyeti Pereun me një ton, i cili më'u duk i tepruem: „A ka pë se nuk kam derdhë lotë.” Pereu tha: „Jo”. Publiku qeshi, kurse avokati im tue përvjelë njanin krahu të vet, tha me një zë të vendosur: „Qe pamja e këtij gjykimi. Çdo gjë është e vërtetë e prap kurgjâ s'është e vërtetë!” Prokurori u mrror dhe filloi me shpue me laps titujt e dosjeve të veta.

Mbas një ndërpreme, që zgjati pesë minuta, gjatë së cilës avokati më tha se çdo gjë po vete mbarë, e morën në

pyetje Selestin, të cilin e kishte thirrë mprojtja. Mprojtja, isha unë. Selesti shiqonte herë mbas here kah unë dhe e rrudhte me dorë kapelën e vet prej panamës. Ishte veshë, me rrobe të reja, të cilat i bante të dieleve kur shkojshim herë mbas here me i shique vrapimet e kuajve. Besoj se nuk ka mundë me vu kravatën e vet, sepse kishte vetëm një sumbull të remtë, me të clën mbërthente këmishën e vet. E pyetën a jam klienti i tij, kurse ai tha: „Po dhe njëherësh e kam edhe mik”; në pyetjen se çka mendon për mue, u përgjegj se jam burrë; kur e pyetën se çka kuptonte me këtë fjalë, u përgjegj se domethanjen e saj e din krejt bota; në pyetjen a i ka ra me ndëgjue se kisha ra në burg dinte vetëm një send që unë nuk flitsha atëherë kur s’kisha se çka me thanë. Prokurori e pyeti a paguejsha me rregull pansionin. Selesti buqëzeshi dhe tha: „Këto kanë qenë sende të dorës së dytë për ne.” E pyetën edhe çka mendonte përkitazi me krimin tim. Atëherë i vendosi duert mbi dërrasat që formojshin kufinin midis sallës dhe porotës dhe u duk se ishte tue përgatitë diçka. Ai tha: „Kjo është për mue një fatkeqsi. Të gjithë e dijnë se ç’do me thanë fatkeqsija. Kjo ju çarmatos. Po pra! Kjo është për mue një fatkeqsi.” Deshti me folë edhe më, por kryetari i tha se kjo mjafton dhe iu fal nderës. Atëherë Selesti u habit pak a shumë. Deklaroi se donte me folë edhe më. Kërkuen që të flasi sa më shkurt. Edhe tash e mbas përsëritte se kjo ishte një fatkeqsi. Atëherë i tha kryetari: „Po pra, mirret vesh, por detyra jonë është të gjykojmë përkitazi me fatkeqsitë kësodore. Ju falënderojmë.” Thuese kreu detyrën e vet me nder, Selesti u kthye atëherë kah unë. M’u duk sikur syt e tij shëndritshin, kurse buzët i dridheshin. Dukej sikur donte me më pyetë se çka mund të bante tjetër për mue. Unë nuk fola gjë, nuk bana kurrfarë gjesti, por për herë të parë gjatë jetës sime kisha dëshirë me e përqaue njeriun. Kryetari i urdhnoi të largohet prej pahis. Selesti u kthye në vendin e vet. Këtu qëndroi deri në fund të gjyqimit, i krrusun pak përpara, me brryla të mbështetun mbi gjyqt, kapelën panama në dorë dhe ndëgjoi çdo gjë që u fol aty.

Hyni Manija. Në krye mbante një kapelë dhe dukej edhe më e bukur. Unë e pëlqejsha më fort kur i lëshonte flokët lirisht. Nga vendi ku ndodhesha, parandiejsha peshën

e lehtë të krahnorit të saj dhe dallova buzën e saj të poshtme, e cila ishte pak a shumë e qitun jashtë. Dukej tepër nevrike. E pyetën menjherë sa kohë ka që më njipte. Ajo përcaktoi kohën qyshkur punonte te na. Kryetari deshti me marrë vesh se si kanë qenë marrëdhënjet tona reciproke. Tha se ka qenë mikështa ime. Pyetjes së dytë u përgjegj se është e vërtetë se ka pasë me u martue me mue. Prokurori, i cili shfletonte dosjen, e pyeti befas qyshkur ka fillue lidhja jonë e ngushtë. Ajo përcaktoi datën. Prokurori shtoi fare me gjakftohtësi se i duket që kjo kishte ndodhë të nesërmen, fill mbas vdekjes së nanës. Mandej më tha me nji fare ironije se nuk donte me insistue rreth një situatë të tillë delikate, se i kuptonte fare mirë skrupujt e Maris, mirëpo (edhe këtu theksimi i tij u egërsue), detyrra e saj ishte të ngrihet mbi të gjitha konvencionalitetet. Pra, kërkoi që Marija t'i spjegojë shkurt ngjarjet e asaj dite, kur u njofta me te. Marija nuk deshti me folë. Mirëpo, para kambënguljes së prokurorit tregoi për lamjen tonë, të shkuemit në kinema dhe kthimin në shtëpin time. Prokurori publik tha se në vijimin e deklaratës së Maris, të dhanun me rastin e të marrunit në pyetje është interesue për programin e asaj dite. Shtoi se edhe Marija vetë do të deklarojë se çfarë filmi çfaqej me at rast. Ajo me të vërtetë, gati me një zâ të ngjirun, tha se ai ka qenë një nga filmat e Fernandelit. Kur ajo tha gjithë çka pat, në sallë mbretnoi qetsija e plotë. Atëherë, prokurori u ngrit në kambë dhe me shumë seriozitet, me një zâ që m'u duk shumë i shqetsuem, tue ma drejtue gishtin e vet tha me zâ t'ultë: „Zotnij gjykatës, një ditë mbas vdekjes së nanës së vet ky njeri është la, ka fillue një lidhje të palejueshme, ka shkue me qeshë tue shique një film komik. Unë nuk kam se çka me shtue tjetër.”

U ul dhe qetsija mbretnoi përsëri. Marija ia plasi vajit dhe tha nuk është ashtu, puna ka qenë ndryshe, se e kanë detyrue me përdhunë të deklarojë të kundërtën e asaj çka kishte në mend, se më njipte fare mirë, dhe që nuk i kam bërë kurrfarë të keqe. Simbas shëjit të kryetarit, portieri e largoi dhe gjykimi vijoi.

Mbas kësaj, mezi e ndëgjuen Masonin, i cili deklaroi se isha njeri i ndershëm „má mirë me thanë. isha njeri i vyeshëm.” Mbas kësaj mezi e ndëgjuen edhe Salamanon,

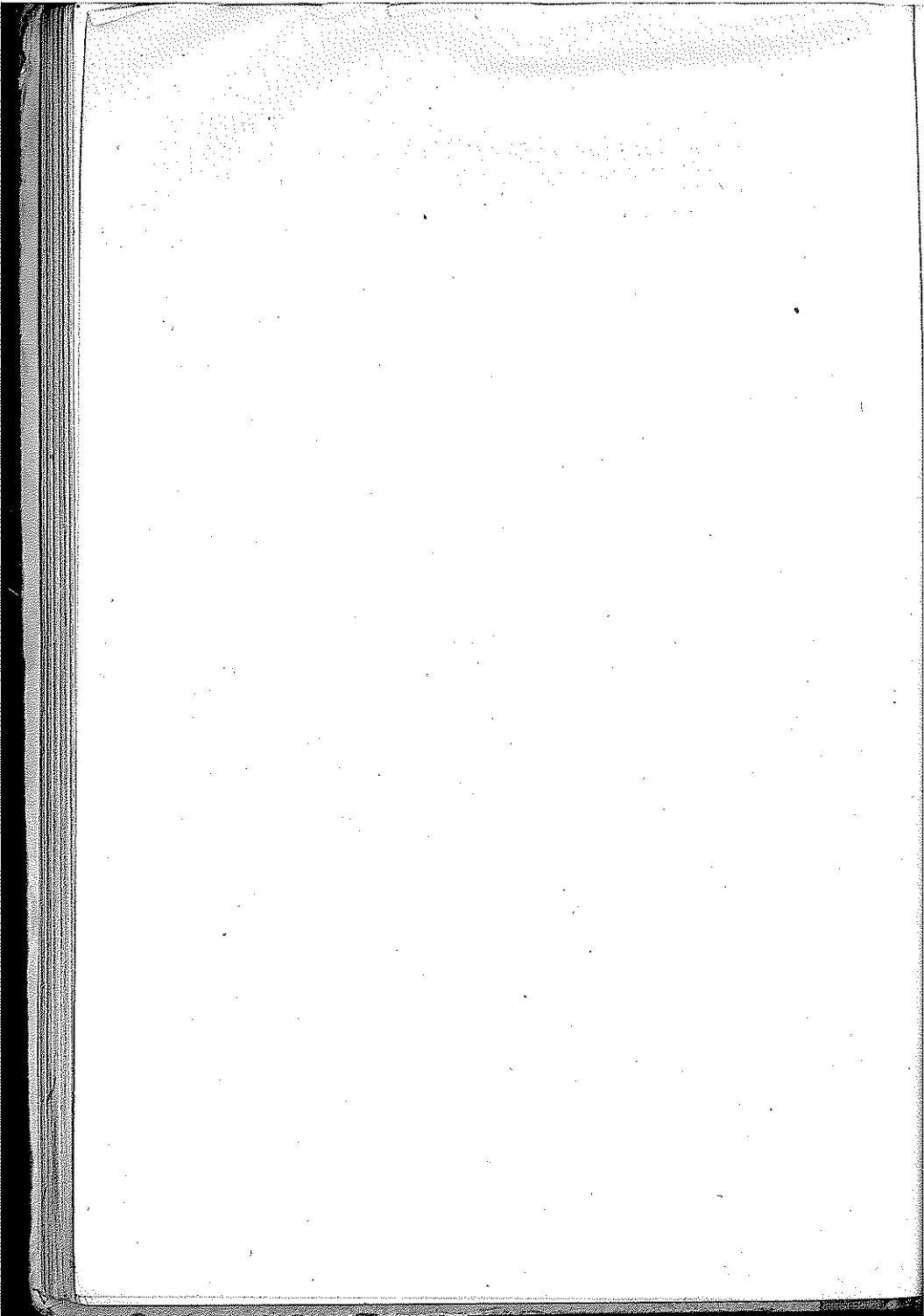
i cili deklaroi se isha sjellë mirë ndaj qenit të tij, kur iu përgjegj një pyetje përkitazi me nanën time dhe mue, tha se nuk kisha se çka me i thanë tjetër nanës dhe që mu për këtë arsye e kisha vendosë në strehimore. „Duhet me e kuptue, duhet me e kuptue, thonte Salamano.” Por, dukej se askush nuk e kuptonte. E çuen.

Mandej i erdhi radha Rejmonit, i cili ishte dëshmitari i fundit. Rejmoni ma shkeli synin dhe tha menjherë se jam i pafajshëm. Mirëpo, kryetari deklaroi se detyra e tij nuk është me çfaqë gjykimin e vet, por me i tregue faktet. Ai ia tërhoqi vërejtjen dhe i tha se duhet të presi më parë t'i bëhet pyetja, e mandej të përgjigjet. Kërkuen që t'i përcaktojë saktësisht marrëdhënjet që kishte me viktimën. Rejmoni shfrytzoj rastin për me thanë se Arabi e pat marrë në sy qyshkur e rrahi motrën e tij. Ndërkaq, kryetari pyeti a ka pasë arsye me urrejtë edhe mue. Rejmoni tha se unë qëllova në plazhë rastësisht. Atëherë, prokurori e pyeti si është e mundun që letra, e cila ishte burimi i kësaj drame, ishte shkruar nga ana ime. Rejmoni u përgjegj se kjo ngjau rastësisht. Atëherë, prokurori hudhi poshtë arsyet e tij dhe shtoi se ky rast ka të bëjë mjaft me krime drejtue kundër ndërgjegjes, sepse po parashtrohet në një trajtë krejt tjetër. Donte me marrë vesh a kishte ndodhë rastësisht që unë s'kam ndërhy në rrahjen e metresës së Rejmonit, a isha dëshmitar në komesarinat rastësisht, a ka ndodhë rastësisht edhe kjo që deklaratat e mija, dhënë me at rastë, shkojshin në dobi të tij. Më në fund e pyeti Rejmonin se cila ishte mjeshtriya e tij dhe mbasi ai u përgjegj: „Magaziniere”, prokurori deklaroi porotnikëve se është gjá e njoftun se dëshmitari gjallnon prej kodoshllëqeve. Unë kam qenë bashkëpuntori dhe miku i tij. Fjala ishte për një shfrenim moral në shkallë tepër t'ulët, që randohet me faktin se këtu kemi të bëjmë me një përbindsh moral. Rejmoni deshti me u mprojtë, kurse avokati im protestoi, mirëpo ua tërhoqën vërejtjen se duhet të presin të mbarojë fjalën e vet prokurori. Ky tha: „Kam me shtue një gjá të vogël. A ka qenë ai máku juej?” e pyeti Rejmonin. „Po, u përgjegj ky, e kam pasë shok.” Prokurori ma shtroi po at pyetje dhe unë këqyra Rejmonin, i cili nuk i ktheu syt fare. Iu përgjegja: „Siurdhnoni.” Atëherë, prokurori u kthye në drejtim të porotës dhe deklaroi: „Po ai njeri, i cili një

ditë mbas vdekjes së nanës së vet çon një jetë krejt të shfrenueme plot epsh e fort të turpshme, ka vra për një arsye fare të vogël njëriun për t'i dhanë fund kështu një gjëje, të cilën është shumë vështirë me e cilësuar.

Mandej u ul. Ndërkaq, avokati im, i cili nuk mundi me e përmbajtë vehten, bërtiti tue i ngritë duert n'at mënyrë, saqë iu lëshuen mangët e përvjeluna dhe zbuluen rrudhat e këmishës së tij të kollarisun: „Më në fund, po ju pyes a është akuzue i pandehuni për arsye se e ka vorrosë nanën e vet, apo pse e ka vra njëriun?” Publiku qeshi. Mirëpo, prokurori u drejtue përsëri, hodhi kraheve pelerinën e vet dhe deklaroi se duhet të jesh i padjallzuem si i nderti mprojtës që të mos jesh në gjendje me kuptue marrë-dhanjen e thellë, patetike dhe esenciale ndërmjet këtyne dy fakteve. „Po”, bërtiti ai me fuqi, unë po e padis këtë njëri që e ka vorrosë nanën e vet me zemër të një kriminelit.” Duket se kjo deklaratë ushtroi një ndikim të fortë mbi publikun. Avokati im i uli supet dhe fshiu djersën, e cila ia mbulonte ballin. Mirëpo, duket se edhe ai u luhet dhe kuptova se puna ime nuk është tue shkue më së miri.

Gjykimi u ndërpre. Tue dalë prej gjykatores për me i hypë veturës, dallova për një kohë të shkurtë erën dhe ngjyrën e mbramjes verore. N'errsinën e burgut tim të lëvizshëm gjejsha një nga një, si në pellgun e lodhjes sime, gjithë at zhurmë të njoftun të një qyteti, të cilin e kam dashë dhe ku kam përjetue disa çaste lumtunije. Britma e shitësve të gazetave n'ajrin tashmë të freskët, e zogjve të fundit të skverit, thirrjet e shitësit të sendvijeve, cingrima e tramvajeve nëpër kthesat e nalta të qytetit dhe ajo zhurmë e qiellit para se të lëkundet në limë, të gjitha këto qenë për mue udhërrefimi i të verbtit, të cilin e njëjsha para se me ra në burg. Po, ky ishte çasti kur, para shumë kohësh e ndiejsha vehten të lumtun. Ajo çka më pritte atëherë, ishte gjumi i lehtë, pa andrrime. Megjithate, u bënë njëfarë ndryshimi. Në pritje e sipër të ditës së nesërme, qesh i detyruem me u strukë përsëri në qelin time. Sikurse rrugët e afërta, të vizatueme në kupën verore të qiellit, të cilat mund të çojnë nëpër burgje si n'andrrime inoçente.

IV

Asht kurdoherë interesante të ndëgjoesh se si flasin njerzit për ty, deri edhe në bankën e t'akuzuemit. Gjatë mprojtjes së prokurorit dhe avokatit tim mundem me thanë se u fol shumë për mue dhe ndoshta më tepër për mue se sa për krimin tim. A kanë qenë vallë gjithaq të ndryshme këto mprojtje? Avokati çonte dorën dhe e mpronte fajtorin, porse me arsyetime. Prokurori zgjatte duert dhe zbulonte fajin, por pa arsyetime. Nji gjâ e pacaktueme ma brente zemrën. Me gjithë brengat që kisha, herë-herë provojsha me ndërhy, mirëpo atëherë, avokati im më qortonte: „Heshtni, është më mirë për ju”. Dukej disi sikur kjo gjâ shqyrtohej jashtë meje. Të gjitha këto zhvilloheshin pa ndërhyrjen time. Fjala ishte për fatin tim, kurse askush nuk kërkonte mendimin tim. Herëmbas-herë dojsha me ndërpre çdo gjâ dhe me thanë: „Po fundi i fundit kush është këtu i pandehuni? Gjâja kryesore është të jesh i pandehun. Edhe unë kam me thanë diçka!” Mirëpo, mbasi mendova për çdo gjâ, pashë që nuk kisha se çka me thanë. Mâ në fund jam i detyruem të pranoj se interesimi i njerëzve rreth nji gjâje nuk zgjat shumë. Bie fjala, fjalimi i prokurorit më lodhi shumë shpejt. Vetëm fragmentet, lëvizjet dhe pjesë të tana të fjalimit, të shkëputuna prej tansis, më shqetsuen dhe zgjuen interesimin tim.

Thelbi i mendimit të tij, në mos gabofsha, ishte se unë e kisha bërë at krim me paramendim. Këte deshti të paktën me e tregue. Sikurse thonte vetë: „Unë do ta vërtetoj këtë, zotnij, madje do ta dëshmoj dyfish. Mâ së pari në dritën verbuese të fakteve, mandej në dritën e errët, të

cilën do të më japi psikologjia e këtij shpirti kriminalistik". Ai i përmbliidhte faktet tue fillue prej vdekjes së nanës sime. Përmendi zemërgursin time, padijen time përkitazi me moshën e nanës, të lamit me një grue ne e nesre, kine-man, Fernandelin dhe më në fund kthimin me Marin. Nuk e kuptova menjherë, sepse ai tha „metresa e tij”, kurse për mua ajo ishte vetëm e vetëm Marija. Mandej kaloi në rrëfimin e Rejonit. Pashë se mënyra si i shiqonte ngjarjet ishte shumë e qartë. Ato çka thonte, ishin të vërteta. Letrën e pata shkruar në bashkpunim me Rejmonin për me tërheqë dashnoren e saj dhe me ia dorzue një njeriu „moral të dyshimtë” që ta keqpërdori. Unë ngacmova kundërshtarët e Rejmonit në plazhë. Ky u plagos. Lypa revolen e tij. U ktheva në plazhë vetëm për ta përdorë. E rrëxova përdhë Arabin ashtu si pata planifikue. Unë prita. Edhe „për të qenë i sigurt se puna ishte krye si duhet”, derdha edhe katër plumba, me matuni, siguri, kujdes, disi me paramendim.

„Dhe që zotnij, tha prokurori. Ju parashtrova skicën e ngjarjeve, të cilat e shtynë këtë njeri të vrasit tjetrin me plot paramendime. Po insistoj në këte, tha ai. Këtu nuk është fjala për një vrasje të rëndomtë, për një veprim të pamenduem, të cilin do të kishit mundësi me e vlerësue si lehtësi. Ky njeri, zotnij, është inteligjent. Ju patët rastin me e ndëgjue, apo jo? Ai din të përgjigjet. Ai një vlerën e fjalës. S’mund të thomi se ka veprue tue mos pasë kujdes se çka është tue bënë”.

Unë ndjeva dhe mora vesh se më çmojshin si njeri inteligjent. Mirëpo, nuk kuptojsha kurrësi që cilsit e mira të një njeriu të rëndomtë mund të shëndrrohen në ngarkesa shkatruese drejtue kundër një fajtori. Kjo gjë më shqetsoj thellë dhe nuk e ndëgjojsha më prokurorin deri në at moment kur ndjeva se ishte tue thanë: „A thue është pendue ndonjëherë? Kurr zotnij. Gjatë gjithë hetimit ky njeri asnjherë nuk e ka ndie vehten të tronditun për shkak të kësaj veprë të shëmtuë”. Në at moment ai u kthye kah unë dhe më tregoi me gisht, tue vazhduë me më ngarkue me fajë, kurse unë nuk kuptojsha pse. Padyshim u detyrova me pranue se kishte të drejtë. Nuk më vinte shumë keq për veprën që kisha bënë. Mirëpo, më habitte gjithë ai idhënim i tij. Deshta me provue me i spjegue përzemër-

sisht, gati me dashuni, se kurr nuk kam qenë në gjendje me ndie keqardhje të vërtetë për diçka. Kurdoherë kam qenë i zanun me atë çka do të vijë sot ose nesër. Mirëpo, natyrisht, në pozitën që më patën sjellë nuk mundsha me i folë kurrkujt me një ton t'atillë. Nuk kisha të drejt me tregue se jam shpirtmirë, se kam vullnet të mirë. Provova me e ndëgjue edhe më prokurorin, i cili filloi me folë për shpirtin tim.

Tha se është përkulë mbi të dhe nuk ka gjetë kurrgjâ, zotnij porotnikë. Thonte se në të vërtetë unë nuk kam as shpirt as ndonji gjâ njerzore dhe parime morale, të cilat ruejnë zemrën e njeriut, nuk kisha.

„Padyshim, shtoi ai, na s'mund t'ia shofim për të madhe aspak në lidhje me këte. Ate çka nuk ka mundë me fitue, ne s'mund të na vijë keq që nuk e ka. Mirëpo, kur është fjala për këtë gjyq, çdo virtyt negativ, që ka të bájë me tolerancën, duhet të shndërrohet n'ate që peshon më randë, por që është më fisnik dhe i përket drejtësis. Sidomos n'ato raste kur zbraztija e zemrës, sikurse kjo që u zbulue në këtë njeri, po bëhet një humnerë ku mund të shembet shoqnia.” Mandej foli për sjelljen time ndaj nanës. Përsëriti atë që pat thanë gjatë gjykimit. Mirëpo, u zgjat shumë më tepër se sa kur pat folë përkitazi me krimin tim, aq shumë sa që në fund ndjeva vetëm vapën e asaj dite. Dikur prokurori pushoi së foluri dhe mbas një heshtje të shkurtë, filloi me folë rishtas, me një zâ t'ulët, por depërtues: „Po ky gjyq, zotnij, do të gjykojë nesër veprën më të shëmtuet: vrasjen e t'et.” Simbas fjalëve të tij, imagjinata zbrapset prej një vrasje aq të shëmtuet. Ka guxue me shpresue se e drejta njerzore do ta dënojë pa mëshirë. Mirëpo, nuk ka ngurue me thanë se tmeri që shkaktonte ky krim zbrapset tue ia bënë vendin asaj që ka ndie tue pa zemërgursin time. Simbas mendimit të tij, një njeri që e ka mbytë nanën e vet në pikëpamje morale, dëbohet nga shoqnia njerzore po me atë të drejtë sikurse ai, që ka ngritë dorën gjakatare kundër krijuesit, ndaj të cilit duhet të jetë mirënjohtës që ka pë dritën me sy. Sido që të jetë puna, i pari e ka përgatitë veprën e të dytit, ai e ka paralajmëruë dësi dhe ka çelë rrugë. „Jam i bindun, zotnij, shtoi tue ngritë zanin e vet, se ju nuk do ta gjykoni si tepër të guximshëm mendimin

tim nëqoftëse thom se njeriu që është ulë në këtë bankë është po aq fajtor për krimin e bamë, sikurse ai, të cilin do ta gjykojë nesër ky gjyq. Prandej, duhet me e dënue". Këtu prokurori fshiu ballin e vet, i cili shkëlqente prej djersës. Në fund tha se detyra e tij është e randë, por që do ta kryente si burrë. Deklaroi se unë nuk kam se çka lypi në shoqni, mbasi nuk po e njoftkam rendin themeluer të saj, e që nuk mund t'i drejtohem zemrës së njeriut për të kërkue mëshirë, mbasi nuk po i njoftkam reaktionet themelore të saj. „Po kërkuj prej jush kryet e këtij njeriu tha ai, dhe me zemër fare të qetë po e kërkuj. Më në fund megjithqë kam pasë rast gjatë karrierës sime të gjatë me kërkue sa e sa dënime me vdekje, asnjherë nuk kam ndie se kjo detyrë e vështirë është shpërblye, drejtpeshue dhe ndriçue me ndërgjegje, me një urdhën të rreptë dhe të shenjtë se sa sot dhe tmerin që po e ndiej tue pa fytyrën e njeriut, i cili i përngjan një përbindshi.”

Kur prokurori u ul përsëri, për një kohë mbretnoi qetsija. Më pat turbullue vapa dhe habija. Kryetari u kollit pak dhe me një zâ fort t'ulët më pyeti nëse kisha me shtue diçka. U çova në kambë dhe meqenëse pata dëshirë me folë, thashë, disi rastësisht, se nuk kam pasë ndërmend me e vra Arabin. Kryetari u përgjegj se ky është një pohim, se deri më tash kishte kuptue keq sistemin e mprojtjes sime dhe se do t'ishte i lumtun që unë, para se të ndëgjojë avokatin tim, t'i vej në dukje në mënyrë të saktë motivet që më shtynë ta kryej këtë veprim. Thashë shpejt, tue i përzie ngapak fjalët, dhe tue u matë që të mos shpërthejë gazi, se kjo ngjau për shkak të diellit. Gjykatoren e përfshiu gazi. Avokati im i tundi supat dhe fill mbas kësaj ia dhanë fjalën. Ai u përgjegj se ishte vonë, mbasi donte me folë disa orë rresht, prandej u lut që të shtyhet gjykimi për mbasdite. Gjyqi u pajtue me këtë.

Mbasdite ventilatorët e mëdhej përziejshin gjithnjë ajrin e dendun të sallës, kurse veritset e vogla shumngjyrshe të porotnikëve lëvizshin përherë po n'at drejtim. M'u duk se mprojtja e avokatit tim nuk do të marri fund kurr. Me një rast ndjeva kur tha që: „Asht e vërtetë se e kam vra njeriun”. Mandej vijoi po me at ton, tue thanë „unë”, sa herë që flitte për mue. Isha habitë shumë. Iu përkula një gjindarmi dhe e pyeta pse vepronte ashtu. Më tha të he-

shti dhe mbas një kohe të shkurtë shtoi: „Të gjithë avoketnit veprojnë kështu.” Unë kujtova se vepronte kështu për me më largue nga çashtëja dhe mos me më përfillë fare dhe deri diku me luejtë rólnin tim një njeri tjetër. Mirëpo, jam i bindun se do të kem qenë larg prej kësaj gjykatore. Përveç kësaj, avokati im m'u dukte qesharak. Arsyejt e vrasjes i mpronte shumë shpejt, kurse mandej foli gjithashtu edhe për shpirtin tim, porse m'u duk që kishte më pak prirje se prokurori. „Edhe unë gjithashtu jam përkulë mbi shpirtin e tij, tha ai, por, në kundërshtim me përfaqesin e prokuroris, kam zbulue diçka dhe mundem me thanë se e kam lexue si t'ishite një libër i hapët”. Kishte lexue se isha njeri i ndershëm, puntor i rregullt, i palodhshëm dhe besnik ndaj zyrës ku jam tue punue, i dashtun nga të gjithë dhe plot mëshirë ndaj mjerimit të të tjerëve. Për te isha bir shembulluer, i cili e ka mbajtë nanën e vet sa ka qenë në gjendje. Më në fund kam shpresue që strehimorja do t'i sigurojë plakës rahat, çka nuk më lejojshin mjetet e mija t'i sigurojë. „Po më habit, zotni, gjithë kjo poterë që u bënë përkitazi me këtë strehimore, shtoi ai. Sepse më në fund, nëqoftëse ka qenë nevoja me dëshmue dobin dhe madhshtin e këtyne enteve, ka qenë dashtë me thanë se qeverija vetë po i përkrah.” Porse ai nuk foli përkitazi me vorrimin dhe unë ndjeva se kjo ishte një mungesë në mprojtjen e tij. Dhe për shkak të të gjitha këtyne fjalive të gjata, ditëve dhe çasteve që zgjatshin një kohë të gjatë, kur u bënë fjalë përkitazi me shpirtin tim, pata mbresë se çdo gjë po bënë si njëfarë uji i pangjyrë, ku më përfshinte një turbullimë.

Në fund, më kujtohet vetëm që prej rruge jehonte zani i buris së një shitësi t'akullores dhe tue përfshij gjithë gjykatoren mbërrinte edhe në veshët e mij, gjatë gjithë kohës sa ishte tue folë avokati. M'u vërsulën kujtimet e një jetese, e cila nuk më përkithe më, por, megjithate, në te zbulojsha gëzimet më të vorfuna dhe më të qëndrueshme: ernat e verës, lagjen e qytetit, të cilën e dojsha, qiellin e mbramjes, buzëqeshjen dhe fustanet e Maris. Çkado që kisha bënë të padobishme n'at vend, m'u kujtue atëherë dhe pritsha me padurim që e gjithë kjo të marri fund dhe të kthehem përsëri në qelin dhe gjumin tim. Mezi ndjeva avokatin tim se si bërtitte për t'i dhanë fund fjalimit, tue

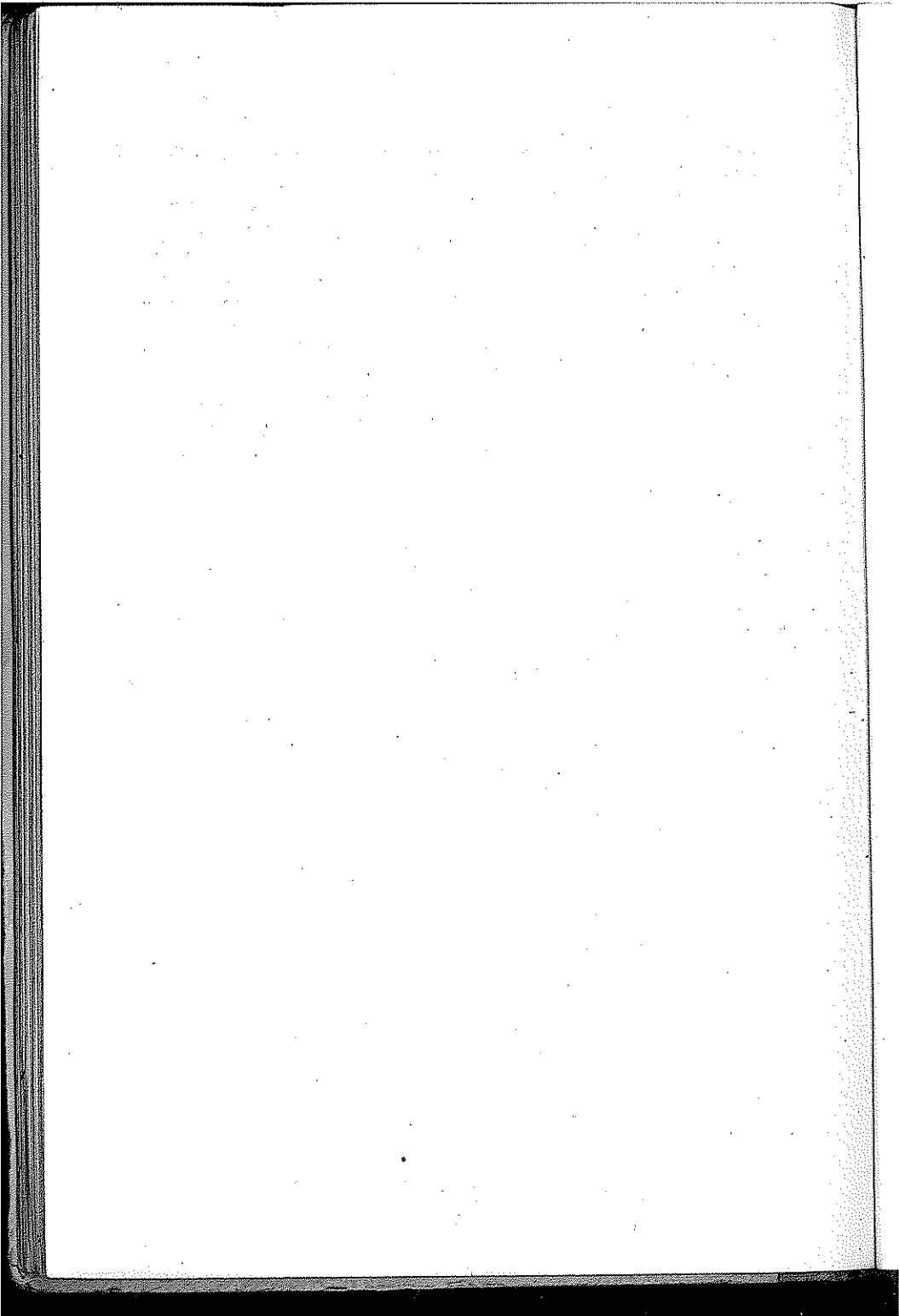
thanë se porotnikët nuk duhet të dënojnë me vdekje një puntor të ndershëm, i cili ka humbë për një çast rrugën e drejtë dhe kërkoj t'i marrin parasysht rrethanat lehtësuese të një krimi, që po ma vret ndërgjegjen përherë si dënimi më i sigurt. Gjyqi ndërpreu gjykimin dhe avokati krejt i raskapitun u ul, kurse kolegët e tij iu afruen për me ia marrë dorën. Ndjeva: „Për bukuri, mik i dashtun.” Njani prej tyre më mori edhe mue si dëshmitar: „Apo jo?“, më tha. Ia vërtetova atë çka tha, porse komplimenti im nuk që i sigurtë, mbasi qesh shumë i lodhun.

Ndërkaq, dita filloi të ngriset dhe nuk bante aq vapë. Në bazë të disa shushurimave, ndjeva ambëlsin e mbramjes. Atje qemë të gjithë me pritë. Atë çka pritshim së bashku më përkitte vetëm mue. Vërejsa edhe më gjykatoren. Çdo gjë ishte po n'at gjendje, si ditën e parë. Ndesha shiqimin e gazetarit të veshun me palltë të përhimë dhe atë të grues automate. Kjo më nxiti të mendoj se gjatë gjithë gjykimit nuk e kam shique me sy Marin. Nuk e kam harrue, por kam qenë shumë i zanun me punë. E pashë ndërmjet Selestit dhe Rejmonit. Ajo më bani me shëj, sikur t'ishite tue folë: „Mâ në fund”, dhe pashë fytyrën e saj të bregnosun, e cila buzëqeshi. Mirëpo, unë ndiejsha sikur zemrën e kisha të ndrydhun aq sa nuk munda as me iu përgjegjë buzëqeshjes së saj.

Gjyqi u kthye. Me nxitim të madh, porotnikëve iu lexuen një varg pyetjesh. Ndjeva „fajtor për vrasje”... „paramendim”... „rrethanat lehtësuese”. Porotnikët duellën, kurse mue më çuen në një dhomë të vogël, ku kisha pritë qysh më parë. Avokati im erdhi të takohet me mue: ishte tepër gojambël dhe më flitte me besim dhe përzemërsi më të madhe se kurdoherë tjetër. Mendonte se puna do të shkojë mbarë dhe se do të shpëtoj me disa vjetë burgim ose internim. E pyeta a kam mundësi me iu ankue gjyqit të kasacionit, nëqoftëse vendimi do të jetë i pakënaqshëm. Më tha se jo. Taktika e tij ishte të mos parashtrojë propozime, në mënyrë që të mos shkaktojë pakënaqsia e porotës. Ma sqaroi se nuk hudhet poshtë një vendim i kështillë pa kurrfarë arsyeje. Kjo m'ishite e qartë. U pajtova me arsyet e tij. Kur çashtja t'arsyetohet me gjakftohtësi, duket si një gjë krejt e natyrshme. Përndryshe, do t'endeshin kot së koti shumë letra poshtë e pënpjetë. „Sidoqoftë,

më tha avokati kemi të drejt ankese. Mirëpo, unë jam i bindun se përfundimi do të jetë i kënaqshëm.”

Pritëm një kohë të gjatë, mendoj një tre çerekë ore. Mbas kësaj kohe kumboi kumbona. Avokati im u largue prej meje, tue thanë: „Kryetari i porotës do t'i lexojë përgjigjet. Juve do t'ju sjellin vetëm atëherë kur do të mirret vendimi.” Dyert përplaseshin. Njerzit vrapojshin poshtë e përpjetë shkallëve, të cilat nuk munda me kuptue a ishin afër, apo larg. Mandej ndjeva njëfarë zani të shurdhët se si ishte tue lexue diçka në gjykatore. Kur kumbona kumboi përsëri, u hap dera e vendit të rrethuem me dërrasa, qetsija e sallës mbërriti deri ke unë. Qetsi, qetsi dhe ajo ndjenjë e veçantë, të cilën ndjeva në kohën kur pashë se gazetari i ri ktheu syt. Nuk këqyra në drejtim të Maris. Nuk pata kohë. Mbasi kryetari ma komunikoi në një mënyrë të çuditshme se do t'ma presin kryet në një shesh publik n'emën të popullit francez, atëherë m'u duk se i njëfsha të gjitha ndiesit që lexojsha në fytyrat e të pranishëmve. Besoj se ky ishte një shëj kujdesi. Gjindarmët silleshin shumë butë ndaj meje. Avokati vendosi dorën e vet mbi shuplakën time. Nuk mendojsha më kurr-gjë. Atëherë kryetari pyeti a kisha me thanë diçka. U mendova. Thashë: „Jo”. Mbas kësaj më çuen.

V

Për herë të tretë nefuzova rrëfyesin. Nuk kam se çka me i tregue. Nuk due me folë, do ta shof mjaft heret. gjâja që m'intereson në kët moment âsht si me iu shmangë-maqinës, të marr vesh a thue gjâja e paevitujshme ka ndonji rrugëdalje. Ma ndërruen qelin. Kur po shtrihem, po e shof vetëm qiellin e kurrgjâ tjetër. Ditët e mija pokalojnë në të vërejtunit e zhdukjes së ngjyrave në fytyrën e tij, çka e bari ditën natë. Ashtu i shtrimë, po i vendosi duert përfundi kres dhe po pres. Kushedi sa herë i kam shtruar vehtes pyetjen e ka pasë rast që të dënuemit me vdekje të kenë shpëtue prej atij mekanizmi të pamëshirshëm, të jenë zhdukë para zbatimit të dënimit me vdekje, të kenë shpëtue përtej kordonit të policëve. E qortojsha vetvehten pse nuk i kisha kushtue mâ tepër kujdes përshkrimit të ekzekutimeve. Ka qenë dashtë që njeriu t'inter-sohet kurdoherë për këto çashtje, sepse nuk din se çka mund ta gjejë. Sikurse bota mbarë, edhe unë kam lexue raporte nëpër gazeta. Mirëpo, me siguri do të kenë qenë vepra të veçanta, të cilat nuk kanë zgjue kurr kureshtijn time që t'i lexoj. Ndoshta aty kisha me gjetë përshkrime të ikuni. Kisha me marrë vesh se të paktën në një rast kishte më u ndalë rrota, që në kët pendim të pandashëm rasti dhe fati vetëm njëherë kishin me ndryshue diçka. Vetëm njëherë! Mendoj se do të më mjaftonte dori diku. Zemra ime kishte me i krye të tjerat. Gazetat bëshin fjalë shpeshherë për njëfarë borxhi që i detyrohe mi shoqnis. Simbas mendimit të tyne ka qenë dashtë me e pague. Mirëpo, kjo nuk ban fjalë për imagjinatën. Ajo çka ka randësi në kët mes âsht mundësija për me ikë me kë-

cye jashtë këtij riti të pamëshirshëm, vrapimi drejt marrëzis, i cili kishte m: ofrue të gjitha mundësit e shpresës. Natyrisht, shpresa do të të thotë të rrëxohesh në kryqzimin e ndonji rruge, në pikë të vrapit dhe me një plumb në fluturim e sipër, mirëpo, mbasi i shoshita mirëfilli të gjitha këto, asgjë nuk ma siguronte këtë luks, çdo gjë ma ndalonte, mekanizmi më rrëmbente përsëri.

Me gjithë vullmetin tim, nuk mundsha me u pajtue me këtë siguri të vrazhët. Mâ në fund, ekziston një disproporcion qesharak ndërmjet vendimit të gjyqit mbi të cilin mbështetej ky dhe zhvillimit të patrounditshëm të tij ç'prej momentit kur u suell. Fakti se vendimi u lexue n'orën 20 e jo n'orën 17, fakti se ai ka pasë mundësi me q: në krejt tjetër, sikur ta kishin pru njerzit që i ndërrojnë ndërresat, sikur t'ishte sjellë në trajtë të një ideje të pacaktueme si është populli frances (ose gjerman ose kinez), po më duket se e gjithë kjo do t'i jipte s'rizozitet shumë mâ të madh një vendimi të këtillë. Mirëpo, unë jam i detyruem me pohue së ç'prej atij momenti kur u suell, mbresat e tij bâheshin përherë gjithashtu të sigurta, gjithashtu serioze, sikurse pranija e këtij muri, përgjatë të cilit shkatrova trupin tim.

Në këto momente më ra ndërmend një tregim që ka të bájë me tim at, të cilin ma pat rrëfye ime amë. Unë nuk kam pasë rastin me e njoftë. Gjithçka dijsa saktësisht në lidhje me këtë njëri ishte me gjasë ajo që më pat thanë atëherë ime amë: pat shkue me këqyrë ekzekutimin e një dorasi. Porsa iu kujtue se ishte koha të shkonte atje, u sëmu. Megjithë këtë shkoi dhe kur u kthye, vulli gati krejt ushqimin që e pat hangër në mëngjes. Atëherë im at m'është neveritë. Tash po shof se një gjë e tillë është krejt e natyrshme. Mbasi nuk pashë se asgjë nuk është aq e randësishme sa zbatimi i dënimit me vdekje dhe që mâ në fund kjo ishte e vetmja gjë interesante për njeriun! Nëqoftëse do të kem fat me dalë njëherë prej burgut, do të shkoj me pá zbatimin e çdo dënimi me vdekje. Jam i bindun se nuk kam të drejtë me mendue përkitazi me këtë mundësi. Kur mendojsa që një ditë prej ditësh do të ndodhem në mëngjes pranë një rneshti rojesh i lirë, disi kundruell, sikur t'isha shiques që vjen me pá, i cili do të mundet me vjellë mbas asaj, një valë gëzimi plot helm

ma brente zemrën. Mirëpo, kjo nuk ishte një gjë e urtë. S'ka qenë dashtë të vrasim mendjen me hipoteza (kësodore, seps) pak më vonë ndjeva një të ftohtë aq të tmershëm sa që u shtangova përfundi mbulesës sime. I kërcëllojsha dhambët aq sa nuk mundsha me e përmbajtë vehten.

Natyrisht, njeriu nuk mund të jetë kurdoherë i arsyeshëm. Herën e dytë, bie fjala, hartojsha projekt ligje. Bana reformën e sistemit penal. Vuna re: se gjaja themelore ishte me i dhanë farë mundësi të ndeshkuemit. Sikur prej një mijë vetësh të shpëtonte një, kjo do të mjaftonte me i rregullue çashtjet. M'u duk: se kishte mundësi me gjetë ndonjë bashkëdyzim kimik, i cili do të mundte me e helmatisë (mendojsha: të denuemin me vdekje) të ndeshkuemin, kështu që nga dhetë v. të të shpëtojë vetëm njëni. Ai do të dinte këte dhe ky do t'ishte kushti. Tue bā për-siatje, tue i vërejtë sendet me gjakftohtësi, përfundova se e meta që kishte satëri është fakti se ai nuk jupte as mundësin më të vogël për shpëtim. Njih rre e përgjithmonë vdekja e të ndeshkuemit ishte gjë e paevitueshme. Kjo është një punë e kryeme: një kombinim i kryem. Një marrëveshje që kishte marrë fund, e cila nuk ka mundësi të prishet më. Sikur të ndodhi që satëri të dështojë, më ndonjë rast të jashtëzakonshëm atëherë fillohet prej së pari. Për këtë arsye kjo është një gjë e padëshirueshme, prandaj dëshira e të ndeshkuemit është që maqina të funksionojë si duhet. Po thom, kjo është e meta e saj. Deridiku kjo është e vërtetë. Mirëpo, n'anë tjetër, qeshë i shtrënguem me pohue që i gjithë sekret i një organizimi të mirë qëndronte mu këtu. Me një fjalë, i ndeshkuemi që i detyruem me bashkëpunue moralisht. Interesi i tij kërkon që çdo gjë të zhvillohet pa pengesa.

Gjithashtu qeshë i detyruem me konstatue se deri më tash kam mendue krejt ndryshe për këto sende. Për një kohë të gjatë mendojsha, nuk e diç pse, që për të mbërrijte në gjilotinë, duhet me iu ngjitë shkallëv: përpjetë. Ma merr mendja se kjo ka rrjedhë për shkak të Revolucionit të vjetit 1789, po due me thanë për arsye se më patën mësue kështu ose më patën tregue përkitazi me këte. Mirëpo, një ditë prej ditësh në mëngjes m'u kujtue një fotografi e shpallun në gazetë, me rastin e zbatimit të

nji ndeshkimi me vdekje, i cili bani bujë. Në të vërtetë, maqina ishte vendosë përmbi dhé, kjo ishte një gjá krejt e thjeshtë. Kjo ishte shumë má e ngushtë se sa mendojsha. Habiti i kësaj se si nuk kisha vu re qysh má parë. Kjo maqinë e fotografueme më pat ra në sy me pamjen e vet të bukur e të ndritshme, të vizatueme me përpikëni. Gjája e panjoftun, ekzagjerohet kurdoherë në mendje. Përkundrazi, u detyrova me konstatue se të gjitha këto ishin gjana fare të thjeshta: maqina ndodhet po n'at nivel me njeriun, i cili ásht nisë drejt saj. Ai po i afrohet asaj, thuese ásht tue ecë drejt ndonji njeriu. Kjo ishte gjithash-tue një gjá e randë. Të ngjiturit drejt gjilotinës, të ngjiturit nën qiellin e hapët, shkaktonte përsëri zgjimin e imagjinatës. Derisa atje maqina mbytte çdo gjá, njeriu mbytet në mënyrë të padukshme, me pak turp dhe përpikni të madhe.

Kanë qenë edhe dy sende tjera, rreth të cilave kam mendue gjatë gjithë kësaj kohe: agimi dhe lutja ime për falje. Má në fund erdha në vehte dhe u përpoqa mos me mundue má në lidhje me këtë çáshtje. U shtrina, shiqojsha qiellin dhe mundohesha me u interesue vetëm për te. Ai báhej i gjelbërt, ishte mbramje. Bana edhe një përpjekje për me kthye rrjedhën e mendimeve të miya. Ndëgjojsha të rrahurat e zemrës sime. Nuk mundsha me marrë me mend se këto të rrahura, të cilat më shoqnojsin tash sa kohë, një ditë prej ditësh do të pushojshin. Kurrnjihërë s'kam pasë imagjinatë të vërtetë. Megjithate, u përpoqa me parafytyrue një moment kur të rrahurat e zemrës nuk do t'i ndërojsja má. Mirëpo, kjo ishte një gjá e pamundun. Agimi dhe lutja ime për falje ishin përherë pranë meje. Má në fund thashë që do t'ishte gjá má e arsyeshme mos me e përmbajtë vetvehten.

Me t'aguem, ata kanë më ardhë, këte e dijsja. Me një fjalë kalojsja nët të tana tue pritë at agim. Kurr nuk kam dashtë të më befasojë diçka. Kur më ngjet diçka, dëshiroj të jem aty. Për këtë arsye në fund flejsja ngapak vetëm ditën, kurse gjithë natën e lume pritsha me durim të zbardhimit e ditës në kupën e qiellit. Gjája që më mundonte má së shumti ishte se nuk dijsja orën ekzakte kur báheshin zakonisht ekzekutimet. Mbas mesnatës pritsha dhe përgjojsha. Veshët e mij nuk kanë ndëgjue kurr

mâ tepër zhurma dhe s'i kanë dallue aq bukur zanet. Mundem me thanë se disi më punoi fati, sepse gjatë gjithë kësaj kohe kurr nuk më ra me ndie zhurmën e hapave. Nana më thonte shpeshh: "rë se askush nuk është krejt fatzi. Këte e provova në burgun tim, kur ngjyrosej qielli dhe kur dita e re zvarnisej drejt qelis sime. Sikur të kisha ndëgjue zhurmën e hapave, zemra imë do të pëlsitte. Madje edhe atëherë kur edhe zhurma më e vogël më shtynte të vrapojë në derë, deri edhe atëherë kur, tue mbështetë veshin për dërrasë, pritsha i humbun me ndëgjue deri edhe si jam tue marrë frymë, i friguem pse vejsa re që kjo ishte një dihatje e mbytun që i përngjante gërhatjes së qenit, megjithate në fund zemra ime nuk pëlsitte, kështuqë fitojsha edhe njizet e katër orë.

Gjithë ditën e lume mendojsa përkitazi me lutjen time për falje. Mendoj se prej këtij mendimi kam përfutue mâ së shumti. I njehsova përfitimet dhe prej këtyne përsiatjeve të mija pata dobi të madhe. Kurdoherë merrsha me mend hipotezën mâ të vështirë: lutja ime është refuzue. „Ani mirë, do të vdes.” Natyrisht, mâ parë se të tjetrët, kjo ishte mâ se e qartë. Të gjithë e dijnë se jeta nuk është gjithaq e ambël në pleqni. Fundi i fundit dijsa fare mirë se është krejt një a do të vdesi njeriu në moshën tridhetë apo shtatëdhjetë vjeçare, mbasi, natyrisht edhe kështu edhe ashtu, burrat dhe grat tjerë do të rruojnë, madje me mija vjetë. Me një fjalë, kurrgjâ nuk ishte mâ e qartë se kjo. Unë e kam pasë vdekjen mbrapa shpinës kurdoherë, qoftë tash, qoftë mbas njizet vjetësh. Në këtë moment, ajo që ma turbullonte pak mendjen ishte këcimi i tmerrshëm, të cilin ndjeva në vehte kur më shkoi mendja n'ata njizet vjetë t'ardhshëm të jetës sime. Qesh i detyruem me shue atë tue mendue se çka do t'i gjente mendimet e mija mbas njizet vjetësh kur mâ në fund do të ndodhesha përballë po kësaj situatë. Asht e qartë se tue vdekë nuk ka randësi as mënyra as koha e vdekjes. Pra (ishte vështirë të mos humbish sysh të gjitha ato që përfaqsonte në të arsyetuemit ajo „pra”), pra, më duhej me u pajtue me refuzimin e ankesës sime për falje.

Në këtë moment, vetëm në këtë moment, kisha pothuajse të drejtë me i lejue vetvetes në ndonji mënyrë me u marrë me hipotezën e dytë: më kanë falë. Ishte gjâ e

vështirë që më duhej me paksue vrullin e gjakut dhe të trupit tim, i cili m'i shponte syt për shkak të një gëzimi të pafrenueshëm. M'u desht të kujdesem me paksue këtë klithmë, me e prurë në vëll. Duhet t'isha i natyrshëm, me gjithë këtë hipotezë, në mënyrë që ta bëjë më të besueshme e të pajtohem me atë të parin. Mbasi ia mbërrijta qëllimit, u qetsova një një orë. Kjo ishte një gjë e konsiderueshme.

Në një moment të ngjashëm me këtë, refuzova edhe njëherë rrefyeshin. Kam qenë i shtritur dhe nëpërmjet kaltërtimit të qiellit ndjeva se si po afrohet mbramja verore. Mu në këtë moment, refuzova lutjen time për falje dhe munda me ndie se si valët e gjakut tim po qarkullojnë si duhet. S'kisha nevojë me e përrëfyesin. Për herë të parë mbas një kohe të gjatë më ra ndërmend Marija. Kanë kaluar një ditë qyshse nuk më ka shkruar. Atë natë kam bërë përsiatje dhe më shkoi mendja se ndoshta do të jetë lodhë me qënë edhe tash e tutje dashnorja e një të ndeshkuemi me vdekje. Më shkoi mendja gjithashtu se mos është e sëmundur ose mos ka vdekë. Kjo është një gjë që mund të ndodhi. A thue si kisha mundë me marrë vesh këtë tash, mbasi përvojë trupit tonë, tash të ndamë, kurrgjë nuk na lidhte dhe s'na kujtonte njani tjetrin. Tue fillue prej këtij momenti kujtimi ndaj Marisë do të më ishte indiferent. E vdekun ajo tashmë nuk ishte për mue. Këtë e konsiderojsha si një gjë krejt normale, sikurse e kisha të qartë se njerzit kanë me më harrue mbas vdekjes. Ata s'kishin më kurrgjë me mue. Deri as nuk mundsha me thanë se ishte një punë e vështirë me mendue për te.

Mu në këtë moment, hyni rrefyeshi. Kur e pashë, fillova pak me u dridhë. Ai vu re këtë prandë më tha të mos kem frigë. I thashë se ai vinte zakonisht në kohë tjetër. M'u përgjegj se kjo ishte një vizitë krejt miqsore, e cila s'kishte kurrfarë lidhje me lutjen time për falje, për të cilën ai nuk dinte kurrgjë. U ul mbi shtrojen time dhe më thirri t'ulem pranë tij. Unë refuzova. Megjithatë, m'u dukte se fytyrën e kishte tepër të butë.

Ai ndejti pak kohë i ulun, tue vendosë duert përmbi gjujt e vet, me krye t'ulun, tue shique duert e veta. Këto i kishte delikate dhe musklore, të cilat m'i kujtojshin dy shtazë të shkathta. Dalngadalë i fërkonte këto. Mandej

qëndroi ashtu, gjithmonë me krye t'ulun aq gjatë sa për një moment fitova mbresën se e kam harrue.

Mirëpo, ai ngriti kryet me nxitim dhe më shiqoi në fytyrë: „Pse po refuzoni vizitat e mija, më tha ai?” I thashë se nuk e adhuroj perëndin. Deshti me marrë vesh a isha i bindun plotsisht përkitazi me këte, kurse unë i thashë se s'kisha kohë me pyetë vetvehten: kjo m'u dukte si një gjâ e parandësishme. Atëherë u kthye mbrapa dhe iu mbështet murit, duert i vendosi përmbi prehën të vet. Dukej sikur nuk ishte tue folë fare, shtoi se herë mbas here disa sende duken si me qenë të sigurt, porse në realitet puna nuk qëndron kështu. Nuk fola kurrëgjâ. Ai më shiqoi dhe pyeti: „Çka mendoni ju në lidhje me këte?” Iu përgjegja se kjo ishte një gjâ krejt e natyrshme. Si do që të jetë puna, ndoshta nuk isha i sigurt n'ate që m'interesonte në realitet, porse isha i bindun n'ate çka nuk m'interesonte. Mu ajo, për të cilën flitte ai, nuk m'interesonte.

M'i ktheu syt dhe tue mos e ndërrue fare pozitën, më pyeti se mos flitsha vallë në këtë mënyrë për shkak të dëshprimit të madh. I spjegova se nuk isha i dëshpruem. Vetëm u frigova, çka është një gjâ krejt e natyrshme.

Atëherë i madhi zot ka me ju ndihmue, shtoi ai. Të gjithë ata që i kam pasë njoftë në rastin tuej, janë kthye në rrugën e tij.” Pohova se ajo ishte e drejta e tyne. Kjo dëshmon gjithashtu se kishin kohë. Sa më përket mua, nuk dëshiroj të më ndihmojë dikush dhe më ka mungue mu koha që t'interesohej për ate çka nuk po më intereson.

Në këtë moment, ai bani me duer një lëvizje shqetsuese, porse u ngrit në kambë dhe rregulloi vendet e ndrydhuna të petkut të vet. Kur e mbaroi këte, m'u drejtue tue më quejtë „mik i dashtun”: më foli kështu jo pse unë isha denue me vdekje, por, simbas mendimit të tij, që të gjithë jemi të dënuem me vdekje. Mirëpo, unë e ndërpreva, tue i thanë se kjo nuk është e njajta gjâ dhe që më në fund nuk mund të jetë një ngushëllim për mue. „Sigurisht, pohoi ai. Porse, sot a nesër ju keni me vdekë. Atëherë do të shtrohet po kjo pyetje. Si do t'i përvisheni këtij pendimi të tmershëm?” Iu përgjegja se do t'i përvishem mu ashtu, sikurse po i përvishem në këtë moment.

Kur i thashë kështu, u ngrit në kambë dhe më shiqoi drejt në sy. Kjo ishte një lojë, të cilën e njifsha fare mirë.

Në këtë mënyrë zbavitësha shpeshherë me Emanuelin dhe Selestin dhe gati kurdoherë ata m'i kthejshin syt. Edhe rrëfyësi e njëjtte fare mirë këtë lojë, unë e kuptova menjherë: shiqimi i tij nuk dridhej. As zani i tij nuk dridhej më kur më tha: „Pra, a-s'keni ju kurrfarë shprese dhe a po përjetoni vallë në mendje se keni me vdekë?” — „Po,” iu përgjegja.

Atëherë, ai uli kryet dhe u ul përsëri. Më tha se i vinte keq për mue. Ishte i mendimit se njeriu nuk mundet me e durue këte. Sa për mue, ndjejsa se filloi me u bënë i mërztitshëm. Gjithashtu edhe unë u ktheva dhe iu drejtova dritares së vogël. U mbështeta me njanin sup për mur. Tue mos ia vendue më mendjen, ndjeva se si filloi me më provue rishtas. Flitë me një zë të shqetsuem dhe të brengosun. Kuptova se ishte i shqetsuem, prandëj fillova me e ndëgjue më me vemendje.

Më tha se ishte i sigurt që lutja ime do të pranohet, por që isha i ngarkuem me një mëkat të randë, prej të cilit duhej me u lirue. Simbas mendimit të tij, e drejta e njerëzve s'është kurrëgjâ, kurse ajo e perëndis është gjithçka. Shtova se mu e para më ka ndeshkue. M'u përgjegj se megjithatë ajo nuk e ka la mëkatim tim. I thashë se nuk dijsa se çka do me thanë fjala mëkat. Vetëm më njoftuen se qenkam fajtor. Kam qenë fajtor, do ta paguej, prej meje nuk mund të kërkohet kurrëgjâ më tepër. Në këtë moment ai u çue përsëri, kurse unë mendova që në këtë qeli kaq të ngushtë, sikur të provonte me u kthye, s'ka pasë se kah me ia mbajtë. Njeriu kishte mundësi ose me u çue ose me u ulë.

I ngula syt në tokë. Ai bani një hap drejt meje dhe u ndal, thuese nuk guxonte me ecë përpara. E shiqoi qiellin nëpër parrmakët. „Po gënjëheni, bir i im, tha ai, mund t'ju drejtohet edhe një pyetje. Ndoshta do t'ju pyësi diskut. — Pra, çka do t'i përgjigjeni? — Mund të kërkojnë me ju pë. — Çka me pë?”

Prifti shiqoi rreth e përqark vehtes dhe u përgjegj me një zë, i cili m'u duk krejt i rraskapitun: „Gjithë këta gurë ndiejnë dhimbsumi, unë e di këte. Unë nuk i kam shique kurr pa pasë frigë. Mirëpo, prej thelbit të zemrës di që më të mjeruemit midis jush, kanë pë se si prej errësinës

së tyne qet krye fytyra e perëndis. Kjo fytyrë do të kërkoj me ju pá”.

U zemrova pak. Thashë se me muej i kam vërejtë këto mure. Në to nuk është çfaqë kurrgjá, askush nga ata që do t'i njijsa má së miri në botë. Tash sa kohë unë po kërkoj aty një fytyrë. Mirëpo, kjo fytyrë ka pasë ngjyrën e diellit dhe flakën e dëshirës: kjo ishte fytyra e Maris. E kërkojsa më kot. Tash muer fund çdo gjá. Sidoqoftë, nuk kam pá kurrgjá të shpërthejë prej këtyne gurëve.

Rërfyesi më shiqoi me njijsarë trishtimi. Tash u mbështeta fare për muri dhe dita më rridhte nëpër fytyrë. Më tha disa fjalë, të cilat nuk munda me i marrë vesh dhe më nveti shumë shpejt a kisha me i lejue të më përqafojë: „Jo”. u përgjegja. Ai u kthye dhe bani një hap drejt murit, të cilin e përshkoi lehtë me dorë: „A e doni deri në kënt masë kënt dhë?” murmuroi ai. S'u përgjegja fare.

Ashtu i kthye, qëndroi një kohë të gjatë. Pranijsa e tij më vinte randë dhe më ngacmonte. Deshta me i thanë të shkojë, të më lejë në qetësi, kur qe, ai bërtiti menjherë me njijsarë klithme, tue u kthye drejt meje: „Jo, s'po mundem me ju zanë besë, jam i bindun se do t'ju ketë ndodhë ndonjiherë ta kërkonj jetën e përtejme”. Ju përgjegja se një gjá e tillë ishte krejt e natyrshme, mirëpo, tash për tash, kjo nuk kishte kurrfarë randësijsa, sikurse edhe të dëshiroj të jem i pasun, të notoj shumë shpejt dhe të kem gojë má të rregullueme. Kjo ishte krejt një. Mirëpo, ai deshti me më ndalë dhe me marrë vesh se si e kuptojsa unë botën e përtejme. Atëherë i bërtiti: „Nji jetë, ku kisha mundë me e kujtue këte”, dhe i thashë menjherë se isha ngopë me të gjitha këto. Deshti me më folë edhe má për zotin, por eca drejt tij dhe u përpoqa me i spjegue për herë të fundit se më mbetet pak kohë. Nuk dojsa me e humbë tue folë për perëndin. U përpoq me kthye temën e bisedës, tue më pyetë pse po i thom „zotin” e jo „ati im”. Kjo gjá më zemroj dhe iu përgjegja se ai s'është im at: ai ka qenë me të tjerët.

— Jo, im bir, tha ai, tue vendosë dorën e vet mbi supin tim. Unë jam me ju. Mirëpo, ju nuk po mundeni me e marrë vesh këte, sepse zemra e juej është e verbët. Unë do të lutem për ju.

Nuk e dij pse, atëherë pëlsiti diçka në mue. Fillova me bërtitë me gjithë fuqi, e ofendova, dhe i thashë të mos lutet për mue. E kapa për qafore të petkut. Ia derdha të gjitha ato që mbajsha thellë në zemër me neveri, të përzieme me gëzim dhe zemrim. Ai dukej aq i bindun, apo jo? Me gjithë këte, asnjana prej këtyne bindjeve nuk vlente as për dy pare. Deri as ai nuk ishte gjithaq i sigurt për këte a thue ishte gjallë, sepse jetonte si i vdekuni. Unë isha duerthatë. Mirëpo, isha i sigurt në vetvehte, i sigurt në çdo gjë, më i sigurt se ai, i sigurt për jetën time dhe për at vdekje, e cila do të më gjejë. Po, unë kisha vetëm këte, por të paktën e ruejsha at të vërtetë aq sa më mbante edhe ajo mue. Kisha të drejtë, kam të drejtë dhe kurdoherë do të kem të drejtë. Jetojsha në kët mënyrë, kurse kam mundë me jetue edhe ndryshe. Kam bā këte e nuk e kam bā ate. Nuk kam bā një vepër të tillë, mbasi kam bā një t'atillë. E mandej? Kjo ishte thuese gjatë gjithë kohës pritsha kët minut dhe at agim të vogël kur do ta lajsha vehten. Kurr gjā, kurr gjā s'kishte randësi, e unë e dijsha psehin. Ai gjithashtu e dinte psehin. Nga fundi i ardhmenis sime gjatë gjithë kësaj jetese absurde, të cilën e kam çue, njëfarë fryme e errët çohet kah unë vjete me radhë, e cila ende nuk kishte mbërritë dot, dhe kjo frymë gjatë rrugës së vet, barazonte të gjitha ato që më patën. propozue atëherë në vjetët jo gjithaq reale të jetës sime. Çka më hyn në punë vdekja e të tjerëve, dashuniya e ndonji nane, çka më hyn në punë zoti i tyne, mënyra e jetesës që e kanë zgjedhë, fati i zgjedhun, mbasi vetëm një fat ka pasë me më gjetë edhe mue e bashkë me mue me miliardë njerëz të privilegjuem, të cilët, si ai, mendojnë se më kanë vlla. A thue ka marrë vesh, a thue ka marrë vesh? Të gjithë njerzit ishin të privilegjuem. Ka vetëm njerëz të privilegjuem. Edhe të tjerët do të ndeshkohen një ditë. Ai gjithashtu do të ndeshkohet. Çka po u hyn në punë që dikush, i paditun për shkak të vrasjes, u ndeshkue me vdekje, vetëm e vetëm pse s'kishte derdhë lot me rastin e vorrimit të nanës së vet. Qeni i Salamanos vlente po aq sa edhe grueja e tij. Ajo grue e vogël automata ishte po aq fajtoare, sikurse edhe Parisianja, me të cilën u martue Masoni, ose Marija, e cila dëshironte që unë të martohesha me te. Çka më hyn në punë që Rejmo-

nin e kisha shok, ose Selesti, i cili vlente mâ shum se ai? Çka më hyn në punë që sot Marija po ia fal buzët e veta ndonji Merso! tjetër? Pra, a po merr vesh ai i ndeshkuem, që edhe nga thellsija e ardhmenis sime... Mbetesha pa frymë tue thanë të gjitha këto, mirëpo tashmâ rojet ma nxorrën prej duerve rrëfyesin dhe m'u kërcnuen. Mirëpo, ai i qetsoi dhe për një moment më këqyri në heshtje. Syt i ishin mbushë me lotë. Ma ktheu shpinën dhe u zhdruk.

Mbasi shkoi, gjeta përsëri qetësin time. Isha i rraskapitun, prandej këceva në shtrat. Besoj se kam fjetë, sepse porsa u zgjova, pashë se yjt vezullojshin përmbi fytyrën time. Zhurma e fushës mbërrinte deri ke unë. Ernat e natës, të dheut dhe të krypës, m'i freskojshin tamthat. Qetësija e çuditshme e kësaj vere të përgjumshme, depërtonte në mue si batica. N'at moment, buzë mbramjes, sirenat filluen me ulurue. Ato ma paralamërojshin nisjet në një botë, e cila ishte tash për mue indiferente përgjithmonë. Për herë të parë mbas kaq kohësh, më shkoi mendja ke nana. M'u duk sikur kuptojsha se pse në buzë të vorrit gjeti një „dashmor” për vehte, pse ia ka fillue përsëri at valle. Atje, atje gjithashtu, rreth e përqark asaj strehimorje ku fikej jeta, mbramja ishte si një pushim melankolik. Aq afër vdekjes ka qenë dashtë që ime amë ta ndiejë vehten të lirë dhe të gatshme me u përtri përsëri. Askush, s'ka pasë të dretë me derdhë lotë mbi te. Edhe unë e ndiejsha vehten të gatshëm me u përtri. Dukej sikur ky zemrim i madh më pastroi nga e keqja, ma rrëmbeu shpresën para kësaj nate, të ngarkueme me yj e shêje, unë iu dorzova për herë të parë indiferencës delikate të botës. Tue provue se kjo ishte aq e ngjashme me mue, mâ në fund aq vllaznore, ndjeva se qesh i lumtun dhe se isha ende i atillë. Le të marri fund e gjithë kjo le ta ndiej vehten sa mâ pak të vetmuem: më mbetet vetëm të kërkoj që ditën e ekzekutimit tim të ketë sa mâ shum shiques dhe të më presin me klithma plot urrejtje.

FUND

ALBER KAMY

I HUEJI

Redaktori teknik

RUHI SHALA

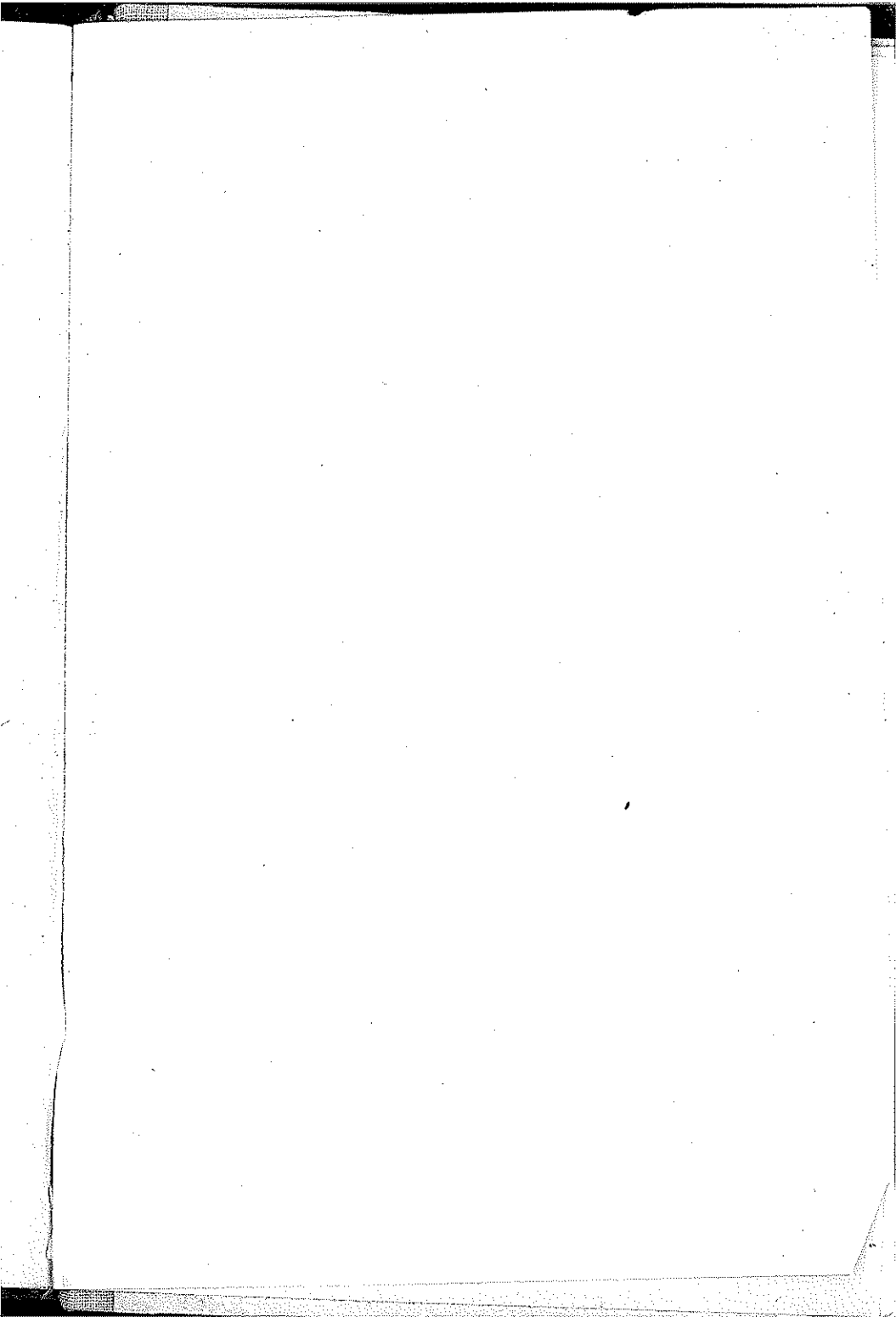
Korektor

FEHMI SPAHIU

Tirazhi 2000 copë

U shtyp në dhetuer të vjetit 1961 në shtypshkrojnë
e Sëpërmanrjes gazetare-botuese „RILINDJA”

Prishtinë

Scientific

